

Oma Keel

nr 1 / 2011

Oma Keel

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Tiit Hennoste, Reet Kasik, Krista Kerge, Annika Kilgi, Piibe Leiger, Helle Metslang, Helmi Neetar, Pille Penjam, Tiia Penjam, Peeter Päll, Maire Raadik, Maria-Maren Sepper, Tõnu Tender, Jüri Valge, Jüri Viikberg

Toimetaja: Reili Argus

Toimetuse aadress: Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
e-post: es@eki.ee

Oma Keele väljaandmist toetab haridus- ja teadusministeerium

Emakeele Selts 2011

Autoriõigus: artiklite autorid

Kaas ja kujundus: Tiit Hennoste, Roosmarii Kurvits

Küljendus: Sirje Ratso

Trükk: AS Pakett

ISSN: 1406-6599

S i s u k o r d

<i>Ann Veismann</i> Kaassõnade uurimisest.....	5
<i>Pille Penjam</i> Eituskonstruktsioonid eesti vanemas kirjakeeles.....	12
<i>Udo Uiibo</i> Leivast ja saiast, pisut ka lordist ja leedist.....	18
<i>Leena Huima</i> Üks väike piiblikild eesti poliitikute kõnes ehk mis elukas on kuldvasikas.....	22
<i>Marja Kallasmaa</i> Ununenud sõnad kohanimesedes	33
<i>Maria Tuulik</i> Kuidas presidendid räägivad?.....	37

Keelenõuanne

<i>Madis Jürviste</i> Mida arvab keeleteoimetaja õigekeelsussõnaraamatust?.....	46
<i>Argo Mund</i> Milline sõna sobib? Valik keelenõuandele esitatud küsimusi	51
<i>Tiina Leemets</i> Mida küsitakse keelenõuandjailt sihitise kohta?.....	55

Ülevaade

<i>Lea Kreinin</i> Eesti keele õpetamisest Šotimaal	62
<i>Tuuli Tuisk</i> Liivi kirjakeelest liivi keele ja kultuuri aasta taustal	65
<i>Jüri Valge</i> Keeletegu 2010	71
<i>Ilmar Tomusk</i> Keeleinspektsioonist.....	74

Emakeel koolis

<i>Martin Ehala</i> Kõrgkoolide esmakursuslaste eesti keele oskuse tase.....	79
---	----

Intervjuu

<i>Karl Pajusalu</i> Tiit-Rein Viitso.....	85
--	----

Raamatud

<i>Birute Klaas</i> Eestlasena maailmas	89
<i>Egle Pullerits</i> Kuidas hoiduda kantseliidist	91
<i>Egle Pullerits</i> Ei päevagi kirjareata	93
<i>Reili Argus</i> 2010. aastal ilmunud keeleraamatud	95

Kroonika

2010. aasta teise poole keelesündmusi (<i>Reili Argus</i>)	100
--	-----

Kaassõnade uurimisest

Ann Veismann

Tartu ülikooli üldkeeleteaduse teadur

Ilmselt on igaüks meist tuupinud võõrkeelt õppides kaassõnu (*at school, in time, à Paris, zum Bahnhof, zà reku* jne), kuid milleks on tarvis uurida emakeele kaassõnu (nt *peale, üle, ette, maha, pärast*)? Kuulus keeleteadlane Ray Jackendoff on öelnud, et „People seem never to have taken prepositions seriously” ehk ‘paistab, et inimesed pole kaassõnu kunagi tõsiselt võtnud’¹. Võib väita, et 1970ndatel ja 1980ndatel sai kaassõnade uurimine inglise keeleruumis suurema hoo sisse, alates 1990ndatest on lisandunud hulk töid muude keelte kaassõnadest. Tähelepanu pälvivad need sõnad sellepärast, et: 1) nad on väga polüseemsed ehk mitmetähenduslikud. Üht ja sama sõna (nt *üle*) saab kasutada väga erinevates kontekstides (*mille üle sa kurdad?, lennuk lendas üle linna, üle kõige armastan ma jäätist, sild viib üle jõe* jne). Kaassõnad võivad väljendada näiteks ruumi-, aja-, põhjuse-, seisundi- ja viisi- ning mõõdu- ja määrasuhteid; 2) kaassõnad paiknevad semantika ja grammatika piirimail – ühelt poolt annavad kaassõnad sellele käändsõnale, mille juurde nad kuuluvad, umbes samasuguseid tähendusi nagu käändetunnused². Teiselt poolt võimaldavad nad aga edasi anda palju mitmekesisemaid ja täpsemaid tähendusvarjundeid, nende tähendus on konkreetsem kui käändetunnustel³; 3) suure hulga kaassõnade esmaseks ülesandeks on ruumisuhete näitamine (*laua peale, maja taha*). Ruumisuhete väljendite uurimine annab aga hea aluse, et uurida ühelt poolt keele ja mõtlemise vahekorda (sest ruum on nii konkreetne valdkond, sellega seostub inimese igapäevane vahetu kogemus) ning teiselt poolt keeltevahelist varieeruvust ja universaalsust.

¹ Jackendoff, Ray 1973. The base rules for prepositional phrases. A Festschrift for Morris Halle, S. Anderson, P. Kiparsky (eds.). New York: Holt, Rinehart & Winston.

² Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Keele Instituut 1995, 33–34.

³ Samas.

Kaassõna kui ruumisuhete väljendaja

Vaadeldes kaassõnu kui ruumisuhete väljendusvahendeid, tuleb esmalt rõhutada, et kogu järgneva jutu taustaks on kognitiivne keeleteadus, kus ruumiväljendite ja eessõnade uurimine on olnud eriti märgatav⁴. Kognitiivse keeleteaduse üks keskseid lähtekohti on keele lahutamatus muudest kognitiivsetest protsessidest (nt mõtlemine, mälu, tähelepanu). Selle aluseks on veendumus, et keel kujuneb suhtluses (ja suhtluse jaoks) ja see mõjutab ka keele struktuuri. Keele tuumaks on tähendused, mida keelega edasi anda tahetakse. Need tähendused võivad keeles peituda nii sõnades kui ka grammatikas. Tähendused aga, mida keelest leiame, on mõistelised, see tähendab, et need ei osuta mitte otse asjadele ja sündmustele maailmas, vaid inimese arusaamisele sellest, kuidas asjad maailmas on. Kogu meid ümbritsevast kirevast maailmast saame me aru tänu pidevale kategoriseerimisele – liigitame end ümbritsevaid asju ja nähtusi vastavalt oma teadmistele ja kogemustele. Ja sellest kujuneb meie mõisteline süsteem. Ruumisuhete kategoriseerimine on huvitav seetõttu, et ühelt poolt on see inimkogemuse jaoks ülimalt primaarne ja universaalne. Teiselt poolt valitseb aga maailma keelte ruumiväljendite süsteemides suur varieeruvus⁵. On öeldud lausa, et ruum on kogu mõistestuse süda⁶. See tähendab, et ruumilise kategorisatsiooni mõistmine võiks anda meile võtme mõista inimese üldist võimet kategoriseerida⁷.

Üks, mida ruumiväljendite uurijad erinevates kultuurides tähele on pannud, on asjaolu, et keeles väljendatud ruumisuhete kirjeldamiseks ei piisa geomeetristest või topoloogilistest andmetest. Nii näiteks

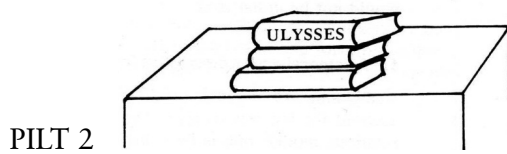
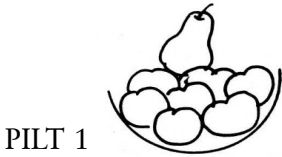
⁴ Kognitiivsest keeleteadusest üldiselt vt nt Õim, Haldur 1990. Kognitiivse lähenemise võimalusi keeleteaduses. – Akadeemia, 9, 1818–1838; Õim, Haldur; Ilona Tragel 2007. Teoreetilise keeleteaduse arengust mujal ja meil XXI sajandi algul. – Keel ja Kirjandus, 2, 98–115 ja Tragel, Ilona 2002. Kognitiivsest lingvistikast – Oma Keel, 1, 5–11.

⁵ Vt ka Zlatev, Jordan 2007. Spatial Semantics. – D. Geeraerts, H. Cuyckens (eds.). Handbook of Cognitive Linguistics. Oxford: Oxford University Press, 318–319.

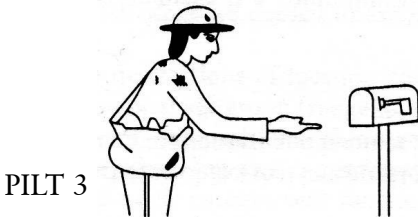
⁶ Pütz, Martin 1996. Introduction. Language and the cognitive construal of space – M. Pütz, R. Dirven (eds.). The Construal of Space in Language and Thought. Berlin/ New York: Mouton de Gruyter, xi.

⁷ Zlatev, Jordan 2007, Spatial Semantics. – D. Geeraerts, H. Cuyckens (eds.). Handbook of Cognitive Linguistics. Oxford: Oxford University Press, 318–319.

ütlemele me esimese pildi kohta, et *pirn on kausis*, kuigi pirn rangelt võttes ei paikne kausi sees, vaid õunte peal, kausist väljaspool. Teisel pildil kujutatud kohta aga võib öelda, et *raamat „Ulysses” on laua peal*, kuigi raamatul puudub kontakt lauaga ja tegelikkuses on ta teiste raamatute peal.⁸

Uurimused on näidanud, et ruumisuhet väljendav sõna sõltub tavapära-
rastest situatsioonitüüpidest (mille järgi me kategoriseerime maailma
pigem justkui ranget geometriat arvestades) ning esemete omavaheli-
sist suhtest ja funktsioonist. Nii näiteks võiks sõltuda valik kaassõnade
ees ja *kõrval* vahel pildidel 3 ja 4 kujutatud kohta sellest, kas me näeme
isikut ja objekti omavahel mingis mõttekas suhtes olevat (nagu nt
postiljon ja kirjakast) või mitte.⁹

Tegureid, mis mõjutavad valikut eesti keele kaassõnade *vahel*, *seas*,
hulgas, *keskel* jne vahel (võrrelduna vastavate inglise keele kaas-
sõnadega *among*, *amidst*, *between* jt) on uurinud Jane Klavan oma
magistritöös¹⁰.

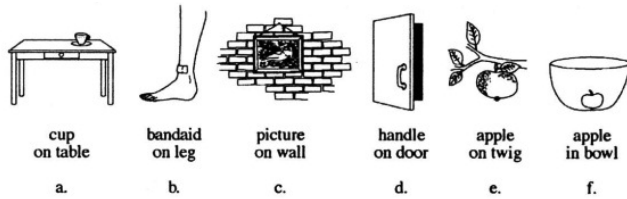
⁸ Näited on pärit A. Herskovitsi raamatust *Language and Spatial cognition*. Cambridge: Cambridge University Press 1986, 14.

⁹ Pildid pärinevad L. Carlsoni ja E. Covelli artiklist *Defining Functional Features for Spatial Language* raamatus *Functional Features in Language and Space* (toim L. Carlson ja E. van der Zee) Oxford: Oxford University Press 2005, 177.

¹⁰ Klavan, Jane 2008. *Medial region adpositions in English and Estonian: a cognitive grammar perspective*. MA thesis. University of Tartu, Department of English language and literature.

Ruumisuhete väljendamise uurimise teiseks suureks huviobjektiks on keeltevaheline varieeruvus. Isegi kõige tavapärasemaid ruumisuhteid väljendatakse eri keeltes mitmekesiselt, näiteks on korea keel tuntud selle poolest, et erinevalt vahetegemisest seesolemise ja pealolemise vahel, mis näib elementaarne nii eesti kui ka inglise keele kõnelejale (eesti keeles leiab see väljenduse nii sise- ja väliskohakäänete kui ka kaassõnadega *sees* ja *peal*, inglise keeles eessõnade *in* ja *on* näol), tehakse seal vahet tihedalt kontaktis olemise ja lõdvalt kontaktis olemise vahel, mõlemad võivad käia meie mõttes nii sees kui ka peal oleku kohta. Nii näiteks videokassett karbis ja legoklots teise peal on mõlemad väljendatavad sõnaga *kkita* (tihe kontakt), samas kui üksiku õuna kohta kausis käib *nehta* („õhuline sisaldumine”)¹¹. Heaks näiteks on veel *peal-küljes-sees* suhete väljendamine eri keeltes, nagu seda on kujutanud Melissa Bowerman ja Soonja Choi¹² (eesti keeles käib näidete a, b ja c kohta *peal*, d ja e kohta öeldakse *küljes* ja f jaoks on *sees*).

PILT 5

1. English	_____	ON	_____	—	IN	—
2. Japanese	—	UE	—	—	—	—NAKA—
3. Dutch	_____	OP	_____	_____	AAN	_____
4. Berber	_____	_____	X	_____	_____	DI
5. Spanish	_____	_____	_____	_____	EN	_____

¹¹ Sellest on kirjutanud M. Bowerman mitmes oma artiklis.

¹² Artikkel *Shaping meanings for language: universal and language-specific in the acquisition of spatial semantic categories* raamatus *Language Acquisition and Conceptual Development* (toim. M. Bowerman ja S. Levinson), Cambridge: Cambridge University Press 2001, 485.

Räägime ajast nagu ruumist

Nagu öeldud, on kaassõnadele iseloomulikuks jooneks nende suur mitmetähenduslikkus, harilikult saab lisaks ruumisuhetele väljendada sama kaassõnaga ka muid suhteid (nagu aeg või põhjus vm). Seda saab seletada keele (ja mõtlemise) üldise omadusega väljendada keerulisemaid ja abstraktsemaid suhteid lihtsamate, ruumiliste ja füüsiliste kaudu või abil. Üks tuntumaid nähtusi on aja väljendamine ruumi kaudu. Eesti keeles on ajast rääkimiseks kasutusel sellised kaassõnad nagu *eest, pärast, tagasi, peale* jt (nt *kahe aasta eest, kolme nädala pärast, kaks tundi tagasi, peale sööki*¹³). Vananenud kasutuses on olemas ka kaassõna *teed* aja tähenduses (*sellest on nüüd kolm aastat teed, kui viimati linnas käisin* (näide pärineb Andrus Saareste mõistelisest sõnaraamatust))¹⁴. See näitab üsna kenasti, kuidas inimene saab ajast aru ruumi ja liikumise kaudu, kuigi võimalik on ka vastupidine, küsimusele „kui kaugel see on?” võib vastata „jalgsi läheb sinna neli päeva”.

Veel rohkem tähendusi

Kuna lisaks ruumile ja ajale võib üks ja seesama kaassõna väljendada veel väga mitmesuguseid suhteid, tekib küsimus, kas tegemist on üldse mitmetähenduslikkusega või võiks nii erineva tähendusega sõnu lugeda homonüümideks ehk juhuslikult sama vormi ja kõlaga sõnadeks (nt *temperatuur tõuseb üle nulli, laager toimub üle aasta ja üle kooli kõige vapram tüdruk*).

Kognitiivses keeleteaduses ollakse siiski veendunud, et kõik need tähendused ühel sõnal ei ole juhuslikud ning ühe sõna kõikide tähenduste vahel on võimalik kindlaks teha süstemaatilisi seoseid, mis toetuvad inimese üldistele mõttemallidele. Tihti esitatakse sellised ühe sõna tähenduste seosed võrgustikumudeli kaudu. Võrgustikuna esitamise

¹³ Veel hiljuti loeti õigeaks ajalises tähenduses kasutada ainult sõna *pärast*, kuid keel areneb omasoodu ja sisuliselt ei ole mingeid kaalukaid põhjusi, miks ei tohiks öelda aja kohta *peale*. Nii on ka see kasutus vabaks antud.

¹⁴ Pikemalt saab ruumisõnade kasutamisest ajaväljendites lugeda A. Veismanni magistritööst „Aega väljendavad ruumimetafoorid. Teoreetiline mudel ja rakendus eesti keelele.” (Tartu 2000), lühemalt raamatust „Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat”, autorid R. Pajusalu, I. Tragel, A. Veismann, M. Vija (Tartu 2004) ja inglise keeles raamatust „Papers in Estonian Cognitive Linguistics” (Tartu 2001), 22–47.

aluseks on arvamused, et sõnal on üks keskne tähendus (olgu see siis kõige vanem, primaarsem, konkreetsem, sagedasem vms), millest saab tuletada teised. Nii näiteks võib oletada, et kaassõna *üle* keskne tähendus on seotud ruumilise liikumisega ühest punktist teise vahepealset takistust ületades (nt *ujus üle jõe*)¹⁵. Seda on kinnitanud katse, milles paluti katseisikutel spontaanselt kirja panna esimesena meenuvad laused sõnaga *üle* (paralleelselt tehti katse ka sõnaga *peale*). Enamasti pandi esimesena kirja ruumivaldkonda kuuluv kasutus, tüüpiliselt oli selleks kas *üle tee*, *üle silla* vms. Sellist teekonnatähendust saab kasutada ka metafoorselt, ülekandeliselt abstraktsete suhete väljendamiseks. Väga tavaline on inimese elu kujutamine teekonnana ja see annab meile võimaluse öelda näiteks *elu veeres edasi üle kivide ja kändude*. Teine tähenduste rühm on seotud sama stseeni vaatlemisega veidi teiselt positsioonilt – kui tähelepanu all pole mitte liikumine ühest punktist teise, vaid see, et läbitud teekond saab kas otseselt füüsiliselt või mõtteliselt kaetud, siis saame n-ö katmise tähendusrühma (nt *tõmbas teki üle pea*). Kolmas tähendusrühm on seotud *üle* põhitähenduse selle aspektiga, mis puudutab ühe objekti (see, mis liigub või mille asukohta kirjeldatakse) asumist teisest kõrgemal (mille suhtes liikumine toimub või asukoht on määratud). Nii saame vertikaalse skaala, kus rohkem, parem jms asub muust kõrgemal, on *üle* (*sooja on üle viie kraadi*, *üle kõige meeldib muusika*, *töötuid on üle tuhande* jne). Nende kasutuste aluseks on kogemusel põhinevad mõttemallid (mõistemetafoorid), et ÜLEVAL ON ROHKEM, ÜLEVAL ON PAREM (loob ju rohkem asju hunnikus tööpoolest kõrgema kuhja). *üle* kui ruumiliselt kõrgemal paiknemist väljendav kaassõna on samuti kasutusel, kuid harvem (ilukirjandusest võib leida näiteid, nagu *kuu on juba üle meie eluhoone tõusnud*).

Kokkuvõtteks

Täiesti eraldi jutt, mida selles ülevaates puudutada ei jõudnud, on kaassõnade teke keelde, mis toimub tavaliselt täistähenduslike nimisõnade grammatiseerumise teel (*külg, ase* → *küljes, asemel*). Nähtust on eesti

¹⁵ Pikemalt võib sõnade *üle* ja *peale* mitmetähenduslikkusest lugeda nt Veismann, Ann 2004. Sõna *üle* tähendustest. – Keel ja Kirjandus, 10, 762–777. Veismann, Ann 2006. *peale* ja *pärast*. – Emakeele Seltsi Aastaraamat 51(2005), 170–183.

vanema kirjakeele näitel uurinud Külli Habicht¹⁶, põhjaliku uurimuse soome ja eesti keele kehaosasõnade grammatiseerumisest on teinud Krista Ojutkangas¹⁷. Läänemeresoome keelte käänete ja kaassõnade kujunemisest laiemalt on kirjutanud Riho Grünthal¹⁸.

Kokkuvõtteks võib öelda, et tavalisele keeleõppijale nii tüütu teema võib keelt lähemalt uurides osutada väga põnevaks. Võimalus teaduslikult seletada, miks mõne kaassõnaga just kõiki talle omaseid suhteid saab väljendada, on andnud ka esimesi keeleõppematerjalides kasutatavaid tulemusi¹⁹.

Soovitusi edasilugemiseks

Ruumisuhete väljendamisest eri keeltes:

Grammars of Space. Explorations in Cognitive Diversity. Stephen C. Levinson, David P. Wilkins (eds.) 2006.

Aja väljendamisest eesti keeles:

Veismann, Ann 2001. On the conceptualization of time in Estonian. – I. Trigel (toim). Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 22–47.

¹⁶ Nt Habicht, Külli 2000. Grammaticalization of Adpositions in Old Literary Estonian. – M. Ereht (ed.). Estonian: Typological Studies IV. Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14, 19–58.

¹⁷ Ojutkangas, Krista 2001. Ruumiinosannimien kieliopistuminen suomessa ja virossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 845. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

¹⁸ Grünthal, Riho 2003. Finnic adpositions and cases in change. PhD thesis. Suomalaisugrilaisen Seuran toimituksia 244. Helsinki: The Finno-Ugrian Society.

¹⁹ Kognitiivse semantika vaatenurgast on kaassõnade kohta õpiku kirjutanud Seth Lindstromberg „English prepositions explained” (Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1998).

Eituskonstruktsioonid eesti vanemas kirjakeeles

Pille Penjam

Tartu ülikooli teadur

Eitus on grammatiline kategooria, mida kasutatakse üldjuhul mingi väite ümberlukkamiseks, selle väite sisule vastupidise väljendamiseks. Näiteks väljendab eitav lause *minu emal ei ole heledad juuksed* vastupidist kui jaatav lause *minu emal on heledad juuksed*.

Eitus eesti keeles

Eesti tegusõna eitusvormid kuuluvad pöördeliste verbivormide hulka. See tähendab, et nad esinevad lauses öeldisena nii ainsuse kui ka mitmuse eri pööretes, nt *mina ei tee, sina ei tee, nemad ei tee* (võrdle käändeliste verbivormidega, nagu *tegema, tehes, tehtav*, mis ei ole kunagi lauses iseseisvaks öeldiseks). Siiski on eitusvormid eesti keele pöördeliste verbivormide hulgas mõnevõrra tavatud, sest üldjuhul lõpevad pöördelised verbivormid pöördelõpuga (nt *mina teen, tema teeb, meie teeme; sina tegid, nemad tegid; ma teeksin, te teeksite; teie tehke, tehkem*), aga eitavad verbivormid on alati ühesuguse kujuga, ükskõik millises pöördes need sisuliselt esinevad, näiteks olevikus *mina ei tee, tema ei tee, meie ei tee* või lihtminevikus *mina ei teinud, tema ei teinud, meie ei teinud*.¹

Miks see nii on? Kuidas on juhtunud, et eitusvormid on küll pöördelised, ent ometi pöördelõppudeta? Tegelikult on keeleajaloost teada, et alati ei ole see sugugi nii olnud – eesti keele eelkäijaks olnud läänemeresoome algkeeles olid eitusvormides pöördelõpud täiesti olemas. Need pöördelõpud ei kuulunud aga mitte põhiverbi juurde,

¹ Peale eitusvormide on pöördelõppudeta ka mõõnva kõneviisi vormid (*mina tehku, sina tehku*), samuti võivad pöördelõputa olla tingiva kõneviisi vormid (nt *mina teeks(in), sina teeks(id)*). Pöördelõppu ei ole ka käskiva kõneviisi ainsuse teises pöördes (*tee!*), kuid ülejäänud käskiva kõneviisi vormid on pöördelõppudega (*tehke!, tehkem!*).

vaid pöördus hoopis eitussõna (sellist pöörduvat eitussõna nimetatakse eituserbiks). Vanad läänemeresoome eituservid võisid välja näha umbes niisugused: **minä en tee*, **sinä et tee*, **hen* ('tema') *eb(i) tee*, **mek emmek tee*, **tek ettek tee*, **hek* ('nemad') *evät tee*. Muutus, mille käigus sai pöörduvast eituserbist muutumatu eitussõna *ei*, toimus eesti keeles umbes II aastatuhande keskpaiku ning selle põhjuseks peetakse saksa keele mõju.

Lisaks eituservide omapärasele, pöördelõppudeta vormistusele tuleb eesti keele eituse puhul märkida veel üht olulist joont: nimelt peab eesti keeles isegi siis, kui eituse fookuses ehk sisulises keskmes ei asu tegelikult kogu lause ega ka mitte öeldisverb ise, vaid mõni muu lauseliige, panema eitavasse vormi siiski ka öeldise, näiteks *ta ei käi (mitte) kuskil, seadet ei kasutata (mitte) täie võimsusega*. Sellisel juhul võib (aga ei pruugi) eituse fookust rõhutada selle ette lisatav eitussõna *mitte*, ent isegi koos *mitte*-sõnaga ei saa öeldisverbi muuta jaatavaks: pole võimalik öelda *ta käib mitte kuskil* ega *seadet kasutatakse mitte täie võimsusega*.

Eesti vanem kirjakeel ja saksa keele mõju

Esimesed pikemad eestikeelsed tekstid, mis on tänini säilinud, pärinevad 16. ja 17. sajandist. Sel perioodil pandi eesti keelt kirja eeskätt sakslastest kirikuõpetajate tarbeks, et need oskaksid eestlastele arusaadavas keeles jumalateenistusi ja muid kirikutalitusi korraldada. Eestikeelsed tekstid tõlgiti tavaliselt saksa keelest (harvem heebrea, ladina või kreeka keelest) ning nende autoridki olid tol perioodil sakslased, kes ei osanud eesti keelt ideaalselt. Seetõttu võib eesti keele vanemates kirjapanekutes märgata kõigil tasanditel (nii sõnavaras kui ka vormi- ja lausemoodustuses) ulatuslikke saksa keele mõjusid, mille avaldumist on omakorda soodustanud asjaolu, et eesti keelt ei püütudki tollal kirja panna tingimata just nii, nagu eestlased seda rääkisid – talupoegade keelt peeti lihtsakoeliseks ja arenematuks ning saksa ja ladina eeskujude kasutamine sellise „madalat tõugu” keele kujundamisel näis igati kiiduväärt tegevus.

Üks huvitavamaid nähtusi, mis peegeldab toonaste sakslastest autorite raskusi kirikutekstide eesti keele tõlkimisel, ongi vanema kirjakeele eitustarandid. Nimelt on saksa eituskonstruksioonid eesti omadest märkimisväärselt erinevad: öeldisverb esineb saksakeelses eitavas lauses alati koos pöördelõpuga. Tavalisim saksa eitussõna *nicht* on aga

muutumatu, näiteks *ich laufe nicht, du läufst nicht, er läuft nicht* (morfeem-morfeemilt eesti keelde tõlgituna ligikaudu vastavalt ‘ma jooksen mitte’, ‘sa jooksed mitte’, ‘ta jookseb mitte’). Kui aga eituse fookuses on mingi muu lauseliige peale öeldise, kasutatakse saksa keeles eituse vormistamiseks mitmesuguseid eitava sisuga asesõnu ja asemäärsõnu (näiteks *niemand* ‘mitte keegi’, *kein* ‘mitte mingi, mitte ükski’, *nimmer* ‘mitte kunagi’). Seejuures jääb erinevalt eesti keelest, kus öeldis peab olema alati eitavavormiline, saksa keele öeldis niisugusel juhul ikka tavapärasesse jaatavasse vormi ning sellele ei lisata eitussõna *nicht*. Nii tuleks näiteks lause *keegi ei jookse* tõlkida saksa keelde kujul *niemand läuft* (selle kohmakas otsene toortõlge eesti keelde oleks niisiis ‘(mitte) keegi jookseb’); lause *sul ei ole aega* oleks saksa keeles vastavalt *du hast keine Zeit* (‘sul on (mitte) mingit aega’).

Nagu siin toodud lihtsatest lausetestki ilmneb, on saksakeelsete eituskonstruktsioonide eesti keelde tõlkimine üpris keerukas ettevõtmine, mis ilusa eestipärase tulemuse saamiseks nõuab lause struktuuri märkimisväärset muutmist. Seega on üsna ootuspärane, et sakslastest pastorid nägid piibli- ja jutlusetekstide pikkade keerukate lausete eituskonstruktsioone tõlkides üksjagu vaeva ning tulemuski on õige mitmekesine.

Eitus 17. sajandi eesti kirjakeeles

17. sajandiks oli kõneldavas eesti keeles saanud pöördelisest eitusverbist enamalt jaolt muutumatu eitussõna, mida võidi murdealast olenevalt kasutada kujul *ei*, *ep* või *eb*. Seda peegeldavad ka toonased kirjalikud tekstid, kus eitussõna on üldjuhul pöördumatu, nt

- (1) *sest münnul ep olle keddakit tehdä* ‘sest minule ei ole midagi teada’ (Stahl 1638)²

Eelmises näites on eitust väljendatud üpris samasugusel moel kui tänapäevalgi, ent see ei ole vanale kirjakeelele siiski eriti tüüpiline: kuna saksa keeles esines öeldisverb koos eitussõnaga *nicht* pöördelõpulisena, oli ka eesti vanas kirjakeeles tavalisem, et eitavale tegusõnale lisati pöördelõpp, nt

² Kõik näitelauseid siin ja edaspidi pärinevad Tartu ülikooli eesti vana kirjakeele korpusest, mis asub internetis aadressil <http://www.murre.ut.ee/vakkur/>.

- (2) *Eth siña surmast üllestousnut ollet/ ep sahn minna hauwa siddes jehma* ‘Et sina oled surmast üles tõusnud, ei jää mina(gi) hauda’ (Stahl 1637)

Huvitav on see, et ka käskiva kõneviisi eitusvormides ehk keeldkõnes kasutati samasugust malli: öeldisverbile lisati pöördelõpp (keeldkõnes tehakse seda ka tänapäeva eesti keeles), aga eitussõna *ära*, mis on eesti keeles tegelikult endist viisi pöörduv (*ärgem, ärge, ärgu*), kasutati muutumatuna, nt

- (3) *Münno lapsset/ erra armastakem mitte sannade kahs/ ep kahs keele kahs/ erranis tegko ninck tödde kahs.* ‘Minu lapsed, ärgem armastagem mitte sõnadega ega keelega, vaid teo ning tõega’ (Stahl 1638)

Tihti ei kasutatud väitlauseis aga koos pöördelõpulise öeldisega mitte eitussõna *ei/ep*, vaid eitussõna *mitte*, nt

- (4) *Minna sahn otzitet neist/ kumbat mitte minno jerrel küssisit* ‘Mind hakkavad otsima need, kes minu järele ei küsinud’ (Blume 1662)

Siiski võisid *ei/ep* ja *mitte* esineda ka koos, nt

- (5) *se Peiwlick ninck Ku, eb tullewat mitte ny ligki mejje iure* ‘See päike ja kuu ei tule (mitte) nii ligi meie juurde’ (Müller 1600–1606)

Huvitav on ka see, et kui tänapäeval asuvad eitussõna *ei* ning tema juurde kuuluv tegusõna alati kõrvuti, võib vanas kirjakeeles nende vahele veel teisigi sõnu mahtuda, nt

- (6) *sesinane Lapsukene iütleb isze, Et eb tæma mitte olle tulnut, nente Eikede p/-rast* ‘Seesinane lapsukene ütleb ise, et tema ei ole tulnud (mitte) nende õigete pärast’ (Müller 1600–1606)

Mõnes üksikus vana kirjakeele lauses võib näha jälgi ka kunagisest läänemeresoomelisest pöörduvast eitusverbist (vormid *en, emme, evat*). Siiski on seda enamasti tarvitatud mitte-läänemeresoomepäraselt koos põhiverbi pöördelise vormiga, nt

- (7) *minna en tunnen sedda Jnnimesse* ‘mina ei tunne seda inimest’ (Stahl 1638)

Üks kõige omapärasemaid nähtusi vana kirjakeele eituskonstruktsioonide juures on aga see, et kuna saksa keeles piisab eituse väljendamiseks sageli lihtsalt eitava asesõna või asemäärsõna kasutamisest (vt saksa keele mõju peatükis esitatud näiteid), on eestikeelsete tekstide sakslastest autorid pidanud samal moel tarvitatavaks ka mõningaid eesti keele asesõnu, nagu *keegi*, *mingi*, *ükski*. Need sõnad esinevad tänapäeva eesti keeles küll tõepoolest enamasti eitavas lauses, kuid ainult nende abil eitust moodustada muidugi ei saa (võib küll öelda *ükski mees ei tulnud*, aga mitte **ükski mees tuli*). Vana kirjakeele tekstides on neid asesõnu aga saksa keele eeskujul tihti kasutatud lause ainukese eituse väljendamise vahendina, nt

- (8) *Peame meije muh keddaki sisse ussumal/ kud Jummal sisse üxnes*
 ‘Meie ei pea kellegi muu sisse uskuma, kui üksnes Jumala sisse’
 (Blume 1667)
- (9) *minna ollen ickas õpnut kohli sees .. ninck ollen middakit nurchkas sallaja rehcknut* ‘Min olen ikka koolis õpetanud ning ei ole midagi nurgas salaja rääkinud’ (Stahl 1638)

Iseäranis kummaliseks teeb niisugused „eitava” asesõnaga laused asjaolu, et teinekord on neidsamu asesõnu kasutatud ka jaatavates lausetes, mistõttu võib ilma konteksti tundmata olla raske arugi saada, kas mõeldud on eitust või jaatust. Järgmises näites on sõnu *keegi* ja *miski* kasutatud kahes esimeses osalauses jaatuse väljendamiseks, kolmandas osalauses väljendab aga asesõna *keegi* hoopis eitust!

- (10) *Kus agkas kekkit hend lassep tutta/ tem~a on middakit/ kus tem~a doch keddakit on/ se pettap hend issi.* ‘Kui aga keegi laseb endal tunda, et ta on miski, kuigi tema tegelikult keegi ei ole, siis see petab iseend.’ (Stahl 1638)

Niisiis on eitust vanas kirjakeeles väljendatud üpris mitmel moel, seejuures mõnigi vana kirjakeele eituskonstruktsioon võib tänapäeva eestlasele tunduda võrdlemisi kummaline ja ootamatu. Väärir märkimist, et kuigi oletamisi võiks kõiki toonaseid eitustarindeid pidada toortõlgeteks saksa keelest, selgub tekstide lähemal uurimisel, et vastavus eesti tõlke ja saksakeelse lähteteksti vahel pole tegelikult kaugeltki mitte nii lihtne ega ühene.

Kokkuvõte

Eesti vanema kirjakeele tekstid peegeldavad hulgaliselt saksa keele mõjusid. Kuna eitust vormistatakse eesti ja saksa keeles väga erinevalt, on eituskonstruksioonide tõlkimine 17. sajandi sakslastest kirjameestele ilmselt suuri raskusi valmistanud ning eestikeelsetes tekstides leidub hulgaliselt omapäraseid poolsaksalisi-pooleestilisi eitusi. Üheks omapärasemaks nähtuseks vana kirjakeele eituskonstruksioonide juures on mõne asesõna, nagu *keegi*, *mingi*, *ükski*, tarvituse eitussõnana.

Soovitusi edasilugemiseks

Künnap, Ago 2001. *Es peab pidama*. – Keel ja Kirjandus 8, 579–582.

Penjam, Pille 2010. Eituskategooria Heinrich Stahli eesti keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 55 (2009). Toim. M. Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Rajandi, Henno 1967. Some general properties of the Estonian negation system. – Soviet Finno-Ugric Studies 1, 11–21.

Sang, Joel 1983. Eitus eesti keeles. Toim. H. Rajandi. Tallinn: Valgus.

Ziegelmann, Katja 2008. Eitusest eesti vanas kirjakeeles. – Koolitus ku keele ja kultuuri umamoodu hoiija. Haridus keele ja kultuuri omapära hoidjana. The Role of Education in Preserving the Distinctiveness of Local Cultures and Languages. Toim. Jüvä Sullöv. (= Võro Instituudi toimõndusõq 22. Publications of Võro Institute 22.) Võro, 84–96.

Viitso, Tiit-Rein 2003. Põhiverbi muutumine eitussõna järel, *lingua franca* ja algkeel. – Keel ja Kirjandus 1, 24–31.

Leivast ja saiaist, pisut ka lordist ja leedist

Udo Uibo

eesti keele instituudi leksikograaf

Eesti sõnade *leib* ja *sai* päritolu on omamoodi vastuoksuslik, sest ehkki *leib* on juba igiammustest aegadest meie esivanemate peatoidus, tähistab seda laensõna, ja ehkki *saia* ei saa kuidagi eesti talurahva söögilaua igapäevaseks külaliseks pidada, on see sõna tõenäoliselt kujunenud just eesti keeles ja siit laenatud mujalegi. Aga vaatame asja lähemalt ja alustame leivast.

Leib on meie keeleliste esivanemate keeles väga vana sõna. Tema vanust võimaldab hinnata see, et tal on reeglipärased vasted kõigis meie lähimates sugulaskeeltes. Soome, isuri, karjala ja vadja keeles esineb see kujul *leipä*, lüüdi ja vepsa keeles kujul *leib* ja liivi keeles kujul *lēba*. Nii eesti kui ka soome keeles on sõna *leib* dokumenteeritud kirjakeele vanimates mälestistes, mis, tõsi küll, kuigi vanad ju ei ole, sest eesti ja soome kirjakeel on suhteliselt noored. Eesti kirjakeeles esineb *leib* esmakordselt nn Kullamaa käsikirjas, mille avastas taani päritolu eesti ajaloolane Paul Johansen 1923. aastal. Kullamaa käsikirjaks on hakatud nimetama Kullamaa vakuraamatusse aastail 1524–1532 kahe tolleaegse katoliku preestri kirjapandud kolme ristiusu palvet. See on üldse esimene teadaolev eestikeelne sidus tekst. Varasemast ajast – juba alates Läti Henriku kroonikast 13. sajandi algult – on üles tähendatud eesti sõnu, koha- ja isikunimesid, ka üksikuid eestikeelseid lauseid, ent sidusaid tekste on teada alles alates 16. sajandist, esialgu üsna hõredalt, kuid 17. sajandist peale juba tihedamalt.

Üks neist kolmest palvest, mida Kullamaa käsikiri sisaldab, on meieisapalve. Selle on kirja pannud Johannes Lelow, kes oli Kullamaa hingekarjane aastail 1524–1528. Palve keel on üsna vigane ja keelevigade iseloomu järgi on arvatud, et Lelow ise eesti keelt ei osanud, vaid on palve teksti üksnes ümber kirjutanud. Meid huvitav kirjakoht, mis sisaldab sõna *leib*, on aga üsna ladus ja arusaadav: *Anna meytte tenneny yckepewyne leybp*. Selle kirjakohta praegune tõlge ei erine kuigi palju: *meie igapäevast leiba anna meile tänapäev*.

Urmas Nemvaltsi illustratsioon

Selle tähtsa sõna, millela pole läbi saanud ka meieisapalve, on läänemeresoome hõimud muinasajal laenanud germaani hõimudelt. Laenamine on siin igati loomulik, sest leiva küpsetamine oli oskus, mida tuli õppida nendelt, kes olid selle oskuse juba omandanud, ja koos oskusega laenati ka sõna. Muistsetelt germaanlastelt on läänemeresoome hõimud laenanud ka paljud teised sõnad, mis on leivaga nii või teisiti seotud: *põld, rukis, ader, ahi, taigen*.

Germaani kirjakeelte vanimad mälestised pärinevad 4. sajandist. Praeguseks hääbunud gooti keelest on kirja pandud ka sõna *hlaihs*, mis tähendas leivapätsi või suutäit, samuti on gooti keelest teada tuletis *ga-hlaiba*, mis tähendas semu, kaaslast, leivavenda. Mõni sajand hiljem on leiba või leivapätsi tähendav sõna üles tähendatud ka teistest vana-dest germaani kirjakeeltest, näiteks tänapäeva saksa keele eelkäijast vanaaülemsaksa keelest kujul *hleib*, tänapäeva islandi keele eelkäijast vanapõhja keelest kujul *hleifr* ja tänapäeva inglise keele eelkäijast anglo-saksi ehk vanainglise keelest kujul *hlāf*. Nüüdiskeeltes on need sõnad saanud mõnevõrra teistsuguse kuju ja omandanud lisatähendusi: saksa keeles *Laib* 'leivapäts', aga ka 'juusturatas', islandi *hleifur* ja inglise *loaf* 'leivapäts', aga ka 'suhkrupea, salati- või kapsapea'.

Inglise keelel tasub siinkohal veidi peatuda, sest inglise keeles on leiba tähistava sõnaga seotud kaks meilgi hästi tuntud sõna – *lord* ja *leedi*. Mõlemad olid esialgu liitsõnad, mis on aja jooksul reeglipäraselt lühemaks kulunud, ja kui poleks vanainglise keele kirjapanekuid, jääks nende päritolu tõenäoliselt hämaraks. Sõna *lord* on vanainglise keeles üles tähendatud kujul *hlāford* ja on tõlgendatav liitsõnana, mille esiosa *hlāf* tähendab leiba ja teine osa *weard* – tänapäeva inglise keeles *ward* – vardjat, valvurit. Lord tähendas niisiis esialgu majaperemeest, kes valvas selle eest, et leib oleks majas. Ka eesti keeles on olemas mitu samasugust leivaga seotud liitsõna, mis tähistavad ülemuse ja alluva suhteid – *leivaisa*, *leivavanemad*, rahvalaulude *leivalaps*, mis märgib sulast või teenijatüdrukut. Inglise *leedi* aga oli vanainglise keeles *hlāfdige*, mille esimene osa on jälle seesama leib, teine osa *dige* aga tähendab leivategijat ja on tuletatud sõnast *dāg* ehk taigen. Leedi oli esialgu niisiis lordi ehk leivavardja emand, naine, kes sõtkus taigast. Seejuures on huvitav täheldada, et kõik sõnad, millega sõnad *lord* ja *leedi* on seotud – leib, vardja ja taigen –, on vanade germaani laenu-dena meilgi tuntud.

Germaani leivanimetus pole laenatud mitte üksnes läänemeresoome keeltesse, vaid üsna tõenäoliselt ka slaavi ja balti keeltesse, nii et ka vene *хлеб* ja läti *klaips* võivad olla pärit sealtsamast, kust meie *leib*, ehkki asja on püütud ka teisiti seletada. Mis aga puutub germaani enda leivanimetusse, siis selle päritolu pole päris selge, kuid äratub tähelepanu, et germaani sõna on kõlalt üpris lähedane kreeka sõnale *klībanītēs* tähendusega 'leib'. Kreeka sõna pole aga tüvisõna, vaid tuletatud sõnast *klībanos*, mis tähendab küpsetusahju ja pole üldse indoeuroopa sõna, vaid on tõenäoliselt laenatud mingist hääbunud Vahemere-äärsest keelest. Kõlalise läheduse tõttu kreeka sõnaga on oletatud, et sealtsamast hääbunud substraatkeelest võib olla pärit ka germaani sõna.

Sõna *sai* on märksa noorem kui *leib* ja tõenäoliselt kujunenud juba eesti keele eraldi elu päevadel. Selle levik meie lähisugulaskeeltes piirdub eesti keele lähialadega: liivi, vadja ja isuri keel ning mõned soome keele rannikulähedaste alade murrakud. Eesti kirjakeeles on sõna *sai* esmakordselt üles tähendatud 1637. aastal ilmunud Heinrich Stahli väikeses eesti keele käsiraamatus, mis sisaldab grammatika- ja sõnastikuosa. Sõna *sai* on kujunenud sõna *saialeib* lühenemisel, nii et alles on jäänud üksnes liitsõna esiosa. Liitsõna *saialeib* kohta aga on arvatud, et see võiks olla variant sõnast *saajaleib*, kus *saajad* on

vanapärane pulmade nimetus. Selle tõlgenduse järgi, mille esmakordselt esitas Kuusalu pastor ja meie uue kirjaviisi autor Eduard Ahrens juba 19. sajandi keskel, tähendas *sai* niisiis esialgu pulmaleiba. Sellesse seletusse võib suhtuda kerge ettevaatusega, sest kujul *saajaleib* pole vastavat sõna teada, aga ühtki teist ligilähedaseltki usutavat tõlgendust pole rohkem kui poolteise sajandi jooksul välja pakutud ja üldiselt on enamik eesti keeleteadlasi seda seletust aktsepteerinud.

Sõna *sai* on huvitav selle poolest, et see on laenatud meilt vene keelde, oli seal omal ajal küllalt laialt levinud ja laenati edasi ukraina ja valgevene keelde. Vene keeles on sõnale lisatud iseloomulik vähendusliide *-ка* ja saadud tulemuseks *сайка*, mis on vene kirjakeeles teada alates 18. sajandist. Selle sõna eesti päritolu on vene etümoloogide hulgas tekitanud mõningat nõutust, sest *sai* pole just selline asi, mille nimetuse laenamine omaaegselt vaeselt talupojarahvalt oleks ootuspärane, aga ühtki teist võimalikku allikat vene sõnale pole osatud esitada. Praegu on sõna *сайка* vene keeles muutunud vähekasutatavaks ja selle on välja tõrjunud poola keelest laenatud *булка*. Aga niisugune sõnade saatus juba kord on: ühed tulevad ja teised kaovad.

Üks väike piiblikild eesti poliitikute kõnes ehk mis elukas on kuldvasikas

Leena Huima
Helsinki ülikool

Aastal 1999 ütles rahvasaadik Ants Ruusmann Eesti riigikogus nõnda:

Enne viimaseid valimisi rippusid igal pool Isamaaliidu suured loosungid „Ausalt ja arukalt”, „Parema elu nimel”. Kas rikaste veel rikkamaks tegemine ja vaeste koorimine ongi see parem elu või, nagu pärast valimisi öeldakse, liikumine uue tõusu alguse suunas? Estonia teater tegi Riigikogu liikmetele balletietenduse välja, Eduard Tubina ballett „Kratt” on väga huvitav ja ka ajakohane. Ballett sarjab rahaahnust, kavaraamatus öeldakse: „Tubina balleti moraaliks on mõte, et rahavõim hukutab inimest.” On väga hinnatav, et rahvuslik muusikateater püüab *kuldvasika kummardamisele vastu seista*. (Vaba mikrofon 22.11.1999)

Kaks aastat hiljem räägiti riigikogus kahe Eestimaa õigeusu kiriku vahelisest varajagamisega seotud tülist. Teine rahvasaadik Anti Liiv tõlgendas piiblit, öeldes:

Kas ei oleks hulga õigem lahendus, et need jääksid ilmalikku omandisse, st riigi ja omavalitsuse omandisse, jättes kirikule tema püha kohuse hoolitseda inimese hingeõndsuse eest, aga mitte kakelda *mammona pärast, millesse mitmes kohas uues ja vanas testamendis natukene halvasti suhtutakse ja kogunisti hoiatatakse kuldvasika kummardamise eest?* (Vabariigi Presidendi poolt välja kuulutatama jäetud kirikute ja koguduste seaduse teistkordse menetlemise teine lugemine 23.1.2001)

Siinses kirjutises otsingi vastust küsimustele, mis elukas see kuldvasikas on ja miks poliitikud temast ikka veel räägivad.

Piibli kuldvasikas

EKSS ehk „Eesti keele seletav sõnaraamat” annab sõnale *kuldvasikas* kaks tähendust:

1. (piiblis:) kullast härjakuju, mida kummardati.
2. piltl mammon, raha; rahavõim. Ärimaailmas valitses pöörane kuldvasika kummardamine.

Piibلیلugu kullast valatud härjakujulisest jumalusest on osa suurest narratiivist, mida sageli nimetatakse ladinakeelse nimega *exodus*. Mitmes keeles, näiteks eesti ja soome keeles, viidatakse kogu narratiivile ka sõnaga „kõrberännak”¹. Rändamist kirjeldatakse 2., 3., 4., ja 5. Moosese raamatus. Rännak algab Iisraeli rahva lahkumisega Egiptuse orjusest ja lõpeb 40 aasta pärast Kanaanimaa ehk *Töötatud maa* vallutamisega.

Kõige tähtsam rännakujärk on Siinai mäel, kus Jumal kohtub rahvaga ja annab neile seadused, mille järgi nad elama peavad. Rahva juht Mooses läheb üles mäele seadusi kuulama ja viibib seal 40 päeva. Rahvas hakkab sel ajal nurisema, sest kardetakse, et Mooses on neid petnud ega tulegi tagasi. Nad nõuavad, et Moosese vend Aaron valaks neile kuldrõngastest, mis neil kõrvus, härjakujulise jumala, kes viiks nad tagasi Egiptusesse.

Kui vasikas on valmis, ohverdatakse talle. Seejärel süüakse, juuakse, mängitakse pilli ja tantsitakse vasika ümber ringtantsu. Jumal vihastab ja karistab neid, kes ebajumala teenimisest osa võtsid.

Näited varasematest tekstidest

Eesti kirjakeele arhiivi sõnasedelitel on 29 näidet sõna *kuldvasikas* kasutamise kohta trükitud tekstides. Arhiivinäited jagunevad öeldis-verbi järgi nii:

¹ Soome vana väljend on *korpivaellus*, mida kasutatakse eriti vaimulikus keeles siis, kui viidatakse metafoorselt elu rännakule läbi raskuste; uuemad väljendid, millega viidatakse Iisraeli rahva rändamisele, on *erämaavaellus* ja *autiomaavaellus*. Eesti vaimulikus keeles öeldakse mõnikord ka vana käänamisviisi järgi *kõrverännak*. Samuti on ju näiteks kombeks öelda *hüüdja hääl kõrves*, kuigi praeguses piiblitõlkes on küll *hüüdja hääl kõrbes*.

Väljend	Sedelite arv
kuldvasikat kummardama	6
kuldvasikat teenima	6
kuldvasikat austama	1
kuldvasika ümber tantsima (+ tants kuldvasika ümber)	8
muud	8

Seega on enamasti tegu kahe väljenditüübiga. Esimene on püsiv, aga verbi *kummardama* asemel võib olla mõni muu ligikaudu sama tähendusega verb: *kuldvasikat kummardama* ~ *teenima* ~ *austama* (kokku 13 esinemist). Teine väljend on täiesti püsiv: *kuldvasika ümber tantsima* (8 esinemist). Mõlemad on metafoorsed püsiväljendid, mida võib nimetada ka fraseoloogismideks või idioomideks.

Kui vaadata kollokatsioone ehk neid sõnu, mis esinevad koos sõnaga *kuldvasikas*, on nende hulgas näiteks sõnad (*töö-*)*rahvas* (4)², (*väike-* ~ *suur-*) *kodanlus* ~ *kodanlik* (3), *raha* (3), *rahvahulgad* (2), *kapital* (2), *progressiivne*, *tööstus*, *ettevõtte*, *rahakassad*, *töötud*, *paiste-elu*, *need-erandid*. Nagu kollokatsioonidest on näha, kasutatakse suuremas osas tekstidest metafoorset *kuldvasikat* sotsialistliku propaganda kontekstis. Teades, et piibel ei olnud selles kultuuris aktsepteeritud raamat, võib see tunduda isegi üksjagu kummaline.

Kuldvasikas kristlaste usuõpetuses

Arhiivinäiteist üks (Jakob Liivi aastal 1908 ilmunud kogust „Vihud III”) viitab Iisraeli rahva patule nii, nagu kuldvasika loo puhul seda kristlikus usuõpetuses tavaliselt on tehtud. Tegemist ei ole ei mammona ega rahaga, vaid sellega, et patt on see, kui unustatakse Jumala poole palvetada ja ollakse kergemeelne:

„Palvemaja on tühi, ja teie tantsite niinagu Iisraeli lapsed kuldvasika ümber. Ma tahan, nagu Mooses, teie ebajumala ära hävitada!” hüüdis Mart ja astus oma kirvega kiigu teise samba juurde.

² Juhul kui sõna esineb koos *kuldvasikaga* rohkem kui ühel sedelil, on sulgudes antud esinemiste arv.

Martin Lutheri katekismuses „Deutsche Catechismus” (1529) on esimese käsu illustratsiooniks Lukas Granachi puugravüür, kus Jumal annab Moosesele käsulauad. Rahvas joob ja tantsib pillide saatel kuldvasika ümber.

Teine maailmasõda on Eesti usuõpetuse ajaloos selge piir. Pärast okupatsiooni ei õpetatud koolides enam usuõpetust ja sellega lõppes ka piiblilugude õpetamine, mis oli algkooli õppekava osa olnud umbes sada aastat.

Kuldvasika lugu on kirjas vanas testamendis, mis on piibli suurem osa ja ka juutide pühakiri. Vana testamendi lugusid hakati koolides õpetama 19. sajandi keskpaiku, enne seda oli vana testament seal üsna tundmatu. Lugemisharjutusteks loeti koolides iga päev uut testamenti, mis on vana testamendiga võrreldes väga väike tekstikogu³. 19. sajandi keskpaigani oli koolis tähtis roll ka katekismuse⁴ päheõppimisel.

³ Uus testament sisaldab lugusid Jeesusest ja ristiusu sünnist, vanas testamendis on lood Iisraeli rahva ajaloost, prohvetite ennustused ning laule ja muud poeetikat.

⁴ Katekismuses on lühidalt ja lihtsalt esitatud luteri kiriku põhidogmad.

Lugema õppimine toimus näiteks Laiuse koolimeistritele kirjutatud eeskirja järgi nii, et „koolmeister võtab suremad ette mis kokkoloevad, ja panneb neid Ue Testamendi ramatust luggema, ühe salmi loeb üks, teist salmi teine, kolmat loevad keik kokko”.

Enne odavate piiblisetsipiiblite trükkimist (alates u 1880) oli täispiibel liiga kallis, et seda koolilaste kätte anda. Piibililugusid loeti väikestest raamatutest, kuhu traditsiooniliselt koguti 52 lühendatud ja vahel ka osalt ümberjutustatud lugu vanast testamendist ning veel 52 lugu uuest testamendist. Kuna niisugused raamatud olid alguses mõeldud ka kodustele lastele, sisaldasid need iga nädala jaoks ühe loo. Hiljem lisandusid siiski mitmed kooliõpetuses olulised lood. Kuldvasika puhul võib märgata, et näiteks Aleksander Mohrfeldti kogus, mis oli üks levinumaist, on kuldvasika loo all tsiteeritud Jeesuse sõna mammonast, aga ainult selle esimest poolt, kus Jeesus ütleb, et on võimatu teenida kaht isandat. Teine pool, kus on mainitud mammona teenimine, on ära jäetud. Eduard Tennmanni „Usuõpetuse lugemikust” (1924) ei leia kuldvasika lugu enam üldse. Kooliõpetuses on niisiis lugu mingil määral tutvustatud, aga mammona ja vasika seos ei ole pärit koolist.

Sageli mõeldakse, et kuna piibel on kiriku pühakiri, tähendab see, et piibililugudest on vanasti räägitud kirikutes, näiteks jutlustes. Jutluste tekstid ehk perikoobid on siiski traditsiooniliselt võetud ainult uuest testamendist. Prohvetiraamatute teatud tekste ning psalme ehk piiblis olevaid laule ja natuke ka muud poetilist materjali on küll jumalateenistustel ette loetud, vana testamendi ajalooliste lugude kohta see aga ei käi. Luteri kirikutes on neid hakatud lisama alternatiivsete perikoopide hulka alles viimasel ajal.

Sellest vana testamendi lugude ilmalikumast positsioonist järeldub, et kui koolis hakati neid ajaloolisi lugusid 19. sajandi keskpaigast alates õpetama ja samal ajal hakkas poliitika ja poleemika keel koos ajalehtede väljaandmisega kiirelt arenema, olid vana testamendi lood märgatavalt vabamalt kasutatavad kui muud piibli tekstid. Need ei kandnud sellist pühaduse pitsert, mis oleks takistanud uue testamendi tekstide ning vana testamendi prohvetlike või lüüriliste lõikude kasutamist poleemilise sõnavara allikana. Vana testamendi lood on põnevad ja värvikad, seetõttu ka head metafooriallikad.

Kuldvasika kõrvutamine mammonaga

EKSS-i 2. tähendus vastab nii Ants Ruusmanni ja Anti Liivi kui ka kirjakeele arhiivi näidete keelekasutusele. Anti Liivi kõne sisaldab ka piiblitõlgenduse: mammonasse suhtutakse uues ja vanas testamendis mitmes kohas natukene halvasti, kogunisti hoiatatakse kuldvasika kummardamise eest.

Ka teoloogid toovad kuldvasika mammona kõrvale, tema sünonüümiks, eriti poliitilises kontekstis. Ajalehes Eesti Kirik kirjutas praegune Võru praost Andres Mäevere 12.6.2002:

Olles mingis suvalises erakonnas, kus *kummardatakse kuldvasikat-mammonat* ja kus liikmeid on 10:1 kristlaste kahjuks, me toetame erakonda, kes teeb otsuseid, mida me ei saa aktsepteerida.

Soome parlamendis ütles kunagine rahvasaadik Jorma Kukkonen, praegune Hankasalmi koguduse kirikuõpetaja:

Tanssi kultaisen vasikan ympärillä jatkuu. Kultaisella vasikalla vanhatestamentillisessä mielessä tarkoitetaan mammonismia – – (Valitsuse eelnõu HE 51/1996 arutelu)

(Tants kuldvasika ümber läheb edasi. Kuldvasikas vana testamendi mõttes tähendab mammonismi – –)

Mäevere kõrvutab kuldvasika ja mammona, nagu oleksid need sünonüümid. Kukkonen ütleb isegi, et *kuldvasikas „vanatestamentilises mõttes” tähendab mammonismi*.

Tegelikult ei ole piiblis kuskil seotud kuldvasika kummardamist rikkuse, raha, kapitali või mammonaga. Jeesus ütleb küll, et keegi ei saa teenida nii Jumalat kui ka mammonat, sest siis juhtub nii, et ta „vihkab üht ja armastab teist või et ta pooldab üht ja põlgab teist”. Ka luteri kiriku isa Martin Luther õpetas oma „Suures katekismuses” (1529), et kui inimene loodab raha ja enda kogutud omandi peale ja usaldab neid rohkem kui Jumalat, on tal ebajumal, mille nimi on Mammon. Kuldvasika loo puhul pidas ta siiski oluliseks kergemeelsust, joobumist ja roppust – ühesõnaga, igasugust kontrollimatat hedonismi.

Saksa keeles, mille mõju oli 19. sajandil eesti keelele tugev, leiduvad mõlemad fraseologismid: *das goldne Kalb anbeten*, ‘kuldvasikat kummardama’ ning *um das goldene Kalb tanzen* ‘kuldvasika ümber tantsima’. Mõned saksa uurijad ütlevad, et siin on toimunud üleminek

füüsiliselt sümboolsele: iisraeli patt oli see, et teeniti vasikat, moodsa aja patt on see, et teenitakse rikkuse sümbolit ehk kulda.

Kuldvasikas sotsialismi diskursuses

Euroopa varase sotsialismi suur poeet Heinrich Heine kirjutas 19. sajandi keskpaiku iroonilise luuletuse „Das goldne Kalb” („Kuldvasikas”), mis levis Euroopasse Ignatius Taschneri illustreeritud lendlehenä. Taschner joonistas luuletusele illustratsiooniks pidulikes riietes rikkaid härrasid lossiaias koos kergemeelsete naistega tantsimas ringtantsu samba otsas seisva vasika ümber. Kuldvasika loole iseloomulik hedonism ei olnud enam alama rahva tahumatu ropp lõbutsemine, vaid rahakate ringkondade luksuslik pidutsemine vaestelt töelistelt kooritud rahaga.

Pankade, börside, industrialiseerimise, parteide ja revolutsioonide ajastul arenes kuldvasika loo poliitiline tõlgendus kiiresti valdavaks. Kuldvasikat tähenduses ‘raha’ või ‘kapital’ kasutasid peale Heinet Euroopa sotsialismi suurtest ideoloogidest näiteks Ferdinand Lassalle, Karl Marx ja Rosa Luxemburg. Märkatav on, et nad kõik olid juudid (kuigi Heine lasi end hiljem ristida). Rännak Egiptusest töötatud maale on juutluses vana testamendi kõige kesksem osa ja aasta tähtsaimate pühade ehk paasapühade teema. Kuldvasika kummardamist on ka rabid väga palju kommenteerinud. Nii mõnigi on seda pidanud kõige raskemaks Iisraeli patuks.

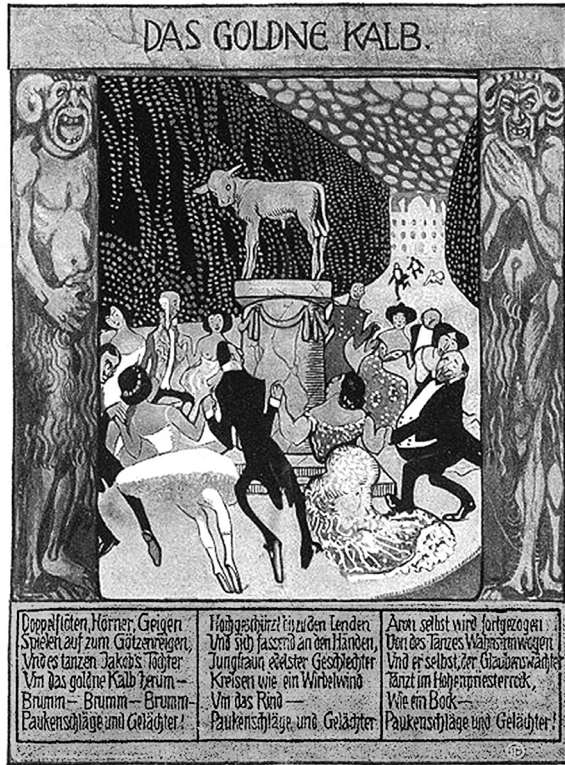
Väga tõenäoliseks võib pidada seda, et metafoorne *kuldvasikas* oli juba 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul sage just poliitilises keelepruugis, mujal aga haruldasem.

Ilfi ja Petrovi kuldvasikas

2000. aastate alguses, kui Eestis tulid kasutusele ID-kaardid, tekkis lausa poliitiline skandaal – kaardid telliti konkurssi korraldamata Šveitsi firmalt. Rahvasaadik Ignar Fjuk viitas näiteks tollal *teada-tuntud kuldvasikale* artiklis, mis anti välja Ranna ja Alatskivi valdade infolehtedes aastal 2002:

Küsimusele, kas isikutunnistuse valmistaja sel viisil valimine tulenes kellegi omakasust, peavad vastama õiguskaitseorganid. Täna võib vaid tõdeda, et Eesti riik on ID-kaardi näol loonud „ettevõtlikule” seltskonnale kuldvasika. Erinevus *teada-tuntud kuldvasikast* on selles, et selle loomakese hingeshoidmiseks peab maksumaksja teda kuldvangidega toitma.

Ignatius Taschneri graveeritud lendlehel (u 1900) on Heinrich Heine luuletus „Das Goldne Kalb”. Härradel on seljas sabakuub või peen vormiriietus, daamid ballitualett. Raha, tants ja kergemeelsus esinevad koos.

(Kõikid von Bielisch, Berlin)

Ignatius Taschneri (Berliin)

Fjuk räägib kuldvasikast, mida peab kuldvangidega toitma. Ta on opositsioonis *teada-tuntud kuldvasikaga*, kes peaks tegema siis ilmselt vastupidi – inimesi kullaga toitma. Eesti kontekstis on ilmne, et *teada-tuntud kuldvasikas* viitab vene kirjanike Ilja Ilfi ja Jevgeni Petrovi (pseudonüümid) paroodia sugemetega kelmiromaanile „Kuldvasikas” (*Zolotoi Telenok*, 1931), mis ilmus eestikeelse tõlkena esimest korda n-ö sula ajal, aastal 1962.

Ilf ja Petrov elasid Odessas, kus oli suur juutide kogukond. Ilf oli ka ise pärit juudi perekonnast. Romaani nime kohta öeldakse sageli, et see viitab vana testamendi loole, aga seletust selle kohta, kuidas täpselt, ei ole antud. Kõige lihtsamalt võib küsimusele vastata nii, et *kuldvasikas* võrdub sotsialismi enda kõnepruugis raha või kapitaliga ning romaan kirjeldab irooniliselt rahaihalust. Üks romaani peategelastest on Alexander Ivanovitš Koreiko, põrandaalune miljonär, kes omastab pettusega riigi raha, millest tal aga midagi kasu ei ole, sest seda raha

ei saa ta kuidagi kasutada. Kelm Ostap Bender petab Koreikolt välja ühe miljoni, aga satub ise samasse võrku: pole, kuhu raha paigutada. Lõpuks kui Bender püüab üle piiri välismaale põgeneda, võetakse ta kinni, tema varandus konfiskeeritakse (see läheb piirivalvurite taskusse) ja mees saadetakse kodumaale tagasi. Raha niisiis teenitakse ja kumardatakse, kuid nagu kuldvasikas ei täida see lootusi ja rahvast kuhugi paremale maale juhatada ei oska.

Ilf ja Petrovi „Kuldvasikat” võib kindlasti tõlgendada ka teisiti. Näiteks nii, et Koreiko on kuldvasikas, kellelt Bender kulda lüpsab. Või nii, et riik on kuldvasikas, kes Koreikot kullaga toidab. Tulles tagasi Ignar Fjuki juurde, siis tema tundub mõtlevat nii, et kuldvasikast on tavaliselt kasu, mitte ei seostu ta kuluga. Niisugune kuldvasikas on seotud mitmesuguste muinasjutuliste loomadega, näiteks kuldmune munevate hanede või kuldmünste lüpsvate lehmadega.

Kuldvasikas ristteel

Eesti *kuldvasikas* on ilmselt sattunud n-ö ristteele ja hakanud mitmes suunas arenema, osalt Ilfi ja Petrovi mõjul, osalt seepärast, et piibel ei ole selle väljendi taustana enam tajutav. Varem tähistas kuldvasikas mammonat ehk raha – või kujundlikult kukrut, nagu ütles Hruštšov oma kõnes, mis on tõlgitud ka eesti keelde:

Kuid me ei kurvasta ka siis, kui teist ei saa kommunistid, ent kui te jääte alati ausateks inimesteks, kui te, omandanud teadmised, pühendate oma elu oma rahva ustavale teenimisele, *mitte aga kukrule, mitte kuldvasikale*. (Hruštšovi kõne 18.9.1960.)

Kuldvasikas oli ka ebajumal ehk puuslik, nagu ütleb Rudolf Sirge poliitiliselt korrektsemaks ümberkirjutatud romaanis „Tulukesed luhal” (1961, originaal 1929):

Eduerakonna lööknumbrites tehti Ajutise Valitsuse käest välja kaubeldud Eestimaa omavalitsuse määrus. See puhuti üle puuslikuks, mille ees harduses kumardama kutsuti tervet rahvast. Enamlaste sulemehed aga virutasid *tolle kodanluse kuldvasika* jalust maha näitega, et vürst Lnovi kava ei kindlusta mingit autonoomiat Eesti rahvale.

Praegu võib kuldvasikas küll olla see *teatud-tuntud* kuldvasikas, kuid samas ei tea keegi, kes ta ikkagi tegelikult on. Ta võib muu hulgas olla ka näiteks püha lehma järglane:

Kõrgharidus, me püha kuldvasikas (Laura Mallene, kolumni pealkiri võrgulehes *Sakala* 11.8. 2007)

Fraseologismid *kuldvasikat kummardama* ja *kuldvasika ümber tant-sima* paistavad aga kadumas olevat. Sotsialismi diskursus ei ole praegu moes, kuigi raha jumaldamist ja kõigi väärtuste ohverdamist selle puusliku altarile kritiseeritakse ikka. Samas on aga sündimas hoopis uus fraseologism, mis kirjeldab osalt ka praeguse aja väärtusi ja mille tekkimisel on oma osa kindlasti Ostap Benderil. Näiteks kirjutas 25.1.2006 Öhtuleht:

Järgmisel nädalal jõuab telekanalis PBK eetrisse *kaheksaosaline telesari „Kuldvasikas”*, kus Ostap Bender asub lüpsma miljonit põrandaaluselt miljonärikt Koreikolt.

Verbil *lüpsma* on juba kaua olnud otsese tähenduse kõrval metafoorne tähendus. EKSS:

4. PILTL raha vm. vara kelleltki välja pigistama, välja pumpama. *Lüpsab rikkaid sugulasi. Kaval advokaat oskas oma kliente lüpssta. Sain selle tehinguga, tehingu pealt lollisti lüpssta. Loll, kes ennast lüpssta laseb. *.. aga kasu pole neist [traktori-jaamadest] tuhkagi; ainult lüpsavad kolhoose.* E. Rannet.

Ilfi ja Petrovi romaani pealkirja kõige tavalisem seletus on tulevikus ilmselt see, et Ostap Bender lüpsis oma kuldvasikat Koreikot. Vanas testamendis oli vasikas küll noor härg või õigemini pull⁵, ja pulli ju lüpssta ei saa, aga kui piiblitlugu enam ei tunta, võib ka vasika sugu olla unustatud. Samas võib olla unustatud ka see maainimesele tuntud tõik, et vasikat üldse lüpssta ei saa, olgu ta mis soost tahes.

Uue fraseologismi elujõulisusest ehk näiteid *kuldvasika lüpsmisest* võib leida ka internetifoorumitest:

Käi nahhui sa sellist hinnadumpingut teed!!!! *Kuldvasikat on vaja lüpssta, kui saab lüpssta* >: (forum.planet.ee, 21.2.2009)⁶

Zuurof on tavaline suur kaliibriga aferist kes on avastanud enda jaoks holo-kausti näol *kuldvasika keda kavatses lüpssta* kuni sellelt veel kas või ainus piisk peaks tilkuma (kesknadal.ee, uudiste kommentaarid 12.12.2008).

⁵ Soome uusimas piiblitõlkes on tavapärase kuldvasika (*kultainen vasikka*) asemel *kultainen sonnipatsas* ‘kullast pullikuju’, sest tegelikult oli tegemist noore pulli kujuga. Eesti piibel veel sõna *pull* kuskil ei kasuta, kuigi enamasti on piibli härjad kastreerimata. EKSS-i järgi on härjad kastreeritud veoloomad.

⁶ Emotikon [>: (] tähistab tagedat nägu.

Kokkuvõtlikult

Kuldvasikat kummardama ja *kuldvasika ümber tantsima* on kindlasti eesti keeles püsiväljendid.

Nendest *kuldvasika ümber tantsima* on nii konkreetset piibliolooga seotud, et selle kasutamine on hääbumas. Samas jääb osa püsiväljenditest keelde alles ka siis, kui allikas on tundmatu. Üks hea näide sellisest väljendist on *särab nagu Moosese pale*. See väljend on pärit tegelikult samast eespool räägitud Siinai loost: Moosese pale hiilgas (füüsiliselt) mäelt alla tulles ning rahvas kartis seepärast Moosesele ligineda. Nii pidi Mooses oma näo kinni katma. Praeguses eesti keeles võrreldakse rõõmust säravat nägu Moosese palgega ka siis, kui ei ole teada, kes see Mooses täpselt oli. Kuldvasikaga läheb aga ilmselt teisiti. Tal on uus seos uuema allika ehk Ilfi ja Petrovi raamatuga. Kuna see allikas on ka ise metafoorne ja irooniline, tekivad uued dünaamilised tõlgendused ja kõrvutused.

Kuldvasikas on ainult üks metafooridest, mis lähtub Iisraeli kõrberännaku loost ja mida leidub nii riigikogu stenogrammides kui ka ajalehtedes. Samast loost on pärit aga ka näiteks *taevamanna* ja [Egiptuse] *lihapotid*. Irooniline kõrvaltoon on neile väljenditele tüüpiline. Need, kes kuldvasikat kummardavad või lüpsavad, ning need, kes taevamannat lubavad, lihapottide juurde istuma jäävad või lihapotte taga nutavad, on alati teised, mitte kõnelejad ise.

Ununenud sõnad kohanimedes

Marja Kallasmaa

eesti keele instituudi vanemteadur

Kohanimedele omase konservatiivsuse tõttu võib neis olla säilinud liiteid ja vorme, mis on ühiskeeles või murdes hääbumas. Näiteks praegu lõunaeestilised sõnad *pedajas* ja *susi* tulevad kohanimedes laialdaselt ette ka Põhja-Eestis. Isegi niisuguseid sõnu võib kohanimedest leida, mida eesti keel kunagi on tundnud, kuid mida leiame tänapäeval ainult veel sugulaskeeltes säilinuna.

Kohanimedes võib säilinud olla jälgi sõnadest, mis keeles on olemas olnud, kuid mida tänapäeva keeles enam ei kasutata või kasutatakse hoopis teises tähenduses. Võrreldes sõna levikut kohanimedes ja sõna üldnimelist levikut, on võimalik teha järeldusi sõna varasema leviku kohta. Rusikareegel on: kui mingi sõna esineb kohanimeosana kitsamal territooriumil kui üldnimena, siis tuleb nende kohanimeosade levikut pidada üldnime varasemaks levilaks, mis tänapäevaks on laienenud.

Näiteks esineb järelois *-pere* küla- ja talunimedes Pärnu–Narva joonest põhja pool. Tegemist on läänelise nähtusega, Virumaal on *pere-lõpuliste* küla- ja talunimede tihedus väiksem kui Lääne-Eestis. Valdek Pall on oletanud, et üle-eestilise sõna *pere* üks tähendusi 'talu' oli levinud just alal, kus see sõna esineb kohanime järeloisena.

Vastupidi, kui mingi sõna esineb kohanimeosana laiemal alal kui tänapäeval üldnimi, siis on sõna levila hiljem kokku tõmbunud. Põhimõtteliselt on eesti keele ja murrete uurijal seega võimalus sõnade leviku põhjal kindlaks teha kultuurihoovuste ning osaliselt ka rahvarühmade liikumisteid ja levikut. Muidugi peab ainestik niisuguste otsuste tegemisel olema piisavalt suur. Tegelikuses on rahva liikumisteede kindlakstegemine kohanimede põhjal väga keeruline. Enamasti siiski pole uurijal kasutada laialdast keeleteaduslikult töödeldud nimematerjali, samuti on eesti keeleala liiga väike – peaaegu võimatu on eristada siirdnimesid neist juhtudest, kus nimi peegeldab üldnime varasemat levikut. Muidugi näitavad siirdnimed (nimed, mille inimesed on uude kohta kaasa võtnud) samuti inimeste ümberpaiknemist. Esialgu aga peab läbi töötama terve hulga üksiknimesid. Toon kaks näidet.

Konuvere

Rapla maakonnas Märjamaa vallas on Märjamaa ja Vigala kihelkonna piiril *Konuvere* küla. Nime on esimest korda mainitud 1563 mõisana (*Konofer*). Mõisanime aluseks on ilmselt olnud vana *vere*-lõpuline külanimi. Nimi ise ongi vanem kui mõisa esmamaining, juba 1543 on Pärnu-Jaagupi kihelkonnast Langerma vakuse¹ järel mainitud üksjalga (arvatakse, et üksjalg on oma nime saanud sellest, et tegi mõisale ühe jalapäeva nädalas) *Konofer Jakob*, kes võis lisanime saada päritolu järgi Konuverest (hiljem on Langerma külas *Konnapere* talu). Siiski pole kindel, et nime *Konofer Jakob* puhul on tegemist ülalmainitud Konuverega, sest Konuveresid on Eestis olnud rohkem: Läänemaal on veel olnud Konuvere (hiljem *Kundra*) Ridala kihelkonnas Võnnu mõisa all (hiljem Kirimäega koos), mida on mainitud juba 1341 *Kunevere*, Mellini atlasel 1798 *Konfer*. Lauri Kettunen tunneb Otepää kihelkonnast külanime *Konovere*. Otepää nimele on L. Kettunen võrdluseks toonud verbi *konutama* ja oletusliku isikunime **Konoi*². Kettunen on oma isikunimeoletuses ilmselt lähtunud sellest, et suure osa idapoolsete *vere*-lõpulistest kohanimede esiosa on isikunimi. Siiski tuleb mainida, et läänepoolsetes *vere*-nimedes esineb esiosas suuri erinevusi võrreldes idapoolsetega ja siin ei pruugi esiosa aluseks sugugi olla isikunimi. Samas korduvad mitmed Ida-Eesti *vere*-lõpulisel kohanimed Lääne-Eestis.

Võimalik, et Läänemaa *Konuvere* esikomponendi lähtekohaks on Põhja-Eesti murdeist kadunud sõna *kond* : *konnu*, mis veel Hupelil esineb tähenduses ‘vesine maa, mis vilja ei kanna’. Nimes oleks sel juhul *nn* omastavas käändes lühenenud (allegromuutus).

Läänemaa Konuverega on tõenäoliselt seotud ka Vigala kihelkonnas olev *Konnapere* (1923 *Konnapere*, vrd Kivi-Vigala mõisa Säälä küla all 1726 *Konnoferre Jak*, *Konnoferre Hannus*). Rahvaetümoloogiast modifitseeritud külanime aluseks on tõenäoliselt lisanimi, mis algselt on näidanud päritolu Konuverest. Ka Virumaal on olnud Konuvere: 1765 ja 1782 on mainitud Imastu mõisa kunagist nime *Mönnikorb u. Konofer*, kuid kirjapanekute järgi on see suhteliselt hiline nimi, mis on elanud edasi Imastu mõisa lähedal oleva *Konnavere* kõrtsi ja allika nimes. Sellegi nime esiosa on rahvaetümoloogiliselt ümber mõtestatud. Lõuna-Eesti murretest on registreeritud *kond* : *konnu* ja *kund* : *kunnu*

¹ *vakus* – kuni XVII sajandini eestlaste ja liivlaste haldus- ja maksustusüksus (harilikult 3–6 küla).

² Tärn nime ees tähendab rekonstrueeritud või oletatavat nimekuju.

‘põndak, vilets, harimiseks kõlbmatu maa; luhahainamaa; laas’, võimalik, et see on ka Otepää *Konovere* lähtekoht. Kuna Konuveresid ei ole piisavalt palju, siis ei saa nende põhjal kindlalt otsustada, kas sõna *kond* : *konnu* levila on kokku tõmbunud pärast seda, kui tekkinud oli kohanimi *Konuvere* Läänemaal, ehkki sellele oletusele annab peale Põhja-Eesti kohanimede tuge sõna esinemine Hupelil.

Ununenud tähendusega sõnad kipuvad alluma rahvaetümoloogiale, mis nad kohanimeosades ümber mõtestab, nii on tuttav loomanimetus *konn* : *konna* asendanud rahvaetümoloogia abil mõnes nimes esikomponendi aluseks olnud sõna *kond* : *konnu*.

Malda

Malda on küla Pärnu maakonnas Audru vallas (Audru kihelkonnas), mida on mainitud juba XVII sajandil. Aastal 1601 *Malda*, 1606 *Mallast*, 1624 *Malтта*, 1839 *Malda*. Küla asub kohas, kus Malda oja suubub Audru jõkke. *Malda* võib olla algselt oja nimi, aga kindel see ei ole. Eesti keelest päris sobiva tähendusega vastet sellele nimele ei leidu, lähim on eesti *mald* : *mallu*, *malla* ‘kannatlik, leebe, püsiv’, vrd tegusõna *maldama* ja käändsõna *maldus* : *malduse* ‘püsiv’, soome *maltaa* ‘ennast tagasi hoida jne’, *maltti*, *maltillinen*, karjala *malтта*- ‘osata, tajuda, aru saada’ (neid on Valdek Pall toonud võrdluseks Laiuse kihelkonnas kunagi esinenud nimele **Malde*: 1758 *Auf Malde Johannis Land Hannusse Michle Jaan*, ja oletanud lisanime). Soome keelest leiame ka sõnad *malto*, mis muuhulgas tähendab ‘vaikse veega koht’ ja *maltovesi* ‘vaikne, vooluta koht’, vrd aunuse *maldo* ‘vaikne, vooluta koht jões’, *maldorandu* ‘vaikne rand’. Tuletisi sõnast *malto* esineb ka Soome kohanimedes, eelkõige ajaloolise Häme ja Karjala alade, aga ka Soome läänemurrete ala vesistunimedes. Audru külanimele sobiks vasteks just see.

Eestist võiks võrdluseks tuua Saaremaalt tõenäoliselt sama sõnatüve sisaldavad *Maldru heinamaa*, *Maldru põld*, *Maldru niit* (tekkinud oletatavasti vormist **Maldaru* või **Maldaaru* või **Malduaru*). Mandril on tänapäeva kujult lähedased nimed juba Taani hindamisraamatus esinevad *Malla* ja *Mallavere*, 1241 vastavalt *Mallula* ja *Maleiafer*.

Ehkki nii liite *-la* kui ka osise *-vere* ees on sagedasti isikunimi ja seda tuleks nende nimede puhul esmaselt kaaluda, mainitagu ometi, et mõlemad külad asuvad oja ääres (vastavalt *Malla* oja ja *Silmsi* oja). Mis puutub nimesse *Assamalla*, siis selle teise osise esisilp on kirjanekutes

järjekindlalt olnud *u*-line, või siis on teise komponendina esinenud *-ma(a)*. Külast ei voola ka läbi suuremat oja. Paul Johansen on pidanud nime *Assamalla* teise osa aluseks sõnu *muld* : *mulla* või *maa*. Seega samase või lähedase häälikulise koostisega nimed ei pruugi olla sugugi sama algupära. Juhul kui Malda küla nimi lähtub tõesti oja suus olnud vaikselt veega kohast, tuleb arvesse võimalus, et eestigi keeles on selles tähenduses olnud kasutusel *mald*-tüveline sõna ja see tähendus on hääbunud, või siis on nimeandja tulnud kuskilt mujalt (näiteks soome või karjala) keelealalt.

Soovitusi edasilugemiseks

Eestimaa 1725.–1726. a adramaarevisjon. Läänemaa. Allikapublikatsioon. Tallinn 1990.

Kallasmaa, Marja 1996. Saaremaa kohanimed I. Eesti Keele Instituut, Tallinn.

Kettunen, Lauri 1955. Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen. Suomalaisen Tiedeakademian Toimituksia. Sarja B, nide 90, 1. Helsinki.

Pall, Valdek 1969. Põhja-Tartumaa kohanimed. I. Toim. M. Norvik. Tallinn, Valgus.

Pall, Valdek 1977. Põhja-Tartumaa kohanimed. II. Toim. M. Norvik. Tallinn, Valgus.

Kuidas presidendid räägivad?

Maria Tuulik

eesti keele instituudi assistent

Vaatlen artiklis tekstianalüüsi meetoditega presidentide Lennart Meri ja Arnold Rüütli uusaastakõnesid¹. Kuna võrreldavateks on kaks väga erineva kuvandiga Eesti presidenti, on eesmärk selgitada, milliste keelevahenditega kumbki president oma sõnumit kuulajateni viib, millised tekstimoodustusvõtted nende isikupära peegeldavad. Samal ajal on presidendikõned teatud ulatuses institutsionaalsed esinemised ning seetõttu pakub ka huvi see, milliste tunnuste poolest analüüsitavaid tekstid üksteisega sarnanevad. Analüüsi alusmaterjal on mõlema presidendi esimese ametiaja viis uusaastakõnet, Meri kõned aastatest 1992–1996² ja Rüütli kõned aastatest 2001–2005³.

Kriitiline tekstianalüüs vaatlleb teksti kui sotsiaalset areeni, kus maailma konstrueerimine ja suhtlus toimub samal ajal⁴. Tekstianalüüsi uurimisobjekt on see, kuidas tekstides situatsioon, protsess, osalised ja nende omavahelised suhteid esitatakse. Reet Kasik⁵ on ajakirjandustekste analüüsides osutanud, et juba teksti informatsiooni valik on alati seotud vaatenurgaga ja välistab objektiivse kirjelduse võimalikkuse, kuna valikuid juhivad paratamatult teksti koostaja kogemused, väärtus- ja suhtumissüsteemid ning kokkukuuluvus teatud sotsiaalsete rühmadega.

Keelevahendite valikuga tekitab keelekasutaja endale mingi rolli ja määratleb ka lugeja või kuulaja rolli teksti vastuvõtjana. Diskursuserollid väljenduvad tekstis erinevate keeleliste joonte kaudu ning lugeja

¹ Artikkel tugineb Tartu ülikoolis kaitstud magistritööle „Presidentide Lennart Meri ja Arnold Rüütli uusaastakõnede tähistus- ja interpersonaalse funktsiooni analüüs”, mille juhendajaks oli dotsent Reet Kasik.

² <http://vp1992-2001.vpk.ee/>

³ <http://vp2001-2006.vpk.ee/et/>

⁴ Fairclough, Norman 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

⁵ Kasik, Reet 2008. Meediateksti analüüs: eesmärgid ja meetodika. – *Tekstid ja taustad* 5. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 10–41.

saab vastavate sõnavaraliste ja grammatiliste tunnuste abil järeldada, millise rolli on autor endale konstrueerinud. Kasiku järgi on näiteks meediatekstides tavalisemad vahendaja, teadja, õpetaja ja kritiseerija positsioon.

Uusaastakõnede analüüsi teoreetiliseks taustaks oli M. A. K. Halliday⁶ funktsionaalne grammatika, mis käsitleb reaalsust kui kogumit protsessidest, mida kajastavad kasutatud verbivormid. Halliday eristab kolme põhilist protsessiliiki: materiaalsed, mentaalsed ja suhte protsessid. Materiaalsed protsessid on tegevused, mis väljendavad kellegi või millegi tegutsemist ning ka üldisemalt muutust või liikumist. Mentaalsed protsessid sisaldavad tajumat ja tajutavat nähtust, seal on üks osaline alati inimene või miski, millele on inimlikud jooned omistatud, kes tunneb, mõtleb, tahab jne. Suhte protsesse võiks nende seisundit kirjeldava iseloomu järgi kutsuda olemisprotsessideks. Suhte protsessides on *olemisel* kaks osapoolt: miski öeldakse olevat midagi muud.

Protsessid uusaastakõnedes

Protsesside analüüs võimaldab võrrelda tekstide stilistilist mõju dünaamilisuse-staatilisuse ja konkreetsuse-abstraktsuse skaalal. Vaatlesin kõigepealt, kas protsessid esinesid lauses aktiveeritud kujul (õeldisena) või passiveeritud kujul (nimisõnatarindid, tegevusnimed, kesksõnad).

Valdavalt esinesid verbid mõlema presidendi kõnedes pöördelises vormis õeldisena. Passiveeritud protsessid moodustasid president Meri kõnedes 6% ja president Rütüti kõnedes 12%. Kuna aktiivsed tegevusverbid muudavad teksti stiili dünaamilisemaks ning nimisõnatarindid ja tegevusnimed staatilisemaks, näitab analüüs, et Meri uusaastakõned olid mõnevõrra dünaamilisemad ja Rütüti kõned mõnevõrra staatilisemad.

Mõlema presidendi kõnedes domineerisid materiaalsed protsessid, aga uusaastakõnedes ei pööratud tähelepanu mitte niivõrd isikute ja institutsioonide konkreetsetele, füüsilistele tegudele, vaid üldistatud, abstraktsetele tegevustele:

(1) ...et Eesti **taastab** oma iseseisva riigi... (Meri 1993)

⁶ Halliday, Michael-Alexander-Kirkwood 1994. An Introduction to Functional Grammar. Second edition. London: Arnold.

Urmas Nemvaltsi illustratsioon

- (2) Laste kasvatamisel **ühendagem** mitme põlvkonna teadmised...
(Rüütel 2005)

Suuruselt järgmised kategooriad aktiivsete protsesside seas olid suhte-
protsessid, mida leidis rohkem president Meril (näide 3) ja mentaalsed
protsessid, mida tuli enam ette president Rüütli (näide 4). Sageduselt
kolmandaks jäid president Meril vastavalt mentaalsed protsessid ja
president Rüütli suhte-
protsessid.

- (3) Eestlased **on** rikka ajalookogemusega väike rahvas. (Meri
1996)

- (4) Lapsed **mõistavad** ja **armastavadki** isamaad... (Rüütel 2005)

Selline jaotumine näitab, et olukorra kirjeldamist oli rohkem Meri
kõnedes ning mõtete, tunnete ja soovide väljendamist Rüütli kõnedes.
Mentaalsetest protsessidest moodustasid mõlema presidendi kõnedes
arvestatava osa modaalsete verbidega väljendid, kus kõneleja väljendas
oma hinnangut ja suhtumist tegevuse toimumise kohustuslikkusele,
vajadusele, võimalikkusele või tõenäosusele:

(5) Nüüd peame tõestama, et oskame riigina ka käituda. (Meri 1993)

(6) See peaks panema meid mõtlema... (Rüütel 2002)

Protsesside puhul võib esmane osaline (tegija, olija) olla nimetatud või nimetamata. Protsesse, kus esmane osaline oli nimetamata, leidis arvuliselt rohkem president Rüütli (näide 7). Sellele tuginedes saab tõlgendada Meri kõned mingil määral konkreetsemaks ning Rüütli kõned veidi abstraktsemaks.

(7) Ollakse üksteisest käe-, silma- või kuuldeulatuses. (Rüütel 2002)

Nimetamata osalisega protsesside abil jagati kõnedes tegutsemissoovitusi nii kuulajatele kui ka valitsusele. Osalise väljajätmine aitas sel juhul pehmendada ja üldistada nõudmisi, mida kõneleja püstitas, sest otsese pöördumise vältimisega sai esitada oma korraldusi kaudsemalt (näited 8, 9). Samuti ilmnis mõlema presidendi kõnedes osalise nimetamata jätmist sellistes kontekstides, kus kuulajaid manitseti (näide 10). Selline viisakusstrateegia lubas kõnelejal tugevamaid hinnanguid esitada, samas võimaldades kuulajatel end vähem puudutatuna tunda.

(8) Nende ja muude ohtude teadvustamine on saabuva aasta aja käsk. (Meri 1995)

(9) See on võimalik, kui mõistetakse, et valitsemine tähendab eeskätt vastutust mitte iseenda, oma erakonna või huvirühma, vaid Eesti riigi ees. (Rüütel 2001)

(10) Ei tohiks ju olla ületamatult raske näidata inimlikku suurust... (Rüütel 2004)

Kõnede suhtlus- ja suhtumistasand

Suhtlustähenduse analüüs võimaldab uurida kõnede personaalsust: kuivõrd aktiivselt suhtleb kõneleja kuulajaga *mina-teie* tasandil. Suhtumistasandi analüüs vaatleb kõneleja ja sõnumi suhteid ehk siis modaalsust, millega kõnelejad väljendavad oma suhtumist kõnealustesse teemadesse.

Mina-vormi või ainsuse esimest pööret kasutas president Meri oma kõnedes 82 korral ja president Rüütel oma kõnedes tunduvalt vähem,

28 korral. Kõnede võrdluses ilmnes, et seal, kus president Meril esines enam *mina*-vormis pöördumist (näiteks kõnede algus- ja lõpuosades), oli president Rüttil kõnedes kasutatud rohkem umbisikulist väljendumist. Meri sage *mina*-vormi kasutus osutab, et autor näitab ennast tekstiga tugevalt seotuna, seega võrreldes Rüttili kõnedega oli Meri keelekasutus isiklikum. Kuna isikuline tegumood mõjub konkreetsemalt kui umbisikuline, võib ka kuulajate kõnetamise analüüsi põhjal järeldada, et president Meri kõned on konkreetsemad.

Suhtlustähenduse analüüs näitas, et üldiselt eelistasid mõlemad kõnelejad kuulajatele kriitika tegemisel ebamääraseks jäämist, mida saab tõlgendada positiivse viisakuse strateegiana. Võis täheldada, et president Meril esines rohkem *meie*-vormis kritiseerimist (näide 11) ja president Rüttil umbisikulises vormis kriitikat (näide 12). Mõlemad esitusviisid olid kantud soovist kriitikat pehmendada, Meri puhul ka ennast kriitika objektina näidates, Rüttili puhul kriitika objekti ähmastades.

(11) Kahjuks õpime aeglaselt, laisalt ja vastumeelselt. (Meri 1995)

(12) See on võimalik, kui mõistetakse, et valitsemine tähendab eeskätt vastutust mitte iseenda, oma erakonna või huvirühma, vaid Eesti riigi ees. (Rüttil 2001)

Kuulajate kõnetamiseks kasutatav sõnavara oli mõlemal presidendil positiivne ja emotsionaalne, sellega konstrueeriti kuulajaid kui kõnelejatele olulisi ja lähedasi isikuid (näited 13, 14). Kuulajate tunnustamine väljendus nii Meri kui ka Rüttili kõnedes sageli veel kuulajate tänamise kaudu. Kollektiivse identiteedi konstrueerimisel omistati kuulajatele uusaastakõnedes enamasti patriotismi, aga ka töökust (näited 15, 16).

(13) Armsad kaasmaalased Eestis ja maailmas! (Meri 1994)

(14) Aga tahan teid, head sõbrad, tänada sellegi eest.. (Rüttil 2002)

(15) Tahan teid riigipeana tänada optimismi ja Eesti-meelsuse eest, mida olete ilmutanud läinud aastatel. (Rüttil 2003)

(16) ..mida olete möödunud aasta kestel oma igapäevase raske tööga ja raskusi trotsides Eesti Vabariigi heaks teinud. (Meri 1994)

Ühise joonena läbis presidentide kõnesid *meie*-vormi kasutus rahvustunnet loova elemendina, *meie*-vormi kasutati sageli tähendustes „meie kui riik” ning „meie kui rahvus, eestlased”. *Meie* viiteala analüüs näitas, et põhiliselt taheti *meie*-vormiga rõhutada presidendi, kuulajate ja riigi kokkukuuluvust. Püüti luua ühist identiteeti, mis aitaks kuulajatel end väljendatud protsessidest osavõtjatena tunda. *Meie*-vorm võimaldas uusaastakõnedes esitada oma seisukohta kui *meie* oma ning näidata end rahva nimel tegutsejana.

Diskursuserollidest esines president Meri kõnedes rohkem õpetaja rolli, milles kõneleja jagas korraldusi ja soovitusi. Sellele viitasid kohustuslikkust rõhutavad modaalverbid (modaalverbidest esineski Meril enim *pidama*-verb), otsesed pöördumised kuulajate poole ning küsimuste esitamine ja neile ise vastamine (näited 17, 18).

(17) ..peame õppima mõistma, mis on riik. (Meri 1993)

(18) Kui põhiseadus töötab, mida ta siis toodab? Mida ta toodang maksab? Kes on selle toodangu ostja ja kelle taskusse läheb toodangu hind? Ma vastan teie küsimustele: põhiseadus toodab stabiilsust. (Meri 1995)

President Rüütli kõnedes domineeris teadja roll, millele viitasid kindla kõneviisi väitlused. Teadja rollist andis president kuulajatele informatsiooni ning vahendas oma teadmisi ja arvamusi:

(19) Viimased avaliku arvamuse küsitlused näitavad, et referendumil korral ei kõhkleks me oma valikus Euroopa Liidu kasuks. (Rüütel 2002)

(20) Eesti riik on pakkunud oma abi õnnetuse ohvritele ja teeb seda kindlasti ka edaspidi. (Rüütel 2004)

Ilmnenud hoiakute vaatlusel selgus, et nii Meri kui ka Rüütli kõnedes esines läbivalt positiivne suhtumine Euroopasse ja Euroopa Liiduga seonduvasse. Euroopa Liiduga liitumisest rääkides esindati ainult pooldavat vaatepunkti, mida võib tõlgendada kuulaja suunamiseks teatud valikule (näide 21). Läbivatest negatiivsetest hoiakutest tuli esile president Meri kõnedes ilmnev suhtumine Vene aega, mil Eesti kuulus veel Nõukogude Liidu koosseisu (näited 22, 23). President Rüütli kõnedes võis selles aspektis märgata ootust suhtumise muutusele (näide 24). Hoiakute väljendamiseks kasutati vastavat leksikat, võrdlusi ja metafoore.

- (21) Nii liitumist NATO kui Euroopa Liiduga võib võrrelda kõigi nende kannatuste lunastamisega, mis meie rahvas on oma ajaloos üle elanud. (Rüütel 2002)
- (22) Eesti Vabariik on tõusnud Vene okupatsiooni haigeveodist jalule.. (Meri 1994)
- (23) Äratagem endas hetkeks Vene võimu aegsed mälestused Poliitbüroost, kes võis käigult vastu võtta otsuseid tervete rahvaste küüditamisest Siberi metsadesse või Kesk-Aasia kõrbetesse või määrata, et Eesti tuleb ümber kujundada üleliiduliseks fosfooridikaevanduseks või sigalaks. (Meri 1994)
- (24) Ma loodan, et suudame oma minevikku käsitleda üha kompleksivabamalt, liigsete emotsioonideta ja mustvalgetest lihtsustatud skeemidest hoidudes.. Erinevuste võimendamine ei lase aga vanadel haavadel paraneda. (Rüütel 2004)

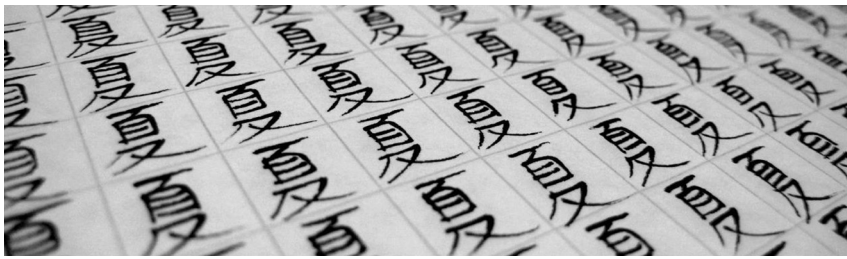
Mõlema presidendi kõnesid läbis empaatilisus noorte, laste ja vanemate inimeste suhtes. Sageli rõhutati nende kokkukuuluvust kõneleja ja kuulajatega, asetati nad tunnustatavate rolli või seostati perekonnadiskursusega. Eri vanuserühmade empaatilist käsitlemist uusaastakõnedes võib tõlgendada soovina leida ühisosa võimalikult suure hulga kuulajatega ning perekonnadiskursuse osaliste (*ema, isa, lapsed, vanaisad, vanaemad, perekond*) sagedase sissetoomise eesmärgiks võis olla soov haarata kuulajad kaasa oma vaatenurka eeldatavate ühiste perekondlike väärtuste kaudu.

Kokkuvõtteks

Kuigi tekstilingvistika vaatevinklist esines president Meri ja president Rüütli uusaastakõnedes palju sarnasusi, saab välja tuua ka mõned eripärased tunnused. Protsesside analüüs osutab, et tänu aktiivsete verbivormide suuremale kasutusele on president Meri kõned dünaamilisemad kui president Rüütli kõned. Kuna protsessi primaarne osaline jäeti sagedamini nimetamata Rüütli kõnedes, saab sellele tuginedes tõlgendada president Meri kõned konkreetsemaks ning president Rüütli kõned abstraktsemaks. Sama järelduseni viis kuulajate kõnetamise uurimine: Meri kõnedes eelistati rohkem isikulist ja Rüütli kõnedes enam umbisikulist väljendumist. Diskursuserollidest esines

Meri enim õpetaja rollis ning Rüütel pigem teadja ja sõnumi edastaja rollis. Suhtlustähenduse uurimisel ilmnis, et president Meri oli kõnedes personaalsem, kasutades rohkem *mina-* ja *meie-*vormi. Ka kriitika tegemisel esines Meril sagedamini *meie-*vormi abil kritiseerimist ja president Rüütlil umbisikulises vormis kriitikat.

Seega selgus valitud keelevahendite vaatluse tulemusena, et võrreldes president Meri ja president Rüütli uusaastakõnesid on Meri kõned mõnevõrra dünaamilisemad, konkreetsemad ja personaalsemad.

Tähelepanu – keeleviktoriin!

1. Nimetage neli Eesti valda, milles sisaldub loomanimi.
2. Oskar Lutsu „Kevades” on stseen, kus Joosep Toots proovib vana püstoliga pauku teha ja lõhub kogemata saunaakna. Ise kahetseb, et oleks püstolil Tamasseri rauad, siis ... Mis on Tamasseri raud?
3. Mis ala spetsialist on enoloog?
4. Kuidas oleks luuletaja Henrik Visnapuu perekonnanimi kirjakeeles?
5. Millise eestikeelse nimisõna ainsuse nimetava ja omastava käände vormis pole ainsatki ühist tähte?

Vastused palume saata Emakeele Seltsi aadressile
es@eki.ee enne 1. septembrit 2011.
Võitjatele auhinnad!

Keelenõuanne

Mida arvab keeleteimetaja õigekeelsussõnaraamatust?

Madis Jürviste

eesti keele instituudi leksikograaf

Arvatavasti on vähe neid eestlasi, kelle kodus riulil ei oleks õigekeelsussõnaraamatut, või nüüd arvutiajastul neid, kelle veebibrauseri järjehoidjate nimistus ei oleks ÕSi veebiaadressi. Lähtudes eeldusest, et ÕS on eestlaste üks põhisõnastikke ja et arvatavasti on ÕSi n-õ prototüüpkasutajad keeleteimetajad, uurisin, kuidas toimetajad ÕSi kasutavad ja mida sellest üldisemalt arvavad. Vastanute seas oli keeleteimetajaid nii riigiasutustest, meediaväljaannetest kui ka tõlkebüroodest ja raamatukirjastustest. Korraldasin veebiküsitluse 2009. aasta maikuu¹. Jagasin küsitluse neljaks suuremaks plokiks ja juhindun sellest struktuurist ka siinses artiklis.

ÕSist üldiselt

Üldküsimuste plokis puudutasin peamiselt küsimustikule vastanute tööharjumusi: kas ÕS on toimetamisel kõige sagedamini kasutatav töövahend või ei ole, milliseid teisi allikaid kasutatakse, millised on alternatiivid ÕSile, kas ÕSist otsitakse ka sõnade tähendust.

¹ Lähemalt vt Jürviste, Madis 2010a: 1999. ja 2006. aasta õigekeelsussõnaraamatu retseptioon. Magistritöö. Käsikiri Tartu ülikooli eesti keele õppetoolis ja Jürviste, Madis 2010b: Õigekeelsussõnaraamatu retseptioonist. – Keel ja Kirjandus, 12, 890–905.

Eeldus, et ÕS on toimetajate üks põhilisi töövahendeid, leidis kinnitust. Küsimustiku täitnud keeleteoimetajatest kolm neljandikku vastas, et kasutab põhiallikana nimelt õigekeelsussõnaraamatut. Lisaallikatena nimetati erialasõnastikke ja internetti. Kui ÕS niisugustele küsimustele vastust ei anna, mida sealt põhjendatult otsitakse (st mitte erialaterminite seletusi), siis leitakse vastused suure seletava sõnaraamatu (EKSS²) või eesti keele instituudi keelenõu abiga.

Kõige üllatavam oli see, et keeleteoimetajad otsivad väga sageli (taas kolm neljandikku vastanuist) ÕSist just sõnade tähendust. Kõigepealt otsitakse tähendust õigekeelsussõnaraamatust ja alles seejärel pööratakse muude allikate, EKSSi vm poole. Samas on kõigile teada, et ÕS ei ole olemuselt selline sõnastik, kus avataks esmajärgus sõnade tähendusi.

ÕSi kasutamisest

Otseselt sõnastiku kasutamist puudutavate küsimustega uurisin, millist ÕSi väljaannet kasutatakse, kas sõnad on ÕSist hõlpsasti leitavad, mida e-ÕSist arvatakse, mida ÕSist otsitakse ja kas küsimustele leitakse ka vastused.

Selgus, et üle poole keeleteoimetajatest kasutab ÕSi veebiversiooni, pisut alla kolmandiku on neid, kes kasutavad ainult trükiversiooni. On ka neid, kes kasutavad mõlemat. Seda võib selgitada asjaolu, et kumbki meedium sobib eri tüüpi kasutuseks: paberväljaannet on hõlbus sirvida ja lehitseda, veebiväljaandest on hea otsida konkreetseid sõnu.

Olles ise sage ÕSi kasutaja, tekkis mul küsimus, kui hõlpsasti leitakse ÕSi veebiversioonist liitsõnu, mis väga sageli on esitatud pesades kas põhikomponendi või täiendosa artiklis. Näiteks Keelevara lehel (www.keelevara.ee) ei leia päringusüsteem üles paljusid selliseid liitsõnu, mis on esitatud ühe moodustaja artiklis (näiteks *võõrkress*).

Küsimustiku vastustest selliseid probleeme silma ei jäänud ja pigem mõõndi, et ÕSi e-versiooni on hõlbus kasutada ja sealt info leidmine on kiire ja mugav. Ka paberväljaandest liitsõnade leidmist ei peetud raskeks ega ebamugavaks.

² Eesti keele seletav sõnaraamat I–VI. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toimetajad Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009 (<http://www.eki.ee/dict/ekss/>).

Küsimus, mida ÕSist otsitakse, andis igati ootuspärase vastuse. Esikohal olid õigekiri ja vormimoodustus. ÕSi autoritele on kahtlemata meeltemööda tulemus, et vastus neile küsimustele leitakse alati või peaaegu alati.

ÕSi sisust

Küsisin toimetajatelt ka seda, mida nad arvavad ÕSi sisust: mida öeldakse uue ÕSi (ÕS 1999³ ja ÕS 2006⁴, vastandatuna ÕS 1976-le⁵) struktuuri, sõnaraamatu ajakohasuse ja märksõnade arvu, märksõnavaliku, sõnade leitavuse, lisade, stiilimärgendite, tähendussetuste, näitelauseste ja artiklite pikkuse kohta.

Kommenteerimist väärib siinkohal ainult artiklite pikkus, kõigi ülejäänud teemade puhul oldi seisukohal, et kõik on tegelikult korras ja tasakaalus, midagi oluliselt muutma ei peaks. Nn vana ÕS (ÕS 1976) on suuresti juba unustatud – 40% vastanutest väitis, et ei mäleta enam, milline oli vana ÕSi struktuur.

ÕSi märksõnartiklite pikkuse ehk sõnastiku mikrostruktuuri põhjalikkuse kohta toodi, et ÕS on asjatundja jaoks liiga õhuke. Tõstatati küsimus, kas ÕSi elektrooniline versioon ja trüki versioon ei võiks olla eri mahuga. e-ÕSi puhul ei ole piiranguid, mida seab sõnastikule paberväljaande trükkimine. Paberversiooni oluliselt mahukamana ei olevat asjaosaliste hinnangul võimalik trükkida, ilma et eksemplari hind sellest oluliselt muutuks. Ometi tekitab see tänapäeva e-ajastul väga kummalise olukorra: sõnastik saab olla nii suur ja mitte suurem üksnes seetõttu, et seda ei saa või ei ole mõistlik suuremas mahus ühekõitelisena trükkida. Kaht eri versiooni on raske teha, sest määrus ütleb, et eesti keele instituudi kõige uuem õigekeelsussõnaraamat on eesti kirjakeele normi alus.

³ ÕS 1999 = Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Toim. T. Erelt. Koost. T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik ja T. Erelt. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

⁴ ÕS 2006 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toim. T. Erelt. Koost. T. Erelt, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

⁵ ÕS 1976 = Õigekeelsussõnaraamat. Toim. R. Kull ja E. Raiet. Koost. T. Erelt, R. Kull, V. Põlma, K. Torop.

Muudest hinnangutest ÕSi kohta

Soovisin saada ka hinnangulisemaid arvamusi selle kohta, mida arvatakse ÕSi kättesaadavuse, väljaandmise sageduse, andmekandjate jms kohta.

Kuigi palju uut ega üllatavat ei selgunud neistki küsimustest. ÕS on hinna ja leitavuse poolest piisavalt kättesaadav ja seda antakse välja piisavalt sageli (uuemaid ÕSe antakse välja iga seitsme aasta järel, järgmine ÕS plaanitakse avaldada 2013. aastal). e-ÕSi kohta arvati, et ainult veebiversioonist tegelikult ei piisa, interneti laiast levikust hoolimata oleks hea, kui seda antaks välja ka mõnel muul andmekandjal, kas või veebist täisversioonina allalaaditaval kujul.

Kokkuvõtteks

Kogu küsimustiku vastuseid analüüsidis tuli selgesti esile, et:

- toimetajad kasutavad ÕSi väga sageli, enamasti vähemalt kord päevas;
- ÕSi kasutamise sagedus sõltub vanusest: kõige harvemini kasutavad ÕSi keskealised toimetajad (vanuses 31–50);
- keeleteimetajad leiavad üldjuhul ÕSist sõnad, mida otsivad, ja vastuse oma küsimustele;
- ÕSist otsitakse väga sageli sõnade tähendust;
- kõige rohkem kasutavad toimetajad e-ÕSi;
- ÕSi e-versioon võiks toimetajate arvates olla mahukam kui paberväljaanne;
- vaatamata sellele, et paberväljaandes on uues ÕSis kasutusel pesasüsteem, ei peeta sealt liitsõnade leidmist tülikaks;
- toimetajate arvates peaks ÕS olema mikrostruktuuri tasandil põhjalikum (detailsem) ja mahukam.

Eespool juba kommenteeritud küsimus ÕSist tähenduste otsimise kohta ei tulnud eesti keele instituudi leksikograafidele üllatusena. Eestis puudub selline universaalsõnastik, mis Lääne-Euroopas täidab meie ÕSiga umbes võrreldavat funktsiooni ja kust otsitakse lahendusi kõikvõimalikele keeleküsimustele. Seda lünka on juba asutud täitma. EKIs on koostamisel suur ühekõiteline seletussõnaraamat, mis toimiks omamoodi sillana normatiivse ÕSi ja deskriptiivse EKSSi vahel.

Põhiosas sai küsitlusega kinnitust arvamus, et ÕS on keeleteimetajate arvates väga hea sõnastik ja sellega ollakse rahul. Üksikud

kriitikanooled sõnastiku aadressil puudutasid pigem ebaolulisi detaile, ehkki tõstatasid Eestis veel vähe levinud arutelu pabersõnastike ja e-sõnastike suhte üle.

Milline sõna sobib? Valik keelenõuandele esitatud küsimusi

Argo Mund

eesti keele instituudi keelekorraldaja

Kas eksamit *sooritatakse*, *tehakse* või *õiendatakse*? – Kõik kolm tegusõna on võimalikud, üksnes *eksamit andma* on venepärasus, mida keelekorraldajad ei soovita.

Kas inimese nimi tuleb öelda *tähtede kaupa* või *täht-tähelt*? – Nimi tuleb öelda *tähtede kaupa* = *tähekaupa* = *tähe kaupa* = *tähthaaval*.

Mis vahe on sõnadel *allakirjutamine* ja *allkirjastamine*? – Need on samatähenduslikud. Võib kasutada kas *lepingu* = *lepingule allakirjutamine* (vrd ainult alaleütlevaga *kirjutab lepingule alla*) või *lepingu allkirjastamine*.

Kas *arvuti kasutamise oskus*, *arvuti kasutamisoskus* või *arvuti kasutusoskus*? – Kaks viimast on valesti liigendatud: *arvuti kasutamisoskus* ja *arvuti kasutusoskus* jätavad mulje, et arvutil endal on oskus. Jääb üle *arvuti kasutamise oskus*, ent selle asemel saab pruukida liitsõna *arvutioskus*. Ütleme sageli ka ju *keeleoskus*, mitte „keele kasutamise oskus”.

Kas hiire nuppu *klõpsama* või *klikkama*, *klõpsima* või *klikkima*? – Inglise tüvega laenud *klikkama* ja *klikkima* on argikeelsed, kirjakeeles on mõistete kohta sõnad olemas: *klõpsama* (üks kord) ja *klõpsima* (mitu korda).

Kas *ma trükkisin teksti arvutisse* on õige? – Tekst *kirjutatakse* arvutisse (ka *sisestatakse* või *tipitakse*). Trükkimasin *trükkib*.

Kas *istub arvuti ees* või *arvuti taga*? – Mõlemad väljendid sobivad (vrd *laua taga*, *rooli taga*, aga *televisori ees*). Võib teha ka vahet: arvuti

ees istuja peab silmas rohkem kuvarile vaatamist, ent arvuti taga istuja kasutab seda kui vahendit.

Kas jõulud on *ukse ees* või *ukse taga*? – Jõulud on *ukse ees*, aga jõuluvana on *ukse taga*.

Kas õige on *eespool nimetatud* või *eelpool nimetatud*? – *Eespool nimetatud* = *eelnimetatud*, ent mitte „*eelpool nimetatud*”. Osis *eel-* tähendab ‘eelnevalt’.

Kas *minu arust* ja *minu meelest* on ebasoovitatavad ja parem oleks *minu arvates*? – Kõiki võib kasutada: *minu arust* = *meelest* = *arvates* said õpilased ülesandega hästi hakkama.

Kas 70. *juubel* või *sünnipäev*? – Juubel on ‘ümmargune tähtpäev’. Kui kellelgi on 70. juubel, on tal järelikult olnud juba 69 ümmargust tähtpäeva. Inimesel on 70. *sünnipäev* või 70 *aasta juubel*, asutusel 70. *aastapäev*.

Kas seltsil on 120. *juubeliaasta*? – Seltsil on 120. *tegevusaasta*.

Kas rääkida *vere kolesterooli tasemest* või *sisaldusest*? – Kasutage sõna *sisaldus*: *vere kolesteroolisisaldus*.

Kas Jaapani monarhide puhul võib rääkida *keiserlikust perekonnast* (ajalehtedes olevat ka *kuninglik perekond*)? – Jaapanis on keiser, järelikult *keiserlik perekond*.

Kas allun *otsesele ülemusele* või *vahetule ülemusele*? – Pigem *otsesele*, *vahetu* võib tähendada ka ‘siiras, otsekohene’.

Kas uus ametnik, kes jätkab eelmise tööd, on eelmise *järglane* või *järeltulija*? – Ta on *ametijärglane*.

Kas naise ametinimetuseks peab visiitkaardile kirjutama *direktriss*? – Mehe ja naise ametinimetus on ühtviisi *direktor*. Naist võib direktrissiks nimetada vabamas keelepruugis, selssele sobib ka *naisdirektor*.

Kas *lobibaar* või *fuajeebaar*? – Inglise *lobby bar* on meil *fuajeebaar*. Sõna *lobi* ei tähenda eesti keeles ‘fuajee’, vaid ‘vedel toit või supp; lobitöö’. Seega oleks *lobibaar* ‘baar, kus pakutakse vedelat toitu’ või ‘baar, kus tehakse lobitööd’.

Kas üks köögiviljataim ja selle vili on eesti keeles *baklažaan*, *munataim* või *aubergine*? – Soome *munakoiso*, inglise *eggplant*, rootsi *äggplanta*, saksa *Aubergine* ja prantsuse *aubergine* on eesti keeles *baklažaan*.

Kas *lillkapsakreemsupp* või *lillkapsapüreesupp*? – Eestlane sööb *lillkapsapüreesuppi*. Sõna „kreemsupp” on inglise keele mõjuline (*cream soup*).

Kas keefir on *rasvata*, *rasvatu* või *rasvavaba*? – Kõik on õiged.

Ajakirjas on persooniloo kõrval isiku elulugu, hobid jm. Kas panna selle pealkirjaks *curriculum* või *resümee*? – Soovitame *elulugu*.

Kas ajalehel on *esikülg* või *esikaas*? – „Eesti keele seletavas sõnaraamatus” on sõnal *kaas* tähendus ‘tugevamast materjalist (nt papist, nahast) kattelht raamatu, kaustiku vms toote kummalgi poolel’. *Kaas* on kõite osa. Ajalehel on *esikülg*, ajakirjal ja raamatul on *esikaas*.

Kas viisin jalatsid *parandusse* või *remonti*? – Remonditakse maja või korterit, aga parandatakse kodumasinaid, rõivaid, jalatseid. Niisiis viisin jalatsid *parandusse*.

Jette on kahte tüüpi: ühega söidetakse istudes, teisega püsti seistes. Kas esimene võib olla *istuv jett* ja teine *püstine jett*? – Need on *istejett* ja *seisujett*.

Kas *mikrolaineahju* kohta võib lühemalt öelda *mikroahi*? – Ei, see pole täpne: *mikroahi* oleks ‘(üli)väike ahi’. Henn Saari soovitas 1998. aastal Eesti Raadio „Keeleminutite” saates lühemat sõna *laineahi*.

Kas tootel on *kriipskood*, *joonkood*, *ribakood*, *triipkood* või *vööt-kood*? – ÕS soovitab *vööt-koodi*.

Kas kangas on *vett hülgav* või *vett hülgiv*? – Soome *vettähylkivä* on eesti keeles *märgumatu* = *hüdrofoobne* = *vett tõrjuv*.

Soovime muud võimalust *metsakülastaja* asemele. Niisugused nagu *metsaline* (isegi täiendiga *mõistlik metsaline*), *metslane* ja *metsainimene* ei sobi kõrvaltähenduste tõttu. – Öelge *metsas käija* või *metsas viibija*.

Kas *sademevesi*, *sadevesi* või *sajuvesi*? – Sademetest, sajust kogunev vesi on kas *sademevesi* või *sajuvesi*.

Kas jopetaskul on *takjakinnis* või *takjariba*? – Mõlemad on võimalikud. *Takjakinnis* on tehtud *takjaribast*.

Kas haigus on *fataalne* või *letaalne*? – Surmaga lõppev haigus on *letaalne*. Sõna *fataalne* tähendab ‘saatuslik, paratamatu’.

Kas kapil on *mõõtmel* või *mõõdud*? – Sõna *mõõtmel* käibib oskuse keeles, argikeeles on *mõõdud*.

Kas ülesanne on lahendatud *õieti* või *õigesti*? – Veatult tehtud ülesanne on lahendatud *õigesti* (vastand *valesti*). Sõna *õieti* tähendab ‘õigupoolest’.

Kas juukseid *sirgendatakse* või *sirgestatakse*? – Mõlemat võib teha: *sirgendama* tähendab ‘sirgemaks tegema’, *sirgestama* on ‘sirgeks tegema’.

Kas *õhatud* või *õhitud pomm*? – Vorm *õhatud* tuleb verbist *õhkama*. *Õhku laskma* sünonüüm on *õhkima*, seega *õhitud pomm*. „Õhitud riisi” ja „õhitud maisi” asemel on *paisriis* ja *paismais*.

Kas autosid *hoiustatakse* parklas või *hoiundatakse*? – Sõna *hoiustama* on ‘hoiusena panka paigutama, seal hoidma’, aga *hoiundama* tähendab ‘hoiule andma, hoidu panema; valve all hoidma’. Autosid *hoiundatakse* parklas, ka *hoitakse*.

Mis vahe on sõnadel *hävima* ja *hävinema*? – Tegusõna *hävinema* tähendab ‘järk-järgult hävima’, nt *saak võib pika põua tõttu hävineda*.

Mida küsitakse keelenõuandjailt sihitise kohta?

Tiina Leemets

eesti keele instituudi vanemkeelekorraldaja

Sihitise käände valik nõuab eesti keele grammatikas mõnigi kord peamurdmist. Johannes Aavik on omal ajal koguni öelnud: „Objekt ja selle õigekeelsus on kõige keerulisem ala eesti grammatikas.”¹ Arusaadavalt vajavad rohkem juhatust need, kes on eesti keele ära õppinud võõrkeelena, emakeeles abistab käändevalikul sageli vaist. Põhireeglid on enamikul selged, kuid aeg-ajalt võib igauks meist täiesti mõistetavalt kõhklema jääda. Juhiseid saab järele vaadata eesti keele käsiraamatust ja Mati Ereli „Lause õigekeelsusest”², mida on kasutatud ka siinsete vastuste kirjutamisel. Vastamiseks on valitud ilmekamaid küsimusi eesti keele instituudi keelenõuandmebaasist.

Kas täis- või osasihitis?

Kõige tavalisem ja sagedasem on osastavas käändes osasihitis. Omas-tavas või nimetavas käändes täissihitise kasutamiseks peavad olema täidetud kõik järgmised tingimused:

- 1) lause on jaatav;
- 2) öeldisega väljendatud tegevus on tulemuslik;
- 3) sihitis on tervik (ese, kindel kogus või hulk);
- 4) öeldisverb võimaldab täissihitist kasutada (on verbe, mis nõuavad ainult osasihitist).

¹ Aavik, Johannes 1936. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 120.

² Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; Erelt, Mati 2006. Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. Tartu.

- Kas *pind* või *pinda* tuleb värvida kaks korda?

Värvimisjuhendis tahetakse ilmselt öelda, et pind tuleb üleni värvida. Seda mõtet väljendab lause *pind tuleb värvida kaks korda*.

- Kas *nüüd on parim aeg tellida Postimees* või *Postimeest*?

Kui keegi tellib ajalehte, siis tal käib ajaleht, ta on pidev tellija. Küsitud reklaamlauses peetakse tõenäoliselt silmas konkreetse tellimuse tegemist, et ajaleht edaspidi käima hakkaks, tulemuslikku lõpetatud tegevust. Soovitame esimest võimalust: *nüüd on parim aeg tellida Postimees*.

- Kas *teostas kapitaalremonti* või *kapitaalremondi*?

Märkus: remonti tehakse, *teostama* (= teoks tegema) kasutamine *tegema* asemel on üks kantseliidi tunnuseid. Sihitise valik oleneb aga sellest, kas mõeldakse käimas olnud tööd (tegi mingil ajal parasjagu kapitaalremonti) või töö tulemust (tegi kapitaalremondi, nüüd on see tehtud).

- Kas *õhuke riik võib sünnitada paksu nahaga kodanikke* või *paksu nahaga kodanikud*?

Oleneb sellest, kas ütleva peab silmas osa või tervikut. Kui kõik riigi kodanikud võivad kasvatada paksu naha, on õige täissihitis, kui seda teeb osa kodanikke, siis osasihitis.

- Kas *ei sea ta nõnda ohtu tervet oma peret*? Kas niisugune küsimus on õige või peab olema *terve oma pere*?

Küsimus on esitatud eituse vormis, eitav lause nõuab aga osasihitist. Jaatavas kõneliigis küsides oleks õige täissihitis: *kas ta seab nõnda ohtu terve oma pere*? Osasihitis on õige ka nt lauses *kui onu ei oleks seda kirja kirjutanud, ei teaks me midagi*, ehkki sisu on jaatav ja tegevus olnud tulemuslik (onu kirjutas selle kirja).

- Kas *volitan Jüri Kaske* või *Jüri Kase end koosolekul esindama*?

Reegel ütleb: kui tegevuse tulemus on ajutine, võib tegevust pidada tulemuslikuks või mitte ning kasutada nii täissihitist kui ka osasihitist (*laena mulle pliats ~ pliatsit, keerame lehe ~ lehte*). Ka volitus kehtib harilikult ajutiselt ning mõlemad sihitised on võimalikud.

- Kas *kõik tõtsid käe* või *kõik tõtsid kätt*?

Esimene võiks tähendada ühekordset tegevust, teine korduvat (näiteks tõtsid kõik koosoleku või tunni ajal mitu korda kätt). Teisalt on ka käetõstmise tulemus ajutine, nii et käändekõhklus on mõistetav ja mõlemad sihitised võimalikud.

- Kas *suvehoajaks loetakse ajavahemik* või *ajavahemikku 1. maist 30. septembrini*?

Lugema tähenduses 'pidama, arvama, arvestama' annab samuti ajutise tulemuse ja ilmselt ei saa kumbagi varianti valeks pidada. Keelekasutuses kohtab mõlemat ning mõlemat on ka Eesti seadustes, nt „*sellist ettepanekut loetakse ettepanekuks esitada pakkumus*” (võlaõigusseadus); „*üldsuseks loetakse määramata isikute ringi väljaspool perekonda ja lähimat tutvusringkonda*” (autoriõiguse seadus); „*kaubamärgi kasutamine Internetis loetakse kaubamärgi kasutamiseks Eestis ainult siis, kui sellel on Eestis äriiline tagajärg*” (kaubamärgiseadus).

- Kas *tahan saada ülevaadet* või *tahan saada ülevaate*?

Soovi, tahtmist, kavatsust väljendavate verbide puhul on võimalik nii osa- kui ka täissihitis, võimalik tõlgenduserinevus ei ole oluline. Kaks võimalust on ka lausetes *kui soovite teatist ~ teatise kustutada .., kavatsesin sõbrale kingitust ~ kingituse teha* jms.

- Miks öeldakse uudistes *prokuratuur algatas kriminaalmenetluse*, aga *alustas kriminaalmenetlust*?

Mõte on tõesti enam-vähem sama – tegevusega on algust tehtud, sellele alus pandud –, ent *alustama* on nn partitiivverb, mis lubab ainult osasihitise kasutamist. Selliseid verbe on veel *armastama, kartma, nägema, kohtama, puudutama, helistama, harrastama* jt. Ei ole võimalik öelda **vanemad armastavad lapsed, *teeline kohtas hundi* (olguigi tegevus lõpetatud) või **talvel harrastame suusatamise*. Seevastu *algatama* juurde kuulub enamasti just täissihitis: *algatas menetluse, netihäätuse, kooli rajamise mõtte, seaduse muutmise*.

- Kas *nad omavad Eesti kodakondsust* või *Eesti kodakondsuse*?

Verb *omama* sobib juriidilise omandisuhte kirjeldamiseks, kodakondsus ei ole omand. Küsitud indoeuroopaliku malli asemel tuleks eesti keeles öelda *neil on Eesti kodakondsus*.

- Kas *teatmik* sisaldab linnaplaane ja registrit või linnaplaanid ja registri?

Sisaldama on nn seisundiverb, mille puhul on loomulik kasutada osasihitist: *sisaldab linnaplaane, registrit*. Siiski on *sisaldama* üks väheseid seisundiverbe, mille puhul saab toonitada täielikkust täissihitise, eriti kui see muidu ei selgu: *aruanne sisaldab andmeid 2010. a kulutuste kohta* (määramata hulga), vrd *aruanne sisaldab kõiki andmeid 2010. a kulutuste kohta* ~ *kõik andmed 2010. a kulutuste kohta* ~ *andmed 2010. a kulutuste kohta*. Kui *teatmik*us on kõigi nende linnade plaanid, mida seal tutvustatakse, pole täissihitis võimatu. Ja ehk oleks parim hoopis kolmas, sihitiseta sõnastus: *teatmik*us on linnaplaanid ja register.

- Kas *kampaania* hõlmab kõiki kauplusi või kõik kauplused?
Hõlmama käitub samamoodi nagu *sisaldama*, täielikkust saab toonitada täissihitise ja mõlemad variandid sobivad. Muidugi on võimalik leida ka teistsugune sõnastus, nt *kampaania* käib kõigis kauplustes, *kampaanias* osalevad kõik kauplused vms.

- *Pakume klaasikese veini ja meelelahutust* – kas käändeid ei peaks kuidagi ühtlustama?

Ei pea ega saagi. Üks sihitis (*klaasike*) on tervik, teine (*meelelahutus*) mitte.

- *Kui ettevõtte alustab või lõpetab elektrienergia müüki* ~ *müügi, siis ..* – kumb sihitis on õige?

Mõeldakse tulemuslikku tegevust, ent *alustama* nõuab osasihitist, niisiis ei piisa selles lauses ühest sihitisest. Sõnakordust saab vältida asesõnaga: *kui ettevõtte alustab elektrienergia müüki või lõpetab selle, siis ..*

- *Lepingu punkti 2.1 muudetakse ja see sõnastatakse ümber järgmiselt ..* Kas asesõna *see* ei ole lauses liigne?

Verb *muutma* esineb enamasti ka tulemusliku tegevuse korral koos osasihitise, kui lauses ei ole lõpetatust näitavat määrust: *laev muudab kurssi, juhataja muutis oma arvamust, ka üks hääl võib tulemust muuta* (vrd *ka üks hääl võib tulemuse teistsuguseks muuta*), *muudame lauset* (vrd *muudame lause selgemaks*). Seevastu *ümber sõnastama* puhul on loomulik täissihitis ning sõnakorduse vältimiseks (*punkti muudetakse, punkt sõnastatakse ümber*) ongi kasutatud asesõna.

Normitehnika käsiraamat õpetab küll teksti jaotusüksuse sõnastuse muutmise korral kasutama saatelauses üksnes täissihitist: *paragrahvi 4 lõige 3 muudetakse ja sõnastatakse järgmiselt .., 3. peatükk muudetakse ja sõnastatakse järgmiselt ..*,³ nõnda oleks ka *lepingu punkt 2.1 muudetakse ja sõnastatakse järgmiselt ..*

- Kas õige on ainult *kõik, mida te ütlete* või ka *kõik, mis te ütlete*? Asesõna *mis* puhul võib nimetavat käänat kasutada nii omastava kui ka osastava asemel (*ükskõik, mis ~ mida sellest arvata; mis nüüd teha ~ mida nüüd teha?*). Mõlemad võimalused sobivad.
- Kas sõnaga *säilitama* peaks kasutama täis- või osasihitist? *Säilitama* tähendab 'alal hoidma, alles hoidma, alles jätma'. Kestva tegevuse ja määramata hulga puhul on loomulik osasihitis, nt *maasikaid saab säilitada külmutatult*, terviku ja tulemusliku tegevuse puhul täissihitis, nt *säilitab ka rasketes olukordades enesevalitsuse; libises, ent säilitas tasakaalu (mille)*. Arvatavasti mõjutab siin sihitise valikut mõnikord partitiivverb *hoidma*, aga see ei ole päris *säilitama* sünonüüm. Tähenduses 'hoidma' mõjub *säilitama* sageli bürokraatlikult, seetõttu soovitaks asendada nt *säilitage vaikust* → *hoidke vaikust, olge vaikselts*; *kartuleid säilitame* → *hoiame keldris*; *väärtpabereid säilitatakse* → *väärtpaberid on hoiul seifis*; *võimleja säilitab* → *hoiab tasakaalu (mida) jne*.

Kas omastav või nimetav?

Kui lause nõuab täissihitist, siis selle põhikääne on omastav. Nimetavas käändes täissihitise kasutamiseks peab olema täidetud üks järgmistest tingimustest:

- 1) sihitis on vormilt või sisult mitmuslik;
- 2) öeldis väljendab käsku;
- 3) öeldis on umbisikulises tegumoes;
- 4) sihitis laiendab *da*-tegevusnime (v.a siis, kui *da*-tegevusnimi on lauses ise sihitis).

³ Normitehnika käsiraamat 2003. Tallinn: Juura, 87.

- Kas *peab ära sööma pott putru* või *poti putru*?

Lauses ei ole ühtki tingimust, mis nõuaks nimetavat käänet. Reegel ütleb siiski, et kui täissihitis on hulga- või mõõdunimisõna (*rühm, hulk, meeter, tükk, osa, klaas ~ klaasitais* jms), ei ole lausa võimatu ka nimetav, kuid seda võib mõõnda vaid juhul, kui hulganimisõnal ei ole täiendit. Niisiis on eelistatav *peab ära sööma poti putru*. Võimalik, kuigi kehvem oleks *peab ära sööma pott putru* ja päris vale **peab ära sööma suur pott putru*.

Võib-olla on küsijal meeles mõlkunud teine võimalus väljendada sama mõtet: *tuleb ära süüa pott putru*, kus sihitis laiendab *da-tegevusnime*.

- Kas *oleme otsustanud tallu hobune* või *hobuse osta*?

Täissihitis laiendab küll *da-tegevusnime*, ent *osta* on selles lauses ise sihitis. Seega jääb käändsõnaline sihtis erandlikult omastavasse: *oleme otsustanud tallu hobuse osta*, samamoodi *tahan rääkida oma loo, ema suutis Kaspari ja Martini ära lepitada* jne.

- Kas *palume kaasa võtta isikut tõendav dokument* või *isikut tõendava dokumendi*?

Verbid *käskima* ja *paluma* 1. pöördes väljendavad vahetut käsku ja sel juhul on täissihitis nimetavas käändes: *palume kaasa võtta isikut tõendav dokument* (samamoodi ka *käsin registreerida avaldus, palun avaldada kuulutus* jne). Käsu refereerimise puhul võib kasutada nii nimetavat kui ka omastavat (*kutse saatja palub kaasa võtta isikut tõendava dokumendi ~ isikut tõendav dokument, direktor käsib registreerida avalduse ~ avaldus*).⁴ Lauses *palutakse kaasa võtta isikut tõendav dokument* on öeldis umbisikulisest tegumoes ja sihitis seetõttu nimetavas.

Tinglikult saaks sihitise käände valikul lugeda käsku väljendavaks ka sõna *soovitama*: *soovitan lülitada telefon toonvalimise režiimile* (sama mõtet annab edasi käskivas kõneviisis soovitus *lülitage telefon toonvalimise režiimile*), *soovitame lükata iste eemale ja jätta see tühjaks*.

⁴ „Lause õigekeelsuse” juhatus lubab tarvitada mõlemat käänet, näited on üksnes omastavaga.

- Kas *palume teostada liikmete ümberatesteerimise* või *ümberatesteerimine*?

Siin oleks hea vabaneda kantseliitlikust nominaalstiilist, st loobuda umbmäärasest *teostama*-verbist ning teha teonimest konkreetse tähendusega tegusõna: *palume liikmed ümber atesteerida*.

- Kas *viin sind linna vaatama* on vale? Õige on ju *viin külalise linna vaatama*.

Isikuliste asesõnade *m(in)a*, *s(in)a*, *me(ie)*, *te(ie)* puhul võib erinevalt nimisõnadest omastava käände asemel kasutada ka osastavat: *viin sinu ~ su ~ sind linna vaatama*. 3. isiku asesõna käitub aga nagu nimisõna: *viin tema ~ ta linna vaatama*. *meie* ja *teie* puhul omastavat ei saagi kasutada. Seal, kus nimisõnaline täissihitis oleks nimetavas, saavad 1. ja 2. isiku asesõnad olla ainult osastavas: *mind viidi linna vaatama* (vrd *külaline viidi linna vaatama*).

Sihitis ja järellisandi koma

Ta viis Indreku, oma pinginaabri, uut sauna vaatama. Kas teine koma on viga, sest omastavas käändes järellisandil käib koma ainult ees? Ainult eest komastatakse omastavas käändes täiendi või kaassõna laiendi järellisand, nt *ta läks Indreku, oma pinginaabri uut sauna vaatama* (*Indreku uut sauna = oma pinginaabri uut sauna*, *Indreku* on täiend). Küsitud lauses aga on *Indreku* täissihitis ning seda laiendav lisand eraldatakse komaga mõlemalt poolt.

Ü l e v a a d e

Eesti keele õpetamisest Šotimaal

Lea Kreinin

eesti keele ja kultuuri lektor Glasgow' ülikoolis

Glasgow' ülikoolis Šotimaal saab eesti keelt õppida Kesk- ja Ida-Euroopa õpingute raames juba viiendat aastat. Alguses oli see võimalus vaid sotsiaalteaduste ja võrdleva kirjandusteaduse 3.–4. aasta üliõpilastel, nüüd on ülekoollised õpperühmad kõigile soovijatele, ka 1. ja 2. aasta üliõpilastele. Eesti keelt õpetatakse Glasgow's eesti keele ja kultuuri akadeemilise välisõppe (EKKAV) programmi raames. Suurbritannias on peale Glasgow' veel üks ülikool, kus saab eesti keelt õppida – see on UCL (Univeristy College London).

Glasgow' ülikoolis saab lisaks eesti keelele õppida veel mitut indo-euroopa ja slaavi keelt, soome-ugri keeltest õpetatakse siin ungari keelt. Neli aastat töötas ülikoolis ka läti keele lektor, kuid tema töökoht kahjuks järgmisest aastast rahapuudusel kaob.

Välistudengite hulk Glasgow's kasvab pidevalt, seda esmajoones hiljuti Euroopa Liiduga liitunud riikidest tulevate õppurite arvelt. Ka eestlasi õpib siin praegu üle neljakümne. Šotimaal ei ole riiklikku õppemaksu ning seetõttu eelistatakse tulla Inglismaa asemel hoopis siia õppima. Eesti üliõpilastel on Glasgow' ülikoolis ka oma selts.

Eesti keele õpperühmade suuruseks on Glasgow' ülikoolis tavaliselt 3–6 üliõpilast. Nagu see näitab, ei ole eesti keele õppimine šotlaste hulgas kuigi populaarne. Nii on see aga Suurbritannias keelte õppimisega üldse – viimane statistika näitas, et Euroopa Liidu riikidest õpib siin võõrkeeli kõige vähem koolilapsi. Kui Skandinaavias ja Eestis oskab enamik inimesi vähemalt üht-kaht võõrkeelt, siis britid

on valdavalt ükskeelsed. See on ka mõneti arusaadav, sest neil puudub motivatsioon – kogu maailm räägib ju niikuinii inglise keelt. Kõige populaarsemaks keeleks on õppijate hulgas hispaania keel, sest päris suur osa briti pensionäre on koleda ja vihmase kliima eest odavamasse ja päikselisemasse Hispaaniasse kolinud ning vanaemal külas käies on ju hea, kui on natuke keeleoskust käepärast.

Praegu on Glasgow' ülikoolis kaks eesti keele rühma – algajad ja edasijõudnud. Mõlemas rühmas on õpilastel nädalas neli auditoorset keeletundi, lisaks sellele saavad nad päris palju kodutöid. Esimesel aastal kasutan õpetamiseks Leelo Kingisepa ja Mare Kitsniku suurepäraselt raamatut „Teach Yourself Estonian”, mille juurde kuuluvad ka CD-d ning lisaks sellele veel ohtralt muid materjale. Teisel aastal jätkame õpikuga „Naljaga pooleks”.

Eesti keele õppimine on brittide jaoks suhteliselt raske, seda lisaks muudele põhjustele ka seetõttu, et keskkoolis pole õpetatud selgeks grammatikatermineid. Kui esimesel aastal alustasin, ei teadnud ma seda veel ning õppijad ei julgenud seda miskipärast ka öelda – nii läks tükk aega enne, kui probleemile jälile sain.

Raskusi valmistab ka eesti keele käändesüsteem – käändelõppude kasutamise harjutamisele läheb päris palju aega. Sageli satub minu keelekursustele Euroopast pärit välistudengeid, kes on brittidega võrreldes palju edukamad, sest neil on juba ühe-kahe võõrkeele õppimise kogemus olemas.

Esimese aasta lõpuks on mu õpilased õppinud kokku 80 auditoorset tundi eesti keelt ning peaksid olema A2.1 või A2.2 tasemel. Tänu Eesti stipendiumidele on parimatel seejärel võimalus käia eesti keele suvekursustel Tallinnas või Tartus. Teisel õppeaastal on põhiorhk tõlkimisel, kuid pöörame palju tähelepanu ka suulise ja kirjaliku keeleoskuse arendamisele. Kuna üliõpilastel puudub õpetust toetav keelekeskkond, siis on neil vähe võimalusi eesti keelt tavasuhtluses kasutada. Olukorra parandamiseks teeme veebruaris õppereisi Tallinna ja Tartusse. Külastame ülikoolide eesti keele (võõrkeelena) tunde, raamatukogusid, muuseume ja muid huvitavaid paiku. Juba kõige tavalisem poe- või kohvikukülastus võib välismaalasest keeleõppija jaoks olla elamus – esimene võimalus tunnis õpitut päris elus kasutada.

Kui proovida vastata küsimusele, miks üldse Šotimaal eesti keelt õpitakse, siis võib leida erinevaid põhjuseid. Keeleoskus on Kesk- ja Ida-Euroopa õpingute üliõpilasele abiks uurimistöös (arhiivides ja raamatukogudes töötamisel ja eestlaste intervjuerimisel), nii mõnigi

Glasgow' üliõpilased Tallinnas riigiarhiivis ekskursioonil

õpib keelt ainuüksi filoloogilisest huvist. Keeleõppesooviga on minu juurde tulnud ka neid, kellel on eestlastest sõbrad ning kes on Eestis käinud. Kolm aastat tagasi organiseerisin ka kaheaastase ülikoolivälise kaugõppekursuse, kus õppisid valdavalt eesti naiste abikaasad ja elukaaslased.

Lisaks Eesti ajaloo, kultuuri ja ühiskonna loengukursusele pidasin sel aastal esimest korda erikursuse Eesti filmist. See kursus on välja kasvanud Eesti filmifestivalidest, mida olen igal aastal Glasgow's korraldanud. Tänu Eesti instituudi jagatavale külalislektorite toetusele oleme saanud kutsuda Eestist mitmeid oma ala asjatundjaid – siin on käinud loenguid ja seminare pidamas sotsiaalteadlased Marju Lauristin, Peeter Vihalemm, filmiala asjatundjad Ilmar Raag, Tristan Priimägi ja Jaak Kilmi, keeleteadlased Eva Toulouze ja Anne Tamm. Tänu Eesti riigi toele saame igal aastal täiendada ka oma õpperaamatukogu ja filmoteeki. Lugemisaasta eelarvest saime toetust luuletaja Kristiina Ehini ja tõlkija Ilmar Lehtpere kutsumiseks ning huvitava luuletõlkeseminari korraldamiseks.

Eestit teatakse Šotimaal minu kogemuse põhjal üllatavalt hästi. Eesti tuntusele aitab kaasa naljakas fakt, et 1996. aastal Eesti ja Šotimaa koondiste vahel toimunud jalgpallimatšil Tallinnas meie meeskond väljakule ei ilmunudki. Sellest juhtumist on jalgpallifännide hulgas saanud

Tõlkeseminar Glasgow' ülikoolis

legend. Kuna jalgpall on Šotimaal väga armastatud, teatakse selle tõttu ka Eestit. Vanemate šotlaste hulgas on populaarsed laevareisid, mille Euroopa peatuspaikade seas on ka Tallinna sadam. Tallinna vanalinna ilu on nähtud populaarsetest BBC reisisaadetest.

Hiljuti küsisin, mida arvavad eesti keelest ja selle õppimisest Glasgow' ülikooli üliõpilased.

Fergus (šotlane): Eesti keel on üsna raske. Selle õppimise muudavad keerukaks käänded, neid on palju rohkem kui näiteks slaavi keeltes, ja ka see, et seda keelt räägib nii vähe inimesi. Omastav ja osastav käänne on mõne sõna puhul vaja õppida täiesti eraldi pähe – see tähendab ühe asemel kolme sõna päheõppimist. On küll reeglid, kuid neil on palju erandeid. Aeg-ajalt on mul raskusi enda motiveerimisega. Kuna eesti keelt räägib nii vähe inimesi, pole selle õppimine just kõige praktilisem tegevus. Ka on saada vähem õppematerjale kui suure kõnelejaskonnaga keelte kohta. Internetis leiduvad materjalid on mind mu õpingutes väga palju aidanud – tänapäeval on välismaalasel palju kergem eesti keelt õppida kui 15 aastat tagasi. Väga kasulikud on netisõnastikud ja morfoanalüsaator. Kokkuvõtteks – eesti keele õppimiseks peab olema väga hea põhjus ja minul see on.

Anita (poolatar): *Minu jaoks on kõige raskem eesti keele grammatika, mis on nii erinev teistest keeltest. Hääldamisel valmistavad raskusi häälikud õ, ö ja ü. Kuid just nende raskuste tõttu on eesti keele õppimine tore – see on paras väljakutse. Ma õpin ka vene ja läti keelt ning loodan tulevikus eesti keele oskust kasutada tõlkimisel.*

Rebecca (inglanna): *See on mu esimene võõrkeel, milles on käänded. Raske on ka kohaneda eesti keele suhteliselt vaba sõnajärgega, sest inglise keeles on see väga range. Samas on eesti keele õppimine väga huvitav.*

Marten (hollandlane): *See on minu seitsmes võõrkeel ning seepärast on mul kergem. Samas on see mu esimene soome-ugri keel. Grammatika õppimise muudab raskeks suur erandite hulk. Raske on ka õ hääldamine. Kuna meil puudub keelekeskkond (eestlaste hulk Glasgow's on väike võrreldes näiteks hispaanlastega), siis pole just palju võimalusi seda keelt harjutada. Ma arvan, et eesti keel vajab ka õiget tunnetust – kui oled selle tunnetuse kätte saanud, siis muutub kõik palju kergemaks.*

Liivi kirjakeelest liivi keele ja kultuuri aasta taustal

Tuuli Tuisk

Tartu ülikooli teadur

Viimastel kuudel on liivi keelele osaks saanud äärmiselt palju tähelepanu. Põhjusi selleks on mitu: 2010. aasta lõpp sai ilusa punkti liiviteemalise doktoritöö valmimisega Tartu ülikoolis, uus algav aasta kuulutati rahvusvaheliseks liivi keele ja kultuuri aastaks ning kenaks jätkuks oli tänavuse Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhinna määramine Tartu ülikooli emeriitprofessorile Tiit-Rein Viitsole, kelle üheks hingelähedaseks uurimisteemaks on pikki aastaid olnud liivi keel.

Liivi keele ja kultuuri aasta

Rahvusvaheline Liivi Sõprade Selts ja Liivi Kultuuri Keskus Riias kuulutasid 2011. aasta liivi keele ja kultuuri aastaks. Selle aasta tähistamine on põhjendatud mitmete kultuuriajalooliste sündmustega. Tänavu täitub 150 aastat esimese liivi keele grammatika ja sõnaraamatu (Ferdinand Johann Wiedemann „Joh. Andreas Sjögren’s Livische Grammatik nebst Sprachproben. Joh. Andreas Sjögren’s Gesammelte Schriften” ja „Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch”, 1861) ilmumisest Peterburis. See A. J. Sjögreni ja F. J. Wiedemanni ühistöös valminud suurteos hõlmas ka esimesi liivi folkloori, luule ja vaimulike tekstide näiteid. 90 aastat tagasi ilmus esimene ilmaliku sisuga liivikeelne raamat – „Livõd ežmi lugdõbrõntõz” („Esimene liivi lugemik”). Selle teosega alustas Akadeemiline Emakeele Selts oma toimetiste sarja. 80 aastat tagasi hakati Soome Akadeemilise Hõimuklubi toetusel välja andma esimest liivikeelset ajakirja „Livli” („Liivlane”). 75 aastat tagasi koostas liivlane Kõrli Stalte Akadeemilise Emakeele Seltsi tellimusel esimese liivi keele aabitsa.

Lisaks ajaloolisele väärtusele on liivi keelel ja kultuuril tähendus tänapäeva Läti, Soome, Eesti ja teistegi maade kultuurielus, see pakub avastusi, millel on mitte üksnes teaduslik, vaid ka argieluline tähtsus.

Aastal 2011 saab liivi keele ja kultuuri pärand olulisi täiendusi. Valmis ja ilmumas on erinevad väljaanded: liivi-eesti-läti sõnaraamat, teos liivi ajaloo, kultuurist ja keelest, liivi luule antoloogia ja muud liivi keelt ja kultuuri tutvustavaid teosed. Eestis, Lätis ja Soomes korraldatakse rahvusvahelisi teaduslikke konverentse, seminare ja näitusi.

Väitekiri liivi kirjakeelest

Uurimus „Liivi kirjakeele kujunemine” on mitme aasta järel taas doktoritöö liivi keelest. Väitekirja kaitsmise tegi eriti huvitavaks see, et liivi juurtega Valts Ernštreits pidas kaitsekõne liivi keeles. Uurimistöös jälgib autor liivi kirjakeele kujunemist esimeste liivikeelsete raamatute ilmumisest kuni viimaste kirjakeele traditsiooni jätkanud liivikeelsete allikateni. Töö hõlmab ajavahemikku 1863–1982. Olemuselt ajaloolis-deskriptiivse ja sotsiolingvistilise uurimuse eesmärgiks oli vaadelda, kuidas liivi keelega seonduvate nähtuste ja iseärasuste uurimist on kujutatud kirjapildis, kuidas nende tajumine ja tähtsustamine on ajapikku muutunud ning millised asjaolud on liivi keele kasutamist ja kajastamist kirjasõnas mõjutanud.

Liivi kirjakeel on arenenud pea 150 aasta vältel. See on pikk aeg ühe väikese keele jaoks, mida kahe viimase sajandi jooksul on rääkinud vähem kui kolm tuhat inimest. Valts Ernštreits, kes on liivi kirjakeele uurimise ja korraldamisega tegelenud juba 15 aastat, vaatleb liivi kirjakeelt uurides kaht aspekti. Esimene on allikalugu – allikate tekkimise aeg, koht, koostajad ja kasutajad. See aitab uurijal paremini aru saada keelelistest põhimõtetest, sellest, miks ja kuidas midagi on tehtud. Teine aspekt on allikas kasutatud keel. Eriti liivi keeles aitab allika keele uurimine mõnikord kindlaks teha ka selle valmimisaja ja tegijad. Liivikeelsete tekstide ajaloo uurimine aitas töö autori sõnul välja selgitada, et liivi kirjakeele aluseks pole sugugi läti keele kirjaviis, nagu sageli arvatakse, vaid soome-ugri foneetiline kirjaviis, mida hiljem on läti kirjaviisiga sarnasemaks tehtud.

Eesti ja läti keelega võrreldes on liivi kirjakeele allikate arv väike, kuid ühe väikese keele jaoks on seda piisavalt palju. Valts Ernštreits vaatleb oma töös neist 29: 19 trükist, 2 perioodilist väljaannet, 6 käsikirja ja 2 tundmatut käsikirja. Kõigi puhul on vaadeldud nende kujunemislugu ja keelelisi iseärasusi.

Uurimuse järgi eristub liivi kirjakeeles kaks kirjakeele traditsiooni – 19. sajandi ja 20. sajandi traditsioon. Kui 19. sajandi allikad on oma-

vahel tihedalt seotud, siis 20. saj esimeste väljaannete ettevalmistamisel pole 19. saj alustatud kirjakeele traditsiooni otseselt jätkatud.

Esimesed meile teadaolevad liivikeelsed raamatud ilmusid 1863. aastal. Kirikuõpetaja Nikä Polmani ja perekond Prints'i tõlgitud ja nii ida- kui ka lääneliivi murdes ilmunud Matteuse evangeeliumid („Das Evangelium Matthäi“) trükiti Londonis. Uurimistöökäigus jõudis Valts Ernštreits selgusele küsimuses, mille üle liivi keeleuurijad on aastakümneid pead murdnud. Nimelt see, et 1880. aastal ilmunud Matteuse evangeeliumil („Püva Matteus Evangelium“) polnudki tõlkijat, vaid see pandi kokku kahe eelmise raamatu teksti põhjal ning on täielikult idaliivi murdes. Kirjaviisi aluseks kasutavad mõlemad raamatud sama foneetilist transkriptsiooni, mida on tarvitatud juba Sjögren-Wiedemanni raamatutes. Selle põhjaks on antiikvakiri.

Pärast 1880. aasta evangeeliumi tuleb kirjakeelsete liivi tekstide väljaandmise pikem paus. Uus periood algab pärast I maailmasõda. 20. sajandi kirjakeele traditsioonis võib selgelt eristada piiritletud arengujärke. Esimese moodustavad kõik 1920. aastatel valminud väljaanded, nt viis liivi lugemikku (1921–1926), liivi laulude kogumik („Līvõ lölõd“, 1924) jm. Liivi lugemikes on kasutatud lihtsustatud foneetilist kirjaviisi. See tähendab, et foneemide ja erinevate nähtuste esitamiseks kasutatakse foneetilisest transkriptsioonist pärinevaid märke ja põhimõtteid: pikkust tähistatakse horisontaalkriipsuga tähe kohal, osalist pikkust graavisega, palatalisatsiooni akuudiga tähe juures või selle kohal jne. Lugemike sõnavara iseloomustades tundub, et väga suurt keelelist puhastustööd tehtud pole. Eriti suur on läti laenude osakaal.

Teine arengujärk algab 1931. aastast, mil hakkas ilmuma ajakiri „Līvli“. Ajakirja ilmumisele eelnenud uute keelekorralduslike põhimõtete väljatöötamisega tegeles peamiselt Pētõr Damberg koos teiste ajakirja kaastöötajatega, kuid nõu peeti ka teiste liivi kirjakeele arendajatega. Kirjakeeles võetakse süsteemsele kasutusele hulk uuendusi, sealhulgas ka juba 1920. aastatel välja pakutud põhimõtted. Kirjakeele põhimõtete korrastamise käigus leiti, et kirjaviis peab olema lähedane liivi foneetikale. Muuhulgas otsustati taastada *ü* ja *ö*, mis olid läti keele mõjul liivi keelest kadumas. Oluline muutus oli liivi eri murrete lähendamine üksteisele.

Nende põhimõtete kasutamist jätkati 1960. aastate lõpuni. Sellesse perioodi jäävad ilmalikest allikatest Lätis asuva Liivi Sõprade Seltsi väljaanded, liivi keele lugemikud („Jemakīel lugdõbrāntõz skūol ja kuod pierāst“, 1935) jm. Vaimulikest allikatest ilmusid väike katekismus

(„Piški katkismus”, 1936), uus testament („Üž testament”, 1937, 1942) jm. II maailmasõja järgsetest allikatest väärivad enim tähelepanu käsikirjalised esperanto-läti-liivi sõnastik (ametlikult „Esperantisto en Latvio ĉe livoj” (1966)) ja „Fitoterapia” (1959–1967?). Viimane pakub huvi seetõttu, et tegemist on kaduma läinud käsikirjaga. Väitekirja autor toetub allika kirjeldamisel usaldusväärsetele allikatele, kuid ettekujutus selle sisust on siiski oletuslik.

20. sajandi kolmas ja tänapäevani kestav arenguperiood on selgelt seotud emakeelsete liivlaste arvu järsu vähenemisega 1970. aastate algusest ning liivlaste uue põlvkonna tekkimisega. Liivlaste (liivi keelt mitteoskavate) järeltulijate põlvkonna tekkimise tõttu tuli kirjakeelt ümber teha nii, et kirja pilt oleks rohkem vastavuses häälduse ja tegeliku keekekasutusega. Kirjakeele funktsioon muutus. Oluline on 1978. aastal Emakeele Seltsi Aastaraamatus ilmunud Pētõr Dambergi artikkel liivi keelekorraldusest. Uute ortograafiapõhimõtete hulgas pakuti muuhulgas välja *y* ja *ö* asemel kirjutada *i* ja *e*, pika *a* ja *o* vahepealset häälikut aga märkida *õ*-ga, lihtsustada palatalisatsiooni tähistamist konsonantühendites (palataalseks märgitakse ainult esimene komponent, nt *van̄tlõ* ‘vaadata’).

Väitekirja autor paneb liivi kirjakeele arengut vaadeldes punkti 1982. aastaga, mil ilmus „Liivi luule antoloogia”. Hilisemad väljaanded, mis on enamasti õppetekstid, põhinevad juba uutel alustel. 1995. aastal korraldati Lätis esimene liivi kirjakeele konverents eesmärgiga taastada liivi kirjakeele traditsioon. Praegu kehtivadki liivi kirjakeeles sellel konverentsil vastuvõetud põhimõtted, mille järgi põhineb liivi kirjakeel idaliivi murdel.

Liivi kirjakeele arendamisega, nagu seda näitab ka kõneks olev väitekirja, on kõige enam tegelenud ikkagi liivlased ise – kalurid, köst-rid, kooliõpetajad. Keeleteadlased on andnud neile head nõu ja abi, innustanud neid liivi kirjakeelt arendama, kuid pole seda tööd nende asemel ära teinud.

Pea 150 aasta jooksul on liivi kirjakeel teinud läbi suure arengu alates esimestest keelenäidetena kavandatud tekstidest kuni teaduslike artiklite ja internetiväljaanneteni. Tänapäeval, mil liivi keelt räägib emakeelena meile teadaolevalt vaid üks inimene, ilmuvad kirjakeeles uued väljaanded ja neid kasutatakse liivi keele õpetamisel. Just kirjakeel on see, mis hoiab liivi keele kasutustraditsiooni elus ja viib seda edasi.

Keeletegu 2010

Jüri Valge

haridus- ja teadusministeeriumi nõunik

Toekaid keeletegusid on tehtud sellelgi aastal: president on välja kuulutanud riigikogus vastu võetud keeleseaduse, Martin Ehala esitles nutitelefoni peidetud keelenõusüsteemi „Sõnar” ning 9. märtsil sai ligikaudu 1200 õpilast 49 gümnaasiumist katsetada järgmisel aastal ametlikku ellu astuvat kaheosalist eesti keele riigieksamit. Valmistumaks järgmiseks konkursiks vaatame äsjase keeleteovõistluse veel kord üle (vt ka Õpetajate Leht nr 9, 4. märts 2011; varasemate keeleteokursside kohta vt Valge 2010¹).

Novembri lõpust veebruari alguseni esitatud keeleteokandidaatide enamik (konkursi statuudile enim vastavad – seekord 12) jõudis Ema-keele Seltsi juhatuse filtri kaudu rahvahääletusele. Peaauhinna valisid kõik need, kes pärast 1991. aastat haridus- ja teadusministri toolil istunud. Sõelale mitte pääsemine ei tähendanud aga, et tegemist oli kehavõitu tegudega; lihtsalt mõnele muule konkursile – olgu see teatri või kodanikujulguse oma – sobis mõni kõrvale jäänud ettepanek rohkem.

Jaak Aaviksoo, Mait Klaasseni, Peeter Kreitzbergi, Rein Loigu, Tõnis Lukase, Toivo Maimetsa, Peeter Oleski, Mailis Repsi ja Paul-Eerik Rummo otsus oli järgmine:

„1) määrata 2010. aasta parima keeleteo konkursi peaauhind MTÜ Jumalalaegas ja Eesti Hoiuraamatukogu eesti pimedate raamatukogu osakonna töörühmale (juht Janar Vaik, liikmed Artur Räpp, Igor Markatšov, Sandra Meigas) eestikeelse hääljuhendamise loomise eest pimedate inimeste tehnilistele abivahenditele; 2) tõsta esile a) ansambli Metsatööl eestikeelset loome-, kontserdi- ja salvestustegevust, b) Eesti Rahva Muuseumi näitust „Muuseum näitab keelt”; 3) tunnustada Toomas Hendrik Ilvese algatatud sõnaloomevõistlust „Sõnaus”.”

Alati üksmeelselt heaks kiidetud otsuseni ei ole kunagi jõutud hääletades, vaid erinevatest seisukohtadest lähtuva arutelu kaudu ning nii oli ka seekord. Mingis mõttes oli tänavuse arutelu tulemus

¹ Valge, Jüri 2010. Keeleteoauhindade neli aastat . – Oma Keel 2, 71–75.

siiski erandlik: statuudi järgi ette nähtud peaauhinna valimisele lisaks otsustasid ministrid esile tõsta ja tunnustada veel kolme ülal märgitud keeletegu. Teist korda keeleteokonkursside ajaloos langes ministrite arvamus peaauhinna osas üldsuse omaga kokku (rahvahääletusel selgitatakse alati vaid eelistatavaim keeletegu).

Üldsuse häáli registreerinud arvuti luges kahe populaarsema osas kokku ainult natukene erineva tulemuse, vahe kärises pisut suuremaks alles pärast mitmekordset ülekontrollimist ja kehtetuks tunnistatud häälte (kui üks inimene oli mitu korda ühe kandidaadi poolt hääletanud; puudusid hääletaja kontaktandmed) eemaldamist. Lõpuks sai võitnud Jumalalaegas 434 ja Metsatööl 419 häält. Rahvahääletust iseloomustas seegi, et kaks populaarsemaks osutunud keeletegu eristusid selgelt ülejäänutest.

Konkureerinud keeletegude meenutuseks kordan emakeelepäeval, 14. märtsil Vastseliina gümnaasiumis toimunud võistluse lõpuüritusel keeletegude tutvustamiseks antud lühikommentaare, mis toovad esile põhjused, miks nende tegude tähtsus „tegemise aastast kaugemale ulatub” (pikemad kirjeldused on ministeeriumi kodulehel www.hm.ee/Keeletegu2010 ja 4. märtsi Õpetajate Lehes):

- **Metsatölli tegevus** – suunatud eelkõige noortele; tutvustab ka välismaal kompleksivabalt eesti keeles laulmise võimalikkust ja ilu;
- **kõrgkoolide üliõpilaste eesti keele oskuse uuring** – annab selgeid viiteid, millele üldhariduskooli eesti keele õpetuses rohkem tähelepanu peaks pöörama (funktsionaalne keeleoskus);
- **Eesti Keele Kaitse Ühingu tegevus** – olulisim ligi 12 aastat kestnud töös on see, et seda on tehtud rahva enda algatusel;
- **Eesti keele väärtustamine Lätis** – naabrid on teineteisele tähtsad, kuigi eesti–läti sõnaraamatu tegemine juba aastaid paigal tammub; Agnese Rakovska Lätis populaarsed eestikeelsed laulud lubavad siiski oodata ka keelekoostöö edenemist;
- **Saare maakonna rannajuttude võistlus** – eesti keeles kirjutamisele annab lisaväärtuse kirjutamine oma kodust, rannast, samuti kohalike murdesõnade ja väljendite kasutus;
- **„Muuseum näitab keelt”** – näitus osutab selgelt, kui huvitav on meie emakeel ja kui huvitavalt seda on võimalik näidata; on toonud näitusesaali tuhandeid noori Tartus, toob praegu Tallinnas ja hiljem loodetavasti ka Eesti teistes paikades;

- „Sõnaus” – kui sõnavõistluse annist ka ainult *taristu* kasutusele peaks jääma (loodetavasti jääb rohkem), siis oleks seegi hea; olulisim – võistlus pani keelt tegema, sõnu leiutama sadu ning tegevust kommenteerima tuhandeid inimesi;
- **lugemisteemaliste õpilasürituste sari** – kõik, mis meie arvutisõltuvusest ohustatud ühiskonnas väärtustab raamatut, on oluline;
- **Heinrich Gösekeni grammatika tõlkimine ja sõnastiku pööramine** kestis kümme aastat; tulemus pakub huvi igatühele, kes tahab jõuda iseendani oma juurte kaudu;
- „Loe ja mõista. Töö teabetekstidega” – õpetab mitte ainult ise kirjutama, vaid ka teiste kirjutatust aru saama, muu hulgas on see põhikoolist algav ettevalmistus eesti keele kaheosaliseks riigieksamiks;
- **prantsuskeelne monograafia Johannes Aavikust ja keeleuuen- dusest** tutvustab kodumaisest oluliselt laiemale lugejaskonnale eesti keele teed „külatänavalt salongi” ning vahel eksinudki Aaviku kaljukindlat põhimõtet: emakeelt tuleb hoida ja aren- dada;
- **eestikeelne hääljuhendamine pimedate tehnilistele abivahendi- tele** – sisuliste väärtuste kõrval on see tegu hinnatav kui märk demokraatlikust ühiskonnast, mille keelelises arendustegevuses pööratakse tähelepanu ka keelekasutajate vähemusrühma- dele.

Aasta parima keeleteo konkurss annab igal aastal selle korraldajaile ideid, mida järgmisel aastal veelgi paremini teha. Tänavust võistlust ning Vastseliina gümnaasiumi suurepäraselt korraldatud lõpuüritust iseloomustavad hääletajate (1336) ja lõpuüritusel osalenud koolide (40) varasemast suurem arv, otseülekanne veebis ja selle salvestus (<http://uttv.ee> – 2,5tunnise videosalvestuse osad sobivad kindlasti ka eesti keele tundides kasutamiseks), kohaliku murdekeele esitus (nii Contra humoristlik-tõsise ülesastumise kui Võru instituudi olümpiaadi „Ütski tark ei sata taivast” tulemuste esitamise kaudu), kontaktide tekkimine eelmise, tänavuse ja tuleva-aastase keeleteo lõpuürituse korraldajate vahele. Erilise värvingu andis lõpuüritusele see, et osales ühe keeleteo, sõnavõistluse „Sõnaus” algatajana ka vabariigi president.

Keeleinspeksioonist

Ilmar Tomusk

keeleinspeksiooni peadirektor

Eesti keeleseadus võeti vastu 1989. aasta alguses, seega paar aastat enne Eesti iseseisvuse taastamist. Eesti NSV lõpuaastail valitsenud keelelokkord erines tänapäevasest tunduvalt. Vene keele surve oli enne laulvat revolutsiooni saavutanud haripunkti. Eesti keel oli paljudest olulistest eluvaldkondadest välja tõrjutud, igapäevaelus kehtis n-ö ühepoolne kakskeelsus: vene keel oli kuulutatud rahvastevahelise suhtlemise keeleks ja kõigi NSVL rahvaste teiseks emakeeleks, samal ajal kui eesti keele õpe vene koolis oli vabatahtlik ja paljud, nt sõjaväelaste lapsed, olid selle õppimisest vabastatud.

1989. aasta 18. jaanuaril vastu võetud keeleseadus kuulutas eesti keele riigikeeleks ning sellest seadusest loodeti kõigi keelemurede kiiret lahendust. Seaduse täitmist pidi kontrollima ENSV ülemnõukogu presiidiumi moodustatud keelekaitsekomisjon. 1990. aasta oktoobris tõi aga see, et keeleseaduse elluviimiseks on vaja tõhusamaid vahendeid. Komisjon tegi valitsusele ettepaneku moodustada riigiasutus, millele oleks voli korraldada keele-elu ja valvata, et keeleseadust täidetakse. Seega on 23. novembril 1990. aastal riigiministri valitsemisalas loodud Eesti Vabariigi Riiklik Keeleamet ilmselt ainus valitsusasutus, mis on moodustatud ENSV ÜN presiidiumi otsusega ja mis tegutseb samu põhiülesandeid täites tänapäevani, kuigi asutuse nimi ja alluvussuhe on mitu korda muutunud.

Algusperioodil olid keeleameti põhiülesanded korraldada keeleseaduse täitmist ja analüüsimist, rakendada seadustes ette nähtud mõjutusvahendeid, töötada välja keelepoliitika, suunata sotsiolingvistilisi uuringuid, korraldada täiskasvanute keeleõpetust ja arendada keeleõppemetoodikat. Samuti tuli tegeleda keelekorraldusega.

1993. aastal moodustati keeleameti osakonnad: üldosakond, teadusosakond (nimetati hiljem ümber keelepoliitika osakonnaks) ning keeleinspeksioon. 1993. aastal alustatud valitsemisreformiga viidi keeleamet 1. novembril 1994 riigikantselei alluvusest kultuuri- ja haridusministeeriumi valitsemisalasse. Koos sellega anti keeleametile

ka haridusega seotud ülesanded, nagu täiskasvanute riigikeele õppe koordineerimine; riigikeeleõpetajate ja riiklike eksaminaatorite täiendusõppe ning atesteerimine; keelelāvede, riiklike keelestandardite ja keeleoskusuue tehtestamine; täiskasvanute riigikeeleeksamite läbiviimine ja nende taseme kontroll. 1995. aastast toodi keeleameti koosseisu seni iseseisva asutusena tegutsenud keelekeskus.

Kuna siinkirjutanu asus keeleameti juhtima 1995. aasta oktoobris, siis on raske hinnata, kui tulemuslikud olid keeleameti algusaastad. Kindlasti oldi edukad keeleseaduses sätestatud eestikeelsele asjaajamisele ja suhtlemisele ülemineku korraldamisel (kirjaplangid, dokumendivormid, ühissoidukipiletid jms), linnapildist kakskeelse avaliku teabe eemaldamisel (mis oli seda lihtsam, et toonased igavad standardsildid ЛІНА МЯСО КАЛА РЫБА kadusid poodidelt koos omandisuhete muutmisega nagunii, paljudel kakskeelsetel tänavasiltidel aga tõmbas kellegi – ei teagi täpselt, kelle – pintsel venekeelse nime paksu värvikorra alla), samuti riigi keelepoliitika teoreetiliste aluste väljatöötamisel ning teiste riikide kogemuste omandamisel, eriti aga Eesti keelepoliitiliste seisukohtade tutvustamisel laias maailmas.

Keeleameti tegevus täiskasvanute eesti keele õppe edendamisel (metoodika arendamine, keelelāvede ja -standardite tehtestamine) jäi tagasihoidlikuks. Kindlasti on siin oma osa ka sellel, et pea viiekümne aasta jooksul kujunenud olukorda sooviti lahendada vaid paari aastaga – nägi ju ENSV keeleseaduse alusel antud keeleseaduse rakendamise juhend ette, et kõik töötajad, kellelt seadus keeleoskust nõuab, on 1. veebruariks 1993 eesti keele selgeks õppinud. Pole siis ime, et just sellest perioodist on pärit enamik hiljem avastatud keeletunnistuste võltsinguid.

Nigelaks jäid tulemused ka eesti keele uuringute suunamisel ja keelekorralduses. Tagantjärele ei ole selle üle ka imestada, sest kõik need ülesanded sobinuks paremini teadus- või metoodikaasutuse tööplaani. Nimelt muudeti 1996. aasta alguses keeleameti koosseisus olnud keelekeskus haridustöötajate koolituskeskuse riigikeele metoodika osakonnaks, kus hakati tegelema eesti keele testide väljatöötamisega ning keeleõpetajate metoodilise nõustamisega. Esimesed kommunikatiivsel meetodil põhinevad õpikudki ilmusid selle asutuse egiidi all.

Ametist inspeksiooniks

Keeleamet aga muutus 1. jaanuarist 1998 keeleinspeksiooniks. Sellega seoses ahenes keeleinspeksiooni juhtimis- ja korralduslik roll ning tegevuse põhisuunaks sai keeleseaduse – sedakorda siis 1995. aastal vastu võetud seaduse – täitmise järelevalve. Kehtiva põhimääruse¹ järgi on keeleinspeksioonis 22 ametikohta ja peamiseks ülesandeks riiklik järelevalve ning riikliku sunni kohaldamine seaduses ette nähtud alusel ja ulatuses.

Keeleinspeksiooni järelevalvetegevuse võib laias laastus kaheks jagada: esiteks mitte-eestlastest avalike teenistujate ja töötajate (muukeelse kooli õpetajad, riigi- ja kohaliku omavalitsuse ametnikud, meditsiinitöötajad ning teised avalikes huvides tegutsevad töötajad, samuti müügi- ja teenindustöötajad) eesti keele oskuse kontrollimine ja teiseks eesti keele kasutamise nõuete täitmise kontroll. Nii kontrollitakse näiteks ametlike dokumentide, siltide, viitade vastavust kirjakeele normile, seda, kuidas täidetakse muu avaliku teabe keelekasutuse suhtes kehtivaid nõudeid, kas võõrkeelsed telesaated on tõlkega varustatud, kas toodetel on eestikeelne tarbijateave jne. Keskmiselt kontrollime aastas umbes 2000 töötaja keeleoskust.

Kõige rohkem on muret muukeelsete koolide õpetajatega, kuna just nende keeleoskusest sõltub see, kas vene õppekeelega koolid suudavad gümnaasiumiastmes eestikeelsele aineõppele üle minna. Rõõmustab see, et praegu kooli tööle suunduvad noored õpetajad oskavad eesti keelt hästi, staažikate pedagoogide keeleoskus aga on visa paranema. Võrdluseks võib öelda, et näiteks vanglatöötajate, politsei- ja päästeametnike eesti keele oskus on viimaste aastate jooksul tunduvalt kiiremini paranenud. Kindlasti ei ole põhjus nende suuremas õpivõimes, vaid pigem selles, et tööandja toetab keeleõpet, korraldab keelekursusi, jälgib neist osavõttu ja osaleb mitmesugustes keeleprojektides. Vene koolide õpetajate eesti keele oskusesse on aga mõnes kohalikus omavalitsuses sootuks teistsugune suhtumine. Kui näiteks Narva linnavolikogu esimees Mihhail Stalnuhhin on vestluses Frankfurter Allgemeine Zeitung'i ajakirjanikuga (lugu ilmus 2011. aasta 6. märtsi numbris, teemaks pedagoogide eesti keele oskus) nimetanud keeleinspeksiooni keeleinkvisitsiooniks, eestikeelsele õppele üleminekut aga sundassimilatsiooniks, siis ei ole õpetajate puhul õpimotivatsioonist mõtet rääkidagi.

¹ Kinnitatud haridusministri 09.02.2007. aasta määrusega nr 15.

Ka Narva, Kohtla-Järve ning Sillamäe linnaametnike eesti keele oskus on inspeksiooni pideva tähelepanu all, sest vaatamata sellele, et nende linnade elanike enamik on venekeelne, peavad ametnikud suutma eesti keeles suhelda ning asju ajada. Neis linnades elavatele eestlastele tuleb ju tagada elementaarsedki keeleõigused.

Keeleinspeksioon saab teha inimesele küll ettekirjutuse sooritada nõutav eksam, kuid keelt õppima panna me teda ometi ei saa. Kuna keeleksam on sooritajale tasuta (maksumaksjale läheb see maksma umbes 32 eurot ühe inimese ühe eksamikorra kohta), üritavad paljud inimesed eksamit sooritada n-ö katse-eksituse meetodil, et ehk läheb õnneks. Paljud on eksamil käinud 10–12 korda, üks inimene koguni üle 40 korra. Tulemused aga näitavad, et keeleõppega vahepeal tegeldud ei ole.

Kui venekeelses kogukonnas peetakse keeleinspeksiooni kurjaks karistusasutuseks, siis eestlased heidavad meile mõnikord ette liigset järeleandlikkust. Selle artikli kirjutamise ajal helistas meile pahane proua, kes nõudis, et keeleinspeksioon keelaks Postimehel ja Eesti Päevalehel kasutada sõnavormi *lõppeb*, sest ainuõige vorm on tema kindla veendumuse kohaselt *lõpeb*. Meie selgitusi, et juba 1981. aastast alates on lubatud mõlemad vormid, ei pidanud ta mikski. Samuti ei olnud ta huvitatud EKI keelenõuandest järele küsima, kinnitades aina, et keeleinspeksioon peab selle asja korda ajama. Läänud suvel aga helistas inspeksiooni ametnikule ärritunud televaataja, kelle sõnul kasutab ühe eratelekanali diktoraalvidevalt ebaõigeid mitmuse osastava vorme. „Millega te üldse tegelete, kui te sellega ei tegele,” kurjustas ta puhkusel viibinud ametnikuga ja nõudis, et telediktoraali kohe töölt kõrvaldataks.

Kirjakeele normi täitmise järelevalvega me küll tegeleme, aga jälgime seda ainult ametlikus keelekasutuses, kus normi eiramist tuleb ette suhteliselt harva, peamiselt ametiasutuste veebilehtedel või mõne tõlkeprogrammi abil koostatud eestikeelses kasutusjuhendis, kaubamärgistuses või menüüs. Tõlkeprogrammi abil tõlgitud tekstid võivad olla küll väga lõbus lugemine, aga oma eesmärgi seesugune moonutatud eesti keel ei täida.

Avalikkuse tähelepanu on pälvinud ka keeleinspeksiooni tegevus nõukogudeaegsete kakskeelsete tänavanimelistide kõrvaldamisel. Kuigi Eesti on olnud juba 20 aastat iseseisev, tuleb ikka ja jälle välja keeleseaduse ja kohanimeseadusega vastuolus olevaid tänavanimeliste, mille inspeksioon palub kõrvaldada või eestikeelsega asendada. On

olnud juhtumeid, kus vana kakskeelne silt on asendatud uuega, mis on samuti kakskeelne.

Eesti keele kasutamise nõuete kontrollimisel on ilmnenud, et avaliku teabe eestikeelsuse nõue tundub olevat paljude ettevõtjate jaoks tüütu ja tülikas. Eelistatakse võõrkeelset teavet, sest ettevõtja arvates „eesti keel ei müü” ning võõrkeelne silt aitab turistide ligi meelitada. Näiteks „kaunistavad” avalikku ruumi sellised võõrapärased või segakeelsed ärinimed nagu City Cafe Catering OÜ, OÜ StarCafe, Osühing AlexKafe, Osühing Buffalo Pub, OÜ LA PUB, osühing Truckers Pub, Capital Restaurant Services OÜ, City Lounge OÜ, Loungebar OÜ, OÜ Rataskaevu Lounge, Boutique Events OÜ, Hair Boutique OÜ, MTÜ Padjä Boutique, Ahoi Express Shop Aktsiaselts, Cheap Shop OÜ, Nail Shop OÜ, SaunaShop OÜ, FAFFA Outlets OÜ, Twisted Outlets OÜ jne. Kui ettevõtte sildil puudub eestikeelne liiginimetus, nagu näiteks *hotell*, *kohvik*, teeb inspeksioon ettekirjutuse see lisada. Ka ärinime kaubamärgina registreerimine ei anna õigust ainult võõrkeelset silti välja panna.

Kui meenutada õhinat, millega omal ajal Eestimaad kakskeelsetest siltidest vabastada püüti, ja kõrvutada seda praegusaja ettevõtjate võõrkeelelembusega, siis ei teagi, kas artiklit lõpetama sobiks paremini 24.03.2011 Eesti Ekspressis tsiteeritud doktor Marika Mikelsaare vanatädi hüüatus *nicht ärgern, nur wundern* või kirjanik Andres Langemetsa osundatud Võrumaa vanamehe ütlemine *Ikk tulõ pääle ja käekse vaova ala*. On igati tore, kui Eestis elavad mitte-eestlased eesti keele ära õpivad ning mõni välismaalane meiega soravas eesti keeles juttu puhuda suudab, kuid eesti keele elujõud ja saatus sõltub ikka ennekõike meist endist ja meie suhtumisest oma keelde.

E m a k e e l k o o l i s

Kõrgkoolide esmakursuslaste eesti keele oskuse tase

Martin Ehala

Tartu ülikooli professor

Raamatupõhise kultuuri asendumine audiovisuaalsega viimastel kümnenditel on muutnud emakeeleõpetuse taustsüsteemi, õpilase igapäevane kokkupuude kirjutatud tekstidega on jäänud väiksemaks. Sellel võib olla oma mõju emakeeleõpetuse tulemuslikkusele.

Ametlikult mõõdetakse eesti keele emakeelena õpetamise ja õppimise tulemust viimati gümnaasiumi lõpetamisel. Sellele järgneva keelekasutuse kohta statistika puudub. Kuigi gümnaasiumi lõpueksami tulemused on viimastel aastatel paranenud, ei pruugi see eesti keele pädevuse taset adekvaatselt kajastada, sest kirjand on suhteliselt piiratud hindamisvahend. Põhikooli eesti keele lõpueksami keskmine tulemus on aastatega alanenud ja see võib anda märku kirjakeeleoskuse ja ka üldise keelepädevuse nõrgenemisest.

Et anda eksamisüsteemist sõltumatu hinnang gümnaasiumi lõpetanute eesti keele teadmiste ja oskuste tasemele riiklikus õppekavas sätestatud pädevustest lähtuvalt, tellis haridus- ja teadusministeerium uuringu. Töörühma kuulusid Tallinna ülikooli rakenduslingvistika professor Krista Kerge, Tartu ülikooli eesti keele lektorid Kersti Lepajõe ja Kadri Sõrmus ning uuringu juhina siinse artikli autor.

Uuring viidi läbi 1. septembrist 2009 kuni 1. märtsini 2010. Nõusoleku uuringus osaleda andis 301 avalik-õiguslike ülikoolide esimese õppeaasta üliõpilast, testi sooritas 263 üliõpilast, 22 neist jättis esitamata sotsio-demograafilised taustandmed. Nii moodustus

valim 241 üliõpilase sooritustest koos sooritaja täielike taustandmetega. Testi tegi läbi ka kaks kontrollrühma: 19 riigiametnikku ja 18 emakeeleõpetajat.

Et riiklik õppekava seab eesti keele õppimise eesmärgiks niihästi kirjakeele valdamise kui ka võime kasutada keelt suhtluseesmärgile ja -olukorrale vastavalt, siis oli uuringu ülesanne selgitada välja eesti keele oskuse tase niihästi kirjakeele valdamise kui ka eesmärgipärase kasutuse osas. Lisaks võrreldi uuringus kõrgkoolide esmakursuslaste eesti keele oskust täiskasvanud keelekasutajatega; samuti ülikooliti ja erialati; soo, emakeele ja eelneva hariduse lõikes.

Metoodika

Gümnaasiumilõpetanute eesti keele oskuse hindamiseks kasutati mitmeosalist keeletesti, mis mõõdab keelekasutuse kolme osaoskust – lugemist, kirjutamist ja kuulamist – ning kaudselt ka metalingvistiliste teadmiste taset. Seitsmest ülesandest koosnev test loodi spetsiaalselt uuringu tarbeks. Selle põhilised teemavaldkonnad ja mõõdetavad parameetrid lähtusid riikliku õppekava oskuste ja teadmiste tasemest. Esimesed kaks ülesannet keskendusid kirjakeele valdamisele, järgmised viis mõõtsid funktsionaalset keelekasutusoskust ning seitsmes ülesanne keskendus võimele tajuda eesti keele struktuuri.

Katseisikud sooritasid kõik testülesanded selleks spetsiaalselt loodud veebikeskkonnas internetiühendusega arvuti vahendusel. Et testi sooritamise aja ja tingimused valis iga osaleja ise, siis seati iga ülesande lahendamisele ajapiirang, mis jättis ainult minimaalse aja oma tulemusi sõnastike vm abivahenditega parandada. Abivahendite kasutamine ei olnud keelatud, vastupidi, testi juhendmaterjalid seda isegi soovitasid. Keelekäsiraamatute kasutamine on samuti osa gümnaasiumi eesti keele õpetuse eesmärkidest ja seepärast ei olnud seda põhjust keelata. Samas, ühtki ülesannet spetsiaalselt sõnaraamatute kasutamisoskuse peale ei rajatud. Uuringus kasutatud ülesannete tüübid koos nende sooritamiseks antud ajalimiitidega on esitatud tabelis 1.

Tabel 1. Ülesannete tüübid koos ajalimiitidega

	Ülesanne	Tegevuse kirjeldus	Aeg (min)
1.	Õigekirja- ja õigekeelsusülesanded	Puuduvate kirjavahemärkide panemine, lünkade täitmine	10
2.	Sõnatähenduste tundmine	Ajalehetasemel võõrsõnade, harvaesinevate sõnade ja ilukirjandusstiili sõnade tähenduse esitamine, sünonüümid	10
3.	Ametliku e-kirja kirjutamine	Kindla soovi või küsimusega ametisiku poole pöördumine	15
4.	Loengu konspekteerimine ja küsimustele vastamine	Videoloengu kuulamine ja konspekteerimine, küsimustele vastamine	7 3
5.	Mittelineaarse teksti mõistmine	Keeruka tabelite ja joonealuste märkustega teksti lugemine ja küsimustele vastamine	10
6.	Ümbersõnastamine	Kohmakalt esitatud info ümbersõnastamine	15
7.	Struktuuralse mitmemõttelisuse tajumine	Lause erinevate tähenduste väljendamine erineva sõnastusega	5

Tulemused

Ülikooli esmakursuslaste, riigiametnike ja emakeeleõpetajate keelepädevuse erinevusest annab hea ülevaate üksikülesannete ning koondtulemuste keskmiste ja mediaantulemuste võrdlus tabelis 2.

Ülevaate lihtsustamiseks on tabelis tumehallil taustal näidatud ülesande kõrgeim mediaantulemus, helehallil taustal madalaim mediaantulemus. Nagu tabelist nähtub, on esmakursuslaste mediaantulemused järjekindlalt madalaimad, välja arvatud e-kirja koostamise osas, milles nad selgelt edestavad emakeeleõpetajate tulemust ja on võrdsel tasemel riigiametnikega.

Riigiametnikud on konkurentsivõimelisemad funktsionaalse keelepädevuse ülesannetes, õpetajate mediaanid on neis ülesannetes väga sarnased esmakursuslaste tulemustega. See viitab sellele, et emakeeleõpetajad ei ole ka ise selles valdkonnas väga vilunud, mistõttu ei saa eeldada, et nende õpilaste tase oleks oluliselt parem.

Emakeeleõpetajad on konkurentsilt parimad vormimoodustuse ja vormikasutuse harjutuses, samuti õigekirjaülesandes. Tulemuste hindamisel tuleks siiski arvestada, et kontrollrühmade valimid olid üsna väikesed, mistõttu ei ole tulemused ei emakeeleõpetajate ega ka riigiametnike osas esinduslikud. Mõningast võrdlusmomenti need siiski pakuvad.

Tabel 2. Valimite keskmised ja mediaantulemused

	Valim					
	Gümnaasiumilõpetajad		Riigiametnikud		Emakeeleõpetajad	
	Keskmine	Mediaan	Keskmine	Mediaan	Keskmine	Mediaan
Ülesanne 1A (vormid)	83	85	83	85	98	100
Ülesanne 1B (õigekiri)	56	61	72	75	68	78
Ülesanne 2A (sünonüümid)	62	65	78	80	79	80
Ülesanne 2B (tähdused)	40	39	55	53	52	46
Ülesanne 3 (e-kiri)	84	90	89	90	64	80
Ülesanne 4 (loeng)	46	50	60	75	42	55
Ülesanne 5 (tabel)	49	55	67	70	54	55
Ülesanne 6 sisu	60	70	75	90	60	70
Ülesanne 6 keel	46	50	63	70	59	70
Ülesanne 7 (kahemõttelisused)	43	45	53	55	49	55
Koondtulemus	57	61	69	73	63	68
Kirjakeeleoskus	60	63	72	70	74	71
Funktsionaalne keeleoskus	55	59	68	73	55	63

Osapädevuste keskmisi tulemusi võrreldes ilmnes, et esmakursuslastel on kirjakeeleoskuse keskmine (60 punkti) kõrgem kui funktsionaalse keeleoskuse tulemus (55 punkti) statistilise olulisuse nivool $p < 0,001$. Need tulemused annavad tunnistust sellest, et emakeeleõpetuse põhirõhk on kirjakeeleoskuse tagamisel ja funktsionaalse keeleoskuse arendamine on mõnevõrra tagaplaanil.

Nii võib arvata, et funktsionaalse keeleoskuse arendavad inimesed välja iseseisvalt ja suuresti pärast kooli lõpetamist igapäevaelu tööülesandeid täites. Samas on funktsionaalse keeleoskuse arendamise nõue riiklikus õppekavas olnud juba aastaid üldpädevuseks, mida peaks arendatama niihästi emakeeleõpetuses kui ka kõigis teistes kooliainetes.

Kokkuvõte

Uuringu tulemused näitasid, et funktsionaalse keelepädevust ei ole üldhariduskool suutnud eriti edukalt arendada – kolmandikul testi sooritanuist on funktsionaalse keeleoskuse tulemused allpool edukaks õppimiseks ja tööks vajalikku taset. Samas on funktsionaalne keeleoskus see, mis mõjutab oluliselt kõrgkoolis õppimise edukust ja seejärel tööalast toimetulekut.

Seega tuleks emakeeleõpetuses senisest enam keskenduda funktsionaalse keeleoskuse arendamisele, mis uues õppekavas on väljendatud nii suhtluspädevuse üldpädevuse õpiesmärkides kui ka konkreetselt eesti keele ainekava õpiesmärkides. Funktsionaalse keelepädevuse arendamine ei ole ainult emakeeleõpetaja ülesanne, üldpädevusena on selle eesmärkide saavutamine kõigi õpetajate ja kooli ülesanne tervikuna.

Emakeeleõpetajaid tuleks senisest paremini valmistada ette suhtluspädevuse arendamiseks ja selle valdkonna tegevuse koordineerimiseks koolis. Lisaks tuleks funktsionaalse keelepädevuse (suhtluspädevuse) arendamine muuta kohustuslikuks õppeaineks kõigil õpetajakoolituse erialadel, arvestades eriala eripära. Suulise ja kirjaliku suhtluse osapädevuste arendamine vajab riiklikku tähelepanu ja toetust kõigi õpetajate täienduskoolituses.

Arvestades riigieksamitulemustele orienteeritust niihästi lastevanemate, õpilaste kui ka õpetajate hulgas, aitaks funktsionaalse keelepädevuse taset kõige paremini tõsta see, kui selle hindamine muuta eesti keele riigieksami üheks peaesmärgiks. Uuringus kasutatud ülesandetüübid võiksid olla riigieksami vormi kujundamisel eeskujuks.

Kutsuge keeleinimesed kooli külla!

Emakeele Selts on alates 1961. aastast korraldanud koolides palju toredaid keelepäevi. Viimastel aastatel oleme kõnenenud muu hulgas lastekeelest, keeleteoimetamisest, keelemitmekesisusest, keele ajaloo, ilusast eesti keelest, keeleõppest, rakenduslingvistikast, keele muutmise ja keeleteaduse põnevusest. Igal keelepäeval on esinenud kaks kuni neli keeleinimest, kes esindavad eri põlvkondi ja tegutsevad eri asutustes: üliõpilased, õppejõud, toimetajad, keelekorraldajad, õpikuautorid, sõnaraamatukoostajad jt.

Kui soovite ka oma koolis keelepäeva korraldada, andke sellest teada seltsi e-posti aadressil es@eki.ee. Kui tahate kuulda mõnest kindlast teemast või näha kindlat esinejat, öelge sedagi, ehk õnnestub teie soov täita. Keelepäevi ei ole kavas korraldada kuigi arvukalt ja seega on eelis neil, kes esimesena huvi ilmutavad. Kutseid ootame kõige esimeses järjekorras väiksematest kohtadest, neist, mis Tartust ja Tallinnast kaugemale jäävad.

Meie keelepäev kestab tavaliselt kaks koolitundi, ehkki ajakülluse korral võib muidugi kutsuda ka rohkem lektoreid. Keelepäev on koolile tasuta, esinejate sõidukulu maksab Emakeele Selts. Sisustame keelepäevi aasta ringi, mitte ainult emakeelepäeva paiku.

Emakeele Selts

I n t e r v j u u

- - - - -

Tiit-Rein Viitso, Tartu ülikooli emeriitprofessor, Emakeele Seltsi keeletoimkonna liige, Wiedemanni keeleauhinna laureaat (2011).

Professor Viitso on järjepidevalt tegelenud läänemeresoome keelte uurimisega: ta on üks paremaid liivi keele tundjaid, samuti on ta uurinud vadja ja vepsa keelt, soome-ugri keelte kontakte, geneetilisi seoseid ja kujunemislugu. Tiit-Rein Viitsole otsustati Wiedemanni keeleauhind määrata eesti keele kujunemisloo uurimise ning hääliku- ja vormisüsteemi kirjeldamise ja võimalusterohkusele osutamise eest, samuti teravakeelselt otseütleva seismise eest lühimälulisuse vastu eesti keele asjade ajamisel oma riigis ja välismaal, põhimõttekindla keelekorralduse, täpse toimetustöö ja veetleva akadeemilisuse eest.

- **Mida soovitada noorele, kes tahab keeleteadlaseks saada? Millised anded ja huvid peavad olema heal keeleteadlasel?**

Ka keeleteaduses kehtib üldreegel, et tulemuste saavutamisel on olulisimal kohal püsivus ja töö. Seetõttu võib ka nn keskpärane inimene saavutada tähelepanuväärseid tulemusi, mis kaaluvad üles mõnegi väljapaistvalt andeka inimese hajusad välgatused. Õnnelikemad on need, kellel keeleteadus on niihästi tööks kui ka hobiks või kellel keeleteadus ja hobi toetavad teineteist. Igatahes on keeleteadus vägagi lai ala, hõlmates niihästi kõiki hääldatud, kirjutatud või viibeldud keeli ja nende variante, inimeste keeleliste maailmapiltide või nende osade vastavust reaalsele maailmale ning inimeste keelelise suhtluse vahendeid ja protsesse (häält, hääldust, kuulmist ja isegi ajutegevust).

Niisiis on valdkondi, kus piisab keelealastest huvidest ja võimetest, ning valdkondi, kus on vaja evida ka nt füüsika-, psühholoogia- või meditsiinialaseid teadmisi ja isegi andekust. Meie sugulaskeelte uurimisel muutub üha olulisemaks võime teha arhiivitööd. Sel pinnal hindaksin kõrgeimalt kolme võimet või annet: võimet näha probleeme, võimet leida ja esile tõsta igavast andmemassist huvitavat ja võimet sõnastada ja lahendada klassifitseerimisülesandeid.

- **Peale eesti, liivi ja teiste soome-ugri keelte oled uurinud ka indiaani ja muid keeli, mida kõneldakse meist päris kaugel. Mis teeb keele sinu jaoks põnevaks?**

Keele teeb põnevaks juba sellele mõtlemine. Kas või mõtlemine sellele, miks peame oma emakeeles õigeks ja loogiliseks seda, et ütleme, et meil on püksid jalas, ega ütles selle asemel, et jalad on pükstes, või millal me võime ja isegi peame rääkima kümnest või sajast parimast, kuigi leidub neid, kes arvavad, et ainult üks saab olla parim, või millised eriomadused on konflikti sekkuval kolmandal poolel.

Laiemas plaanis on põnev see, et maailmas on meie keelest ja naaberkeelest väga erineva ja keerulisemana ja lausa võimatuna tunduva ehitusega keeli, seda eriti Põhja-Ameerikas. Näiteks keeles, mida keeleteadlased tunnevad nimede Bella Coola või Nuxálk all (halvasti tuntud nn pisikeelte puhul on käibel palju nimesid, millest enamik on nn mugandused, sisuliselt aga tarbetud solknimed; ma ei pea õigeks eestipärastamise sildi all solknimesid juurde toota) on pikki ainult helitutest kaashäälikutest koosnevaid sõnu, lühematest vrd *sp^hs* 'kir-detuul', *sxs*'hülgerasv', millest esimene on kahesilbiline, teise silbiarvu ma ei oska määrata. Seda keelt tutvustada tahtnud suure keeleteadlase Edward Sapiri artikli lükkas üks Euroopa keeleteaduslik ajakiri omal ajal tagasi põhjendusega, et sellist keelt ei saa olla. Kuid isegi selles keeles lauldakse.

Minu konkreetsemad keelealased huvid ja põnevuspunktid on piirdunud ennekõike keelte häälikusüsteemide, häälikuvahelduste, häälikumuutuste ja sõnamuutmissüsteemiga, eriti aga nende kujunemislooga. Selles osas on muu maailma foonil ülihuvitavad meile lähedased kolmevärtelised eesti murded, liivi keel, isuri murded, eriti Soikola murre ja Eesti Ingeris räägitud Alam-Lauga murre ning lapi keeled või murded. Ka sugulaskeelte või sugulasmurrete klassifitseerimine nende grammatiliste erijoonte või toimunud uuenduste alusel on huvitav, lausa huvitav mäng. Jaan Õispuu, üks mu headest kollee-

gidest, esitas kord järgmise lõunakarjala viie keelesaare häälikulisi ja morfoloogilisi erijooni kokku võtva tabeli, kus suurtähed tabeli peas tähistavad täishäälikumuutusi, väiketähed kaashäälikumuutusi ja numbrid muutelõpumuutusi:

	A	B	C	D	E	F	a	b	c	1	2	3
Djorža	+				+	+				+		+
Tihvin		+	+					+	+			
Vesjegonsk				+			+		+		+	
Tolmatšu				+			+			+		
Valdai										+		

Muutuste levik murretes ei tulene ilmselt muutustest enestest ja muutused ei ole üksteisega olemuslikult seotud. Võime küsida, kas see hõredavõitu tabel ütleb midagi murrete seoste kohta. Muutes natuke ridade ja veergude järjestust, näeme, et Leningradi oblastist Moskva lähisteni ulatuval alal asuvad keelesaarekesed moodustavad katkematu murdeahela ja on järelikult kunagi ühtse murdeala jäänukid:

	B	C	b	c	2	a	D	1	A	E	F	3
Tihvin	+	+	+	+								
Vesjegonsk				+	+	+	+					
Tolmatšu						+	+	+				
Valdai								+	+			
Djorža									+	+	+	+

See on lihtsate vahenditega saavutatud arvestatav lisatulemus, mis oleks ilma Jaan Öispuu töömahuka ja täpse uurimiseta jäänud saavutamata. Kuid selleks oli veel tarvis tunda tegevust, mida matemaatikas nimetatakse maatriksi pööramiseks.

- **Kuidas saaks äratada suuremat huvi väikese kõnelejaskonnaga keelte õppimise vastu? Kas ja kuidas on eestlasel mõtet õppida näiteks liivi keelt?**

Mulle tundub, et seda laadi huvide äratamine saab põhineda ennekõike isamaalisel kasvatusel. Nimelt juba lasteaias algaval kasvatusel sellest, kes oleme meie, kus ja milline on meie kodumaa ja kus ei ole meie

kodumaa, et meil on meie keel ja see on meile parim ja ilusaim keel maailmas, mida tuleb hoida, sealhulgas meie eneste rumala keeletarvituse eest, ja kasutada, kus vaid võimalik kasutada. Et on olemas võõrkeeled, suurkeeled, mida on vaja tunda. Et meil on väiksed sugulaskeeled, mille suured naaberrahvad on lämmatanud või peaaegu hävitanud ja et need on huvitavad ja ilusad keeled, mille õppimine aitab meil paremini tunda ja hinnata oma keelt. Ja edasi oleks vaja huvitavaid, õpetlikke, lõbusaid õpikuid ja huvitavat lugemis- ja kuulamisvara, muuhulgas ka sugulasrahvaste ajaloost. Häda on aga selles, et tegemist on sellega, mida OLEKS vaja, aga puudu on tegijaist. Tegemist on järjekordse variatsiooniga teemale *oleks võid, teeks võileiba, aga leiba ei ole*. Isiklikult arvan, et eesti keele õppijale oleks liivi keele õppimine kasulik. Seda mõistis mitukümmend aastat tagasi juba akadeemik professor Huno Rätsep, kes asus ise Tartu ülikoolis eesti keele eriharule õpetama liivi keelt. Enne seda õpetati seda ainult soome-ugri keelte eriharule.

- **Milline on Sinu arvates hea üliõpilane? Kas selleks saab ennast kuidagi ette valmistada juba koolipõlves?**

Hea üliõpilane küsib kohe, kui ta õppejõu jutust aru ei saa. Väga hea üliõpilane küsib juba seda, millest õppejõud alles kavatseb rääkima hakata. Kes õpetatavast ainekust aru ei saa ja õigel ajal häält ei tõsta, teeb oma elu tarbetult raskeks. Samas võib vaikne ja auditooriumis silmapaistmatu üliõpilane olla väga tubli ja arusaaja, näidates seda oma töödes, ja sama vaikselt kujuneda väga kõrgelt hinnatud asjatundjaks. Usun, et heaks üliõpilaseks saamine algab juba põhi- ja keskkoolis. Tähtsaim on omandada tööharjumus: mis on vaja, tuleb teha. Ja ka esmapilgul ebahuvitavaid või ebameeldivaid õppeaineid saab teha enesele huvitavaks, kui küsida, miks see on nii, kuidas see toimib, milleks see on hea. Keeleteaduses võib tähelepanelik vaateleja märgata, et keeleteadlased on sageli juhindunud bioloogias, keemias, matemaatikas ja füüsikas ning isegi spordis just kooliajal õpitud või kogetud analoogiatega, võõrkeeleeõpingutest rääkimata.

Küsitles *Karl Pajusalu*

R a a m a t u d

Eestlasena maailmas

Birute Klaas

Tartu ülikool

Koguteos „Eestlased ja eesti keel välismaal” (koostanud ja toimetanud Kristiina Praakli ja Jüri Viikberg, Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2010, 559 lk) on kahtlemata seni mahukaim ja laiavaatelisim raamat, mis koondab kaante vahele ajaloolised, keelelised ja statistilised ülevaated eri mandritel ja riikides elavatest eestlastest. Kui leida eeskuju või analoogiat lähinaabrite juurest, siis kahtlemata on eesti keelt ja eestlasi välismaal tutvustava raamatu sõsaraks Soomes 2003. aastal ilmunud „Monena suomi maailmalla. Suomalaisperäisiä kielivähemmistöjä” (toimetanud Hannele Jönsson-Korhola ja Anna-Riitta Lindgren, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura), 500-leheküljeline ülevaade soomlastest ja soome keele variantidest maailmas.

Praakli ja Viikbergi koostatud kogumik peaks pakkuma huvi üsna laiale sihtgrupile nii Eestis kui ka välismaal, tuues lugejani nii haaravaid väliseestlaskonna kujunemislugusid kui ka süvendatud käsitlusi eesti keele avaldumisvormide kohta. Väliseesti keel on ju üks eesti keele erikujusid, mis on saanud väga palju mõjutusi ümbritsevatest keeltest ja kannab seega erinevatest keelekeskkondadest tingituna huvitavat variatiivsust. Samas võib välismaal kõneldav eesti keel kätkeda endas arhailisi, tänapäeva keelest juba kaduma hakanud jooni, ka murdepärasusi, pakkudes sellestki vaatenurgast tänuväärset uurimisainest.

Kogumik on paljude autorite ühislooming, mis on sündinud *PhD* Kristiina Praakli (Tartu ülikool) ja professor Jüri Viikbergi (Tallinna ülikool) eestvedamisel ja toimetamisel. Artiklite 21 autorit 7 riigist on kahtlemata oma ala asjatundjad ning pakuvad nõudlikule lugejale vajalikku intellektuaalset pinget, aga ka äärmiselt põnevat materjali eestlastest laias maailmas.

Konkreetsete riikide eestlaskonna kujunemist ja nende keelekasutuse analüüsi on autorid esitanud Ameerika Ühendriikide, Argentiina, Austraalia, Brasiilia, Inglismaa, Kanada, Läti, Rootsi, Saksamaa, Soome, Taani ja Venemaa kohta, hõlmates seega nii suuri ja pika ajalooga eesti pagulaskondi (näiteks Rootsis) kui ka väikseid kogukondi (näiteks Brasiilias). Riikide loend, kus eestlasi elab, pole kuidagi sellega ammendav. Teoses on ka hulk kaarte, mis toovad välja väliseestlaste olulisemad asualad.

Konkreetsete riikide eestlaskonda ja nende keelt esitlevate peatükkide kõrval leiame raamatust ülevaatlikud artiklid väliseesti keele uurimisest, diasporaa kujunemisest, väliseesti kogukonna jätkusuutlikkusest, keelepoliitika ja migratsiooni seostest, keele ja identiteedi seostest, keelekontaktidest ja neist johtuvatest keelemuutustest, pagulaste eesti keele omandamisest. Teemad pakuvad nii teoreetilise raamistiku kui ka tausta konkreetsete riikide eestlaskonna ja nende keele käsitlemiseks.

Kuidas hoiduda kantseliidist

Keelehooldekeskus 4, 2010, 40 lk.

Kumb lause kõlab teie arvates paremini?

Menetlusteenistus on antud piirkonnas juba teostanud pistelist kontrollimist ja kindlasti teostab edaspidi kontrolli märgitud piirkonnas.

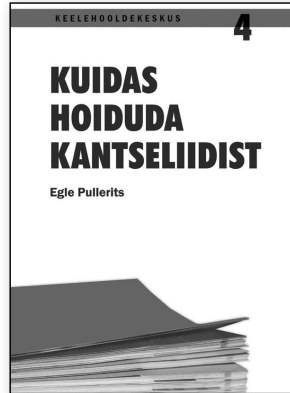
Menetlusteenistus on nimetatud piirkonda juba pisteliselt kontrollinud ja teeb seda kindlasti ka edaspidi.

Ilmselt tajub iga keeletundlikum inimene, et parem on teine lause. Kantseliitlik keelekasutus, mille näiteks sobib esimene lause, on aga nähtus, mida tuleks osata ära tunda ja vältida. Keelehooldekeskuse väljaanne „Kuidas hoiduda kantseliidist” on väike sissevaade ja juhatus sellesse.

Kantseliidi all on mõistetud keerukat, ebamäärast, mitmeti ja raskesti mõistetavat keelekasutust, millel ei tohiks kirjakeeles kohtagi olla – kantseliit on bürokraatiaslängi vaste. Slängi puhul tavaliselt osatakse valida olukorda, kus seda sobib kasutada. Kahjuks ei osata aga tihti näha kantseliitlikku keeletarvitust tekstides ja seda välja toimetada. Brošüür katsubki näidete abil probleemile tähelepanu pöörata ja ka võimalikke lahendusi pakkuda.

Näited on valitud peamiselt ametitekstidest, millega trükise koostaja on kokku puutunud. Tekstides kantseliitlikke väljendeid parandades ei tohiks neid mehaaniliselt asendada, vaid tuleks vaadata, mis konteksti sobib. Brošüüris ei ole toodud kõiki võimalikke sobivaid sõnu, väljendeid, konstruktsioone, lausestusvõtteid, millega kantseliitlikke asendada, seega ei pretendeeri see täielikkusele.

Materjal on jagatud nelja peatükki: esimeses keskendutakse lausetasandile ja vaadatakse näidete varal, mismoodi saaks keerukast, raskesti arusaadavast ja pikast lausest lühem. Teises peatükis vaadeldakse kitsamalt konstruktsioone, mis teksti tarbetult keerukaks teevad, ja antakse soovitusi, kuidas neid asendada. Kolmas peatükk läheb veelgi

väiksemate tekstiüksuste, sõnade juurde. Sõnade peatükk on jaotatud sõnaliikide järgi ning esitatud on levinumaid kantseliitlikke üksiksõnu. Neljandas peatükis vaadeldakse vormimoodustust.

Egle Pullerits

Ei päevagi kirjareata

Helju Vals.

Keelehooldekeskus, 5, 2010.

Valimiku koostamisest

Idee Helju Valsi artikleid brošüürina välja anda tuli keelehooldekeskuse nõukogul. On ju Helju Vals keelehooldekeskuse üks algataja ning arengu pidev jälgija (ja kui tarvis, ka kritiseerija). Tema vaimukad keeleartiklid Postimehe ja Tartu Postimehe veergudel väärised väikest vahekokkuvõtet ja kaante vahele kogumist pärast eelmist artiklikogumikku 2000. aastal („Pipart keele peale”). Valiku tegi peamiselt Helju ise, keskendudes viimasel paaril aastal ilmunule.

Ja järsku sai head asja palju¹

Siiski pole see brošüür, nagu on senised ja tulevased sama sarja väljaanded, vaid raamat. Nimelt saab brošüüriks arvata alla 49-leheküljelist trükist, see valimik aga paisus 66-leheküljeliseks. Miks siis mahtu ei ohjeldatud? Kui valikut tegime, võistlesid kaks hirmu: liiga palju (Helju hirm) ja liiga vähe trükisesse mahutada (siinkirjutaja hirm). Helju küsis mitu korda, et ega rohkem vist artikleid ei mahu, et sellega on maht täis. Vastasin, et mahub-mahub, vali rahulikult, ruumi on. Nimelt oli Helju enne mulle usaldanud, et ega temalt samasugust kogumikku nagu 2000. aastal enam ei tule. Kus sa siis saad head asja vähe välja anda.

¹ Alapealkiri on laenatud Helju Valsilt, vt artiklis „See mõistatuslik essee” lk 20.

Mis kaante vahele pääses

Artiklid on jaotatud viide peatükki sisu järgi, ajale suuremat tähelepanu pööramata. Nähtused, millest Helju on kõnelnud, korduvad ju kahjuks ikka ja jälle.

Esimeses peatükis „Eesti, ainuomane” on läbivaks jooneks eesti vaimsus, arutlus käib ikka selle ümber, kas ja kus seda on või ei ole. Teine peatükk „Seavad ja saevad sõnu” on ühelt poolt isikulisem – isikuid nimetatakse kogu valimikus ohtrasti; kes avalikkuse ees on esinenud, võib enda nime suure tõenäosusega sealt leida, ümbritsetuna kas kriitikanooltest või kiitusekiirtest – ja teiselt poolt sõnakesksem, mis peegeldub ka pealkirjas. Kolmandas peatükis on tulipunktis söögikoht oma (keele)oludega. Siin põimuvad Helju kohvikukultuuri vaatlused ja armastus Tartu vastu. Neljas peatükk „Otsatu keeletegu” jälgib teisega üsna sarnaseid suundumusi, kuid veidi laiemast vaatenurgast. Keskmes pole mitte niivõrd sõna, kuivõrd mõttelaiskus, sõnastuslaiskus. Viendas peatükis on kolm lõbusamat lugu naljategemisest, mis on nii tõsine asi, et seda ei saa jätta kellegi teise kui iseenda hooleks. Väljajuhatuseks on trükkimineku eel ilmunud artikkel sõnausest, mis oli just nüüdsama lõppenud.

Midagi on veel. Urmas Nemvalts joonistas pilte.

1. märtsil, Helju Valsi sünnipäeval

Egle Pullerits

Keelehooldekeskuse väljaandeid saab tellida (tel 736 1349, e-post egle.pullerits@raad.tartu.ee) või tasuta alla laadida veebis <http://keelehooldekeskus.ee> > Väljaanded.

2010. aastal ilmunud keeleraamatuid

Sõnaraamatud

Eesti-inglise sõnastik algajale eesti keele õppijale = Basic Estonian-English dictionary for learners of Estonian: the first thousand Estonian words. Koostanud Kullo Vende. Tallinn: TEA Kirjastus

Eesti-kreeka-eesti õppesõnastik. Koostanud Tõnis Lepiku, Kaarina Rein, Tihhon (Tarmo) Tammes. Toimetanud Laura Viidebaum. Tartu: Tartu Ülikool

Eesti-norra sõnastik = Estisk-norsk ordliste. Koostanud Kristel Zilmer. Tallinn: Ilo

Inglise-eesti sõnaraamat = English-Estonian dictionary. Tõlkinud Elo Ellermaa, Lea Noorma, Ann Rannu jt. Toimetanud Riina Soosaar. Tallinn: TEA Kirjastus

Eesti-norra vestmik. Koostanud Kristel Zilmer. Toimetanud Øyvind Rangøy ja Priit Kruus. Tallinn: Ilo

Eesti-vene sõnastik algajale eesti keele õppijale = Краткий эстонско-русский словарь для изучающих эстонский язык: первая тысяча эстонских слов. Koostanud Kullo Vende. Tallinn: TEA Kirjastus

Elektroonika ja infotehnika leksikon: English-German-Finnish-Estonian = englisch-deutsch-finnisch-estnisch = englanti-saksa-suomi-eesti = inglise-saksa-soome-eesti. Koostanud Lembit Abo. Tallinn: L. Abo

Hispaania-eesti sõnaraamat: 35 000 märksõna = Diccionario español-estonio: 35 000 entradas. Koostanud Imbi-Reet Kaasik, Rina Ombudo, Ilmar Sulsenberg, Jüri Talvet. Täiendanud Ruth Lias. Toimetanud Jüri Talvet. Tallinn: Valgus

Koolimatemaatikasõnastik: saksa-eesti = Deutsch-estnisches Schulmathematikwörterbuch. Koostanud Markus Reischl. Tallinn: M. Reischl

Oxfordi-Dudeni inglise-eesti piltsõnaraamat = The Oxford-Duden pictorial English-Estonian dictionary. Tõlkinud Kristjan Jaak Kangur jt. Peatoimetaja Mai Tiits. Tallinn: Valgus, Eesti Keele Sihtasutus

Saksa-eesti sõnaraamat = Deutsch-Estnisches Wörterbuch. Tõlkinud Maie Lepp, Marilyn Lips, Triin Mägi. Toimetanud Lea Ellert. Tallinn: TEA Kirjastus

Soome-eesti ja eesti-soome turismisõnastik = Suomi-viro ja viro-suomi matkailualan sanakirja. Koostanud Tiina Maripuu, Heli Tooman, Enn Veldi. Tallinn: Argo

Ungari-eesti sõnaraamat = Magyar-ézt szótár. Koostanud Anu Kipasto, Anu Nurk, Tõnu Seilenthal. Peatoimetajad Tõnu Seilenthal, Anu Nurk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

Vestmik. Dialogist dialoogideni: eesti-vene, vene-eesti = Разговорник: от диалога к диалогам: эстонско-русский, русско-эстонский. Koostanud Helle Vissak. Tallinn: Agitaator

Viro-suomi perussanasto viron kielen oppijoille: tuhat ensimmäistä vironkielistä sanaa = Eesti-soome sõnastik algajale eesti keele õppijale: tuhat esimest eestikeelset sõna. Koostanud Kullo Vende. Tõlkija Anneli Meekler. Toimetanud Anu Haak. Tallinn: TEA Kirjastus

Uurimused, artiklikogumikud, käsiraamatud

Ariste, Paul. Sõnalaenuõbu. Koostanud Peeter Olesk. Sarja peatoimetaja Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa

Baum-Valgma, Tatjana; Šmõreitšik, Anastassia. Aktiivõppe võtted eesti keele ja kultuuri õpetamiseks kutseõppeasutustes: käsiraamat. Tallinn: Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutus Meie Inimesed, Tallinna Ülikool

Eesti Rakenduslingvistika aastaraamat 6 = Estonian Papers in Applied Linguistics 6. Toimetanud Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

Ehala, Martin; Krista Kerge; Kersti Lepajõe; Kadri Sõrmus. Kõrgkoolide üliõpilaste eesti keele oskuse tase. Uuringukokkuvõte. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium, Tartu Ülikool

Emakeele Seltsi aastaraamat 56. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus

EKKTT 2010: riikliku programmi „Eesti keele keeletehnoloogiline tugi (2006–2010)” kolmas konverents, 25.-26. november 2010, Dorpat Konverentsikeskus, Tartu. Tartu: Tartu Ülikool

Ideepe: Johannes Aaviku ideede päevik. Koostaja ja peatoimetaja Helgi Vihma. Tallinn: TEA Kirjastus

Ilves, Marju. Läbimurre: A1-taseme eesti keele oskus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, Haridus- ja Teadusministeerium, Tallinna Ülikool

Kallasmaa, Marja. Hiiumaa kohanimed. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

Kasik, Reet. Eesti keele sõnatuletus. Kolmas, parandatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Keele rajad: pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks = Paths of language: festschrift for professor Helle Metslang on the occasion of her 60th birthday. Peatoimetaja Urmas Sutrop, külalistoimetaja Ilona Tragel. Tartu: Tartu Ülikool

Keelekosti kodumaalt: kümme aastat Peterburi keelepäevi. Koostanud ja toimetanud Jüri Valge. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, Emakeele Selts

Keelekümblusprogrammi kümme aastat = Ten years with language immersion programme = Десять лет в программе языкового погружения. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium

Kerge, Krista; Heidi Meier. Eesti õpilaste kirjaoskus. 2008/2009. õa emakeeleolümpiaadi tulemuste analüüs. Tallinn: Haridus- ja Teadusministeerium. Tallinna Ülikool

Kingisepp, Valve-Liivi; Ress, Kristel; Tafenau, Kai. Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Tartu: Tartu Ülikool

Kitsnik, Mare. Kirjuta mulle: eesti keele õpet toetav materjal kirjutamiskuse arendamiseks A1- ja A2-tasemel. Tallinn: Tallinna Ülikool

Korpusuuring ja meetodid. Toimetanud Pille Eslon ja Katre Õim. Tallinn: Tallinna Ülikool

Langemets, Margit. Nimisõna süstemaatiline polüseemia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. Eesti Keele Instituut

Laos, Külli. Kihnlasõ emäkiel. Pärnu: Kihnu Kultuuri Instituut

Laos, Külli. Kihnlasõ emäkiel. II jagu, Sõnadõst suab lugu. Pärnu: Kihnu Kultuuri Instituut

Laos, Külli. Kihnlasõ emäkiel. III jagu, Lausõd tegäd teksti. Pärnu: Kihnu Kultuuri Instituut

Lee Whorf, Benjamin. Keel, mõtlemine ning tegelikkus. Tõlkinud Mihkel Niglas; toimetanud Urmas Sutrop. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

Liinold, Marleen; Burmistrovitš, Olga. Eesti keel. Ma armastan... 3. osa. Tallinn: Atlasnet

Liinold, Marleen; Burmistrovitš, Olga. Eesti keel. Ma armastan... 4. osa. Tallinn: Atlasnet

Mangus, Inga; Simmul, Merge. Tere jälle! Eesti keele õpik A1-A2 = учебник эстонского языка. Tallinn: Puškini Instituut

Mets, Mari. Suhtlusvõrgustikud reaajas: võru kõnekeele varieerumine kahes Võrumaa külas. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Mulgi keele tüüvihk. Kokkusäädai Kristi Ilves. Viljandi: K. Ilves

Mulgikiilsid ütlemissi. Koostanud Erna-Elise Neimann. Toimetanud Kaupo Ilmet. Põltsamaa; Viljandi: Mulkide Selts

Paabo, Regina. Viibelda on mõnus: käsiraamat eesti viipekeele õppimiseks. Sarja toimetaja Urmas Sutrop. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, Eesti Keele Instituut

Praakli, Kristiina; Viikberg, Jüri. Eestlased ja eesti keel välismaal. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

Pullerits, Egle. Kuidas hoiduda kantseliidist. Tartu: Keelehooldekeskus

Sutrop, Urmas. Viron kieli. Suomennos Sanna-Leena Immanen. Tallinn: Eesti Instituut; Helsinki: Viro-instituutti Suomessa

Tekstid ja taustad VI. Tekstiuurimus ja kool. Toimetanud Krista Kerge. (Emakeeleõpetuse Infokeskuse toimetised 5). Tallinn: Tallinna Ülikool.

Teras, Pire. Eesti foneetika ja fonoloogia harjutusi. Tartu: Tartu Ülikool, Tartu Ülikooli eesti keele osakond

Vals, Helju. Ei päevagi kirjareata. Toimetanud Egle Pullerits. Tartu: Keelehooldekeskus

Õigekirja ja vormiõpetuse harjutusi. Kokku seadnud Katrin Kern; harjutused koostanud Karin Kaljumägi jt; toimetanud ja täiendanud Tiiu Erelt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu Ülikool, eesti keele osakond

K r o o n i k a

- - - - -

2010. aasta teise poole keelesündmusi

31. augustil kaitses Tartu ülikoolis doktoriväitekirja teemal „Mitmekeelsus Eestis Euroopa Liidu mitmekeelsuse ideaali taustal” Tõnu Tender.

13. septembril peeti Emakeele Seltsi keelepäeva Ukrainas Aleksandrovka keskkoolis.

23.-24. septembrini korraldas eesti keele instituut rahvusvahelise seminari „Emotsioonid keeles ja keele ümber”. Seminaril esinesid ettekandega kümne riigi teadlased.

24. septembril peeti Tartu ülikoolis Emakeele Seltsi üliõpilaskonverentsi.

25. septembril toimusid Emakeele Seltsi keelepäevad Göteborgis ja Hamburgis.

26. septembril toimus Emakeele Seltsi keelepäev Brüsselis.

30. septembril toimus Emakeele Seltsi keelepäev Petseri Lingvistilises Gümnaasiumis.

3. oktoobril toimus Emakeele Seltsi keelepäev Taanis Kopenhaagenis.

12. oktoobril pidas Emakeele Selts kõnekoosoleku teemal „Eesti verb indoeuroopa taustal”. Ettekannetega esinesid Petar Kehayov, Virve Vihman, Jelena Kallas ja Irina Külmoja.

27. ja 28. oktoobril toimus Tallinna ülikoolis Eesti vahekeele korpuse töörühma V sügisseminar „Esimese ja teise keele omandamine ning korpusuuringud”. Eesti ja Soome uurijad kõnelesid seminaril teise keele omandamisega seonduvast, keeleomandamisalastest korpusuuringutest ning vastavate korpuste koostamise põhimõtetest ja tehnilistest lahendustest.

27.–29. oktoobrini peeti Võrumaal Ala-Rõuges konverentsi „Ruum, koht ja kohanimed”.

5. novembril peeti Tallinna ülikoolis kuuendat muutuva keele päeva. Seekordne muutuva keele päev keskendus peamiselt süsteemsetele muutustele verbi tähenduses.

12. novembril korraldas Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut X vana kirjakeele päeva. Peeti kokku 14 ettekannet, kus räägiti eesti, soome, rootsi ja ungari vanast kirjakeelest.

16. novembril korraldasid Tallinna ülikooli EKKI emakeeleõpetuse infokeskus ja Kuressaare gümnaasium Saaremaa emakeele- ja klassiõpetajate infopäeva „Tekst ja kommunikatiivsed vead”

19. novembril toimus Emakeele Seltsi keelepäev Narva Eesti gümnaasiumis.

19. novembril peeti Helsingi ülikoolis sealse eesti keele õppetoolis seminari „Mitmekeelne Eesti”.

20. novembril tähistas Johannes Aaviku selts Tallinnas Johannes Aaviku 130. sünniaastapäeva konverentsiga „Sada aastat hiljem: keeleuunduse poolt ja vastu”.

25. novembril toimus Tallinna ülikooli emakeeleõpetuse infokeskuses emakeeleõpetajate teabepäev „Rollimängud ja suulise suhtlusoskuse hindamine”.

25.–26. novembril toimus Tartus riikliku programmi „Eesti keele keeletehnoloogiline tugi” III konverents. Eesti teadlased tutvustasid konverentsil, mida on programmi raames viie aasta jooksul keeletehnoloogia vallas tehtud.

2. detsembril toimus sõnavõistluse ehk sõnause lõpetamine.

2.–3. detsembril peeti Tartu ülikoolis konverentsi „Emakeel ja teised keeled”.

9. detsembril peeti Tallinna ülikoolis X tekstipäeva „Tekstiuurimus kui eesmärk ja vahend”, millest Tartu ja Tallinna teadlaste kõrval võtsid osa emakeeleõpetajad.

10. detsembril kaitses Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis doktoritöö „Liivi kirjakeele kujunemine“ Valts Ernštreints.

14. detsembril pidas Emakeele Selts kõnekoosoleku teemal „Eesti keeleprofiilist”. Ettekannetega esinesid Tõnu Tender, Maie Soll ja Kristi Mere.

13. ja 20. detsembril toimus eesti keele instituudis talveseminar, kus räägiti aasta jooksul käidud konverentsidest ja tutvustati käsil olevaid uurimusi.

16. detsembril toimus Tallinna ülikooli emakeeleõpetuse infokeskuse ja Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseumi korraldusel mälestuskonverents ja -näitus „Johannes Käis 125”.

18. detsembril toimus Emakeele Seltsi kümnes keelepäev Peterburis.

Vabandus

Eelmises Oma Keele numbris oli Tallinna ülikoolis kaitstud keealaste lõputööde juures ühe lõpetanu eriala antud ekslikult. Õige on:

Humanitaarteaduse magistri kraad (keeletoiemata)

Meeli Pajula „Keskkooliõpilaste funktsionaalne kirjaoskus 2008/2009. õa emakeeleolümpiaadi lõppvooruu näitel”